

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในลำนนา : กรณีมณฑลมหาธาษฎร์

(พ.ศ. 2459 – 2480)

ภายหลังจากการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือเข้ามาในเขตลำนนา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการค้าและกระบวนการผลิตในเขตมณฑลมหาธาษฎร์ (ลำปาง แพร่ น่าน) คือ การผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก โดยเฉพาะการส่งออกทางรถไฟ ทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมแปรรูป จนนำไปสู่การก่อตัวของนายทุนพ่อค้าในมณฑลมหาธาษฎร์ ประกอบกับการดำเนินการของรัฐสมัยใหม่ที่เน้นระบบราชการแบบใหม่ในการสร้างความเจริญของประเทศ โดยมีข้าราชการเป็นกลไกสำคัญในการดำเนินการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เช่น การสร้างสาธารณูปโภค การจัดการส่งเสริมการผลิตและการค้า ได้กระตุ้นให้เกิดการผลิตเพื่อการค้าขึ้นในมณฑลมหาธาษฎร์เช่นกัน

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการขยายตัวของระบบราชการที่เกิดขึ้น ก่อให้เกิดขยายตัวของคนกลุ่มใหม่ให้เข้ามามีบทบาททางสังคมแทนที่เจ้าและไพร่ซึ่งเป็นกลุ่มชนดั้งเดิมในสังคมลำนนา คือ กลุ่มพ่อค้า และกลุ่มข้าราชการ ซึ่งกลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่มได้พยายามสถาปนาเมืองแบบใหม่ขึ้นมาในลักษณะที่เฉพาะตัวคือ เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยอาศัยพื้นที่และเครือข่ายทางสังคม เช่น ชุมชนสถานีรถไฟ สถานีราชการ ธนาคารและตลาดเป็นศูนย์กลางของตน โดยเฉพาะมีการสร้างกฎเกณฑ์พิเศษบางอย่างของตนขึ้นมา เช่น การศึกษาแบบตะวันตก และความรู้ความสามารถเฉพาะอย่าง ในการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง

ขณะเดียวกันการก่อตัวของเมืองแบบใหม่ ยังสร้างผลกระทบที่สำคัญต่อรากฐานโครงสร้างทางสังคมแบบเดิม คือการเน้นประสิทธิภาพ และผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่สูงสุดจากการลงทุน ความรู้ ความสามารถในการทำงาน ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ระบบเครือญาติ และชาติกำเนิด ในการเลื่อนสถานะภาพทางสังคมของระบบราชการและเศรษฐกิจแบบใหม่ จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทางสังคมของกลุ่มชนชั้นดั้งเดิมในลำนนาทั้งกลุ่มเจ้าและกลุ่มไพร่ ในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมเมืองแบบใหม่

4.1 การก่อตัวของ “เมือง” แบบใหม่

การเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของลำนนา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะการสถาปนาชุมชนเมืองแบบใหม่ขึ้นมาทดแทนชุมชนเมืองแบบเก่า ที่มีเจ้านายพื้นเมือง

และไพร่เป็นส่วนประกอบทางสังคมของชุมชนเมือง ซึ่งคนสองกลุ่มนี้มีลักษณะของความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ผ่านการควบคุมกำลังคน โดยมีไพร่เป็นแรงงานในการผลิตของสังคมในขณะที่ยุโรปเจ้านายพื้นเมืองดำรงอยู่ได้จากการอาศัยการเก็บเกี่ยวผลผลิตส่วนเกินจากไพร่ทั้งในรูปแบบแรงงานเกณฑ์และการเก็บเกี่ยวผลผลิตในรูปแบบภาษีอากร ตลอดจนดำเนินการค้าแบบผูกขาดจากผลผลิตส่วนเกินเท่าที่มีอยู่ ในรูปแบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้กลุ่มคนภายในสังคมเมืองแบบเดิมไม่มีความคิดเกี่ยวกับการเพิ่มหรือขยายผลผลิตเพื่อขาย การสะสมเงินเพื่อการลงทุนและการลงทุนเพื่อการแสวงหาผลกำไร เป็นเพียงการอาศัยอำนาจการควบคุมกำลังคนเป็นเครื่องมือในการแสวงหาทรัพย์สินในการดำรงชีวิตของตน ดังปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษ ในปี พ.ศ.2430 ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายพื้นเมือง กับไพร่ในเมืองน่าน ว่า “ไพร่ในเขตเมืองจะถูกเก็บภาษีเป็นข้าว เพื่อขึ้นฉางหลวงของเจ้านายพื้นเมืองไว้เป็นเสบียงสำหรับบ้านเมืองในคราวศึกสงคราม ต้อนรับแขกเมือง”¹

ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้เมืองในแบบดั้งเดิมมีลักษณะทางกายภาพ คือประชาชนอาศัยอยู่ภายในเขตกำแพงเมืองเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษ ในปี พ.ศ.2431 ถึงสภาพของชุมชนในเมืองน่านว่า

“...ภายในกำแพงเมืองมีบ้านเรือนจำนวนมาก...มีถนนสายเล็กๆ สงบเงียบและร่มรื่น การเพาะปลูกขนาดใหญ่ทำกันนอกเมือง ตลาดอยู่ภายในกำแพงเมืองที่ช่วงหน้าเค้าสนาม ล้อมรอบสามด้านเป็นวัดและด้านตะวันตกเป็นหอคำ ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ลักษณะธรรมดา ผู้หญิงจะนั่งเรียงรายเป็นแถว มีตะกร้าวางอยู่ข้างหน้าเหมือนกับในหลวงพระบางและตลาดที่อื่นในคาบสมุทรมนี้”²

เมื่อภายหลังรถไฟสายเหนือถึงเมืองลำปางในปี พ.ศ. 2459 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านกายภาพอย่างเด่นชัด คือ การเติบโตของชุมชนเมืองในแง่ของขนาด และสถานภาพของเมือง ซึ่งมีความแตกต่างจากเดิม โดยมีการขยายตัวของเมืองจากแหล่งชุมชนเมืองเก่า (เขตกำแพงเมือง) ออกไปยังบริเวณที่เป็นสถานีรถไฟ ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางการค้าแห่งใหม่ ทำให้บรรดาพ่อค้าและประชาชนได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนและร้านค้า ในบริเวณใกล้ๆ กับสถานีรถไฟ ส่งผลให้ชุมชนเมืองขยายออกไป

¹ FO69/117 “Aroser to Gould ” (July 10, 1887).

² Warington Smyth, H. *Note of a Journey on the upper Mekong Siam* (London , John Murray, 1895) , p.18 –20.

นอกจากการขยายตัวของเมืองทางกายภาพ สถานภาพของเมืองแบบใหม่ยังมีนัยยะที่สำคัญอีกอย่าง คือ มีสถานภาพทางสังคมที่เปลี่ยนไป โดยมีอำนาจทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจอยู่ร่วมกันอย่างผสมผสานในลักษณะที่เกื้อกูลและเกี่ยวพันกันอย่างชัดเจนกว่าเดิม คือ เมืองมีหน้าที่เป็นที่ตั้งของอำนาจทางการเมืองการปกครองและเป็นที่ตั้งของตลาดอีกอย่างหนึ่ง³ ดังปรากฏให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายของตลาดในเขตเมืองมีขนาดใหญ่ขึ้น เนื่องจากเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าที่หลากหลาย จากสถานีรถไฟ ทำให้บรรดาพ่อค้าจากอำเภอและหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ เมือง ได้เดินทางเข้ามาซื้อขายสินค้ากับตลาดในเขตเมืองมากยิ่งขึ้น และความเจริญทางการค้าส่งผลทำให้เมืองแบบใหม่กลายเป็นแหล่งรวบรวมข่าวสาร และการรับรู้เกี่ยวกับวิทยาการต่างๆ เพิ่มขึ้นจากศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองแบบเดิม ตลอดจนความทันสมัย ความเจริญ และความสะดวกสบายต่างๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล โรงภาพยนตร์ โรงแรมต่าง ๆ ได้ขยายตัวเข้ามาในเมืองแบบใหม่อย่างรวดเร็ว จนนำไปสู่การเกิดอาชีพใหม่ๆ ขึ้นมากมายภายใต้ความเจริญและความทันสมัยของเมืองแบบใหม่ พร้อมทั้งนั้นบรรดาประชาชนในเมืองเริ่มมีเศรษฐกิจแบบตลาด หันมาการพึ่งพาสินค้าและเครื่องมือเครื่องใช้ซึ่งเดิมแต่ละครอบครัวสามารถผลิตใช้เอง อาชีพค้าขายและการบริการต่างๆ ได้เริ่มขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วในเมืองแบบใหม่

4.1.1 สถานีรถไฟชุมชนการค้าแห่งใหม่

ในระยะเวลาที่การค้าทางเรือมีบทบาทสำคัญ บริเวณที่เป็นชุมชนการค้าของมณฑลมหาสารบุรีจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำ เช่น บริเวณริมแม่น้ำยมและแม่น้ำวังเป็นต้น แต่ภายหลังจากที่มีการสร้างทางรถไฟเข้ามาภายในภูมิภาคนี้ บริเวณที่ตั้งของสถานีรถไฟได้กลายเป็นชุมชนการค้าแห่งใหม่ เนื่องจากบรรดาพ่อค้าได้โยกย้ายแหล่งการค้า และรับซื้อสินค้าสำเร็จรูปที่มาจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟจัดไปจำหน่ายภายในท้องถิ่น และรับซื้อสินค้าจากท้องถิ่นต่างๆ นำมารวบรวมจัดส่งไปขายในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะเมื่อเส้นทางรถไฟสายเหนือเปิดบริการเดินรถถึงสถานีเด่นชัยในปี พ.ศ.2455 และถึงสถานีลำปางในปี พ.ศ.2459 (ดูภาพประกอบที่ 4.1) ส่งผลให้บรรดาพ่อค้าในมณฑลมหาสารบุรี ย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนและร้านค้าของตนมายังบริเวณสถานีรถไฟ จนบริเวณรอบๆ สถานีรถไฟ กลายเป็นตลาดขายส่งสินค้า โดยมีบรรดาพ่อค้ารายย่อยจากท้องถิ่นต่างๆ ที่อยู่ห่างไกลเส้นทางรถไฟ จะเดินทางมาพร้อมวัวต่าง ม้าต่าง หรือโคเทียมเกวียนมายังสถานีรถไฟ เพื่อหาซื้อสินค้านำกลับไปขายในท้องถิ่นของตนต่อไป นอกจากนี้พ่อค้าบริเวณสถานีรถไฟยังรับซื้อของป่าและผลผลิตต่าง ๆ ที่พ่อค้ารายย่อยนำมาจากแหล่งผลิต เพื่อรวบรวมนำสินค้าบรรทุกขึ้นรถไฟส่งไปขายยังกรุงเทพฯ ทำให้สถานีเด่นชัย

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมพิภพบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดี

เส้นทางรถไฟที่ผ่านสถานีเด่นชัยและสถานีลำปางในเขตมณฑลมหาสารภูฏร์

แผนที่ 4.1 เส้นทางรถไฟที่ผ่านสถานีเด่นชัยและสถานีลำปางในเขตมณฑลมหาสารภูฏร์

ที่มา : ดัดแปลงจาก กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย

และสถานีลำปางกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่จะขายส่งสินค้าสำเร็จรูปที่มาจากทางรถไฟ เพื่อไปจำหน่ายเป็นสินค้าปลีกตามตลาดต่างๆ ในภูมิภาคนี้

สถานีรถไฟเด่นชัย สถานีรถไฟเด่นชัย เป็นชุมชนการค้าบริเวณสถานีรถไฟแห่งแรกในภูมิภาคนี้ ที่ตั้งของสถานีรถไฟเด่นชัยแต่เดิมนั้นเป็นเพียงตำบลเล็ก ๆ ที่ไม่มีความสำคัญทางการค้าแต่อย่างใด เมื่อรถไฟเปิดเดินรถในปี พ.ศ.2455 สถานีเด่นชัยกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงของล้านนา โดยเฉพาะเป็นตลาดการค้าที่สำคัญของเมืองแพร่และน่าน ในการรวบรวมและกระจายสินค้าระหว่าง กรุงเทพฯ สถานีรถไฟกับชุมชนต่าง ๆ ดังปรากฏในรายงานของรองกงสุลอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.2467 ว่า “สถานีรถไฟเด่นชัยกลายเป็นจุดที่มีธุรกิจค่อนข้างคึกคัก เพราะมีพ่อค้ารายย่อยจำนวนมากจากลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำยม มาเพื่อซื้อสินค้าจากพ่อค้าจีน”⁴

พร้อมกันนั้นความเจริญทางการค้าบริเวณสถานีรถไฟเด่นชัย ทำให้บรรดาพ่อค้าพื้นเมืองและพ่อค้าชาวจีน เดินทางเข้ามาตั้งบ้านเรือนและร้านค้าจำนวนมากในบริเวณสถานีรถไฟ จนกลายเป็นชุมชนการค้าขนาดใหญ่ ดังปรากฏในรายงานตรวจราชการของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ในปี พ.ศ.2463 ได้กล่าวถึงความเจริญของตำบลเด่นชัยที่คึกคักไปด้วยผู้คน และการค้าเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจากการเปิดเส้นทางรถไฟ และมีแนวโน้มการขยายตัวเป็นเมือง เนื่องจากมีการตั้งโรงสีข้าว โรงเลื่อย ตลอดจนในชุมชนรอบทางรถไฟ ยังมีการผลิตกระแสไฟฟ้าไว้ใช้แจกจ่ายในชุมชนด้วย ดังความว่า

“...ที่ตำบลเด่นใจ (เด่นชัย) นี้ รู้สึกว่าอาจจะครึกครื้นเป็นเมืองอยู่บ้างแล้ว มีท่าที่ที่จะขยายตัวใหญ่ขึ้นอีกได้ นอกจากนั้นที่สถานีเด่นใจ มีผู้มาตั้งโรงสีข้าว และโรงเลื่อยไม้ขึ้นด้วย...โดยโรงเลื่อยไม้แห่งนี้ ได้ผลิตกระแสไฟฟ้าแล้วส่งไปตามบ้านเรือนโดยคิดเงินจากบ้านเรือนเหล่านั้น...”⁵

ความเจริญของบริเวณเด่นชัยทำให้บรรดาพ่อค้าพื้นเมือง และพ่อค้าชาวจีนที่เคยมีบ้านเรือนร้านค้าที่อยู่ในเมืองแพร่ ได้พากันโยกย้ายมาตั้งร้านค้าในบริเวณสถานีรถไฟเด่นชัย จนการค้าภายในเมืองแพร่ค่อย ๆ ลดความสำคัญลงอย่างมาก ดังปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษ ในปี พ.ศ.2468 ถึงความตกต่ำและชะงักทางการค้าของเมืองแพร่ว่า ตัวเมืองแพร่ซึ่งเคยเป็นศูนย์

⁴ FO 371/10352 "Report on consular tour through Phre, Nan, Pong, Payao, Ngao By Mr.Action Vice- Consul Hillger," (20June1924 –7 August 1924).

⁵ หจข. ร.6 ม.27/10 "รายงานการเสด็จตรวจมณฑลภาคพายัพของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา" (15 ธันวาคม 2463).

กลางทางการค้าในบริเวณนี้ มีความตกต่ำและเฉื่อยชาทางธุรกิจเพราะพ่อค้าท้องถิ่นต่าง ๆ ได้เปลี่ยนไปซื้อสินค้าจากบริเวณเด่นชัย⁶

สถานีรถไฟเมืองลำปาง สถานีรถไฟเมืองลำปางตั้งอยู่บริเวณทุ่งนา ที่ตำบลสบตุ๋ย ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางประมาณ 3 กิโลเมตร แต่เดิมบริเวณสบตุ๋ยเป็นทุ่งนา เมื่อรถไฟเปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟเมืองลำปาง ทำให้สภาพทุ่งนากลายเป็นชุมชนการค้าแห่งใหม่ (ดูภาพประกอบ 4.2) โดยเฉพาะบรรดาพ่อค้าพื้นเมืองและพ่อค้าชาวจีนโยกย้ายมาตั้งบ้านเรือนและร้านค้าขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าชาวจีนไหหลำบริเวณตลาดน้ำบ้านลำปางกลาง ได้ย้ายภูมิลำเนาไปสู่บริเวณสบตุ๋ยแทน⁷ โดยเฉพาะบริเวณทำน้ำต้นกระจาว จึงเรียกตลาดบริเวณสบตุ๋ยว่าตลาดเก้าจาว⁸ ซึ่งเป็นตลาดที่มีความคึกคักพอสมควรสำหรับแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าโดยเฉพาะสินค้าแห้ง และสินค้าสำเร็จรูปกับอำเภอรอบๆ และจังหวัดใกล้เคียง ดังปรากฏในบันทึกค้าสัมพันธของ นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ถึงสภาพการค้าของตลาดเก้าจาว ระหว่างปี พ.ศ. 2459 – 2475 ว่า

“...ตลาดเก้าจาว ซึ่งมีความคึกคักพอสมควร สินค้ามาจากเรือจากปากน้ำได้ปากน้ำโพ กรุงเทพฯ กำแพงเพชร และจังหวัดตาก เข้ามาทางอำเภอเถินจังหวัดลำปาง และแวะจอดที่ตลาดลำปางกลาง อำเภอเกาะคา ซึ่งถือเป็นท่าเรือใหญ่เพื่อถ่ายเทสินค้าต่าง ๆ บางส่วนลง ก่อนจะให้เกวียนขนย้ายสินค้ามายังตลาดเก้าจาวในอำเภอเมืองต่อไป เนื่องจากถ้าเดินจะต้องใช้เวลานาน ถึง 2 วัน กว่าจะถึง แล้วเรือสินค้าซึ่งมีน้อยลงก็จะมาหยุดพักที่ตลาดเก้าจาว และสินค้าของลำปางก็ส่งลงเรือ เป็นสินค้าขาล่องไปยังกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่น ๆ รวม ๆ ด้วย...”⁹

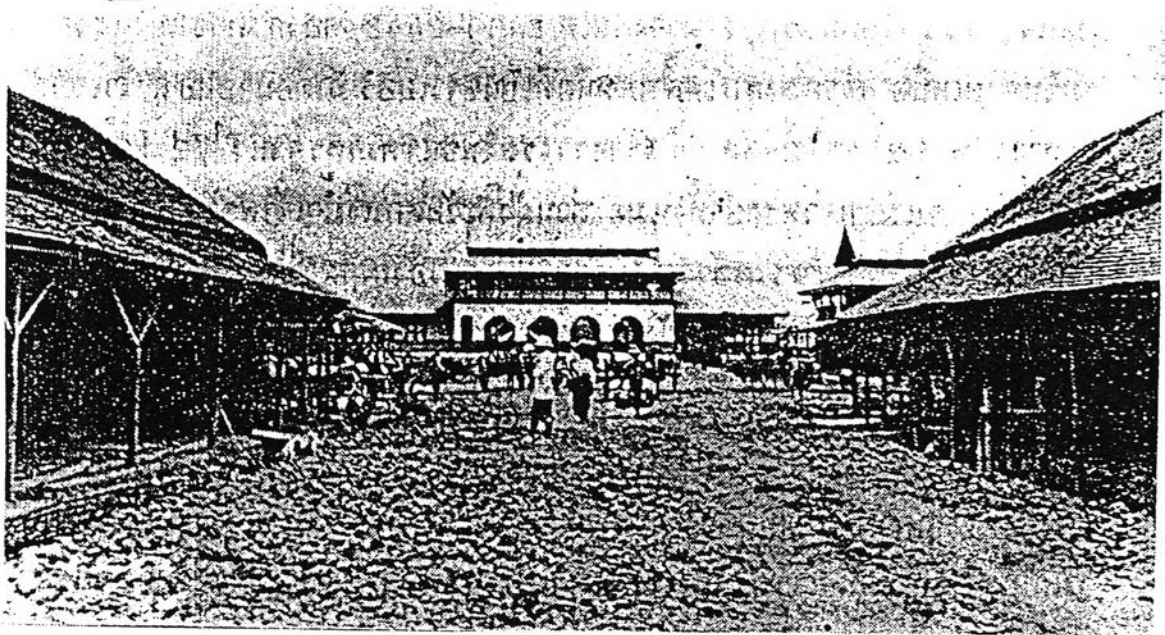
⁶ FO 371/10974 "Report on a Consular General Wood on his tour to Phre" (1925).

⁷ ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวจีนที่ค้าขายทางน้ำโดยอาศัยการเดินทางเรือค้าขาย ซึ่งปัจจุบันบ้านลำปางกลาง อยู่ในเขตอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง.

⁸ ศักดิ์ รัตนชัย, "ย้อนอดีตพื้นบ้านลำปาง การศึกษาแม่ไต่ย จิวะสันติการ," ใน อัตชีวประวัติ แม่ไต่ย จิวะสันติการ สถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก, สถาบันวิจัยโยนก, (ลำปาง : กิจเสรีการพิมพ์, 2539), หน้า 37.

⁹ ศักดิ์ รัตนชัย, ประวัติศาสตร์ยุทธเวหาเมืองลำปาง, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป), หน้า 150.

⁹ บุญเท่ง ทองสวัสดิ์, "ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง," ใน หนังสือที่ระลึกการเปิดศาลากลางจังหวัดลำปางหลังใหม่, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป), หน้า 33.

รูปภาพประกอบที่ 4.1 สถานีรถไฟลำปาง

ที่มา : ศักดิ์ รัตนชัย, ประวัติศาสตร์ยุทธเวหาเมืองลำปาง (มปท:มปป), หน้า 87

ตลาดเก๊าจาวเป็นตลาดการค้าปลีกและค้าส่งที่สำคัญของเมืองลำปางตลาดหนึ่งในบริเวณสบตุ๋ย เนื่องจากเป็นชุมชนทางการค้าที่สำคัญที่บรรดาพ่อค้าพื้นเมืองและพ่อค้าชาวจีนเคยค้าขายอยู่บริเวณริมแม่น้ำสบตุ๋ย (การค้าทางเรือ) ได้ย้ายมาอยู่ฝั่งสถานีรถไฟเพื่อที่จะรวบรวมสินค้าจากบริเวณอำเภอต่างๆ เข้ามาเพื่อส่งไปจำหน่ายทางรถไฟที่กรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่กระจายสินค้าสำเร็จรูปจากกรุงเทพฯ เช่น บุหรี่ เหล้า และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้น เพื่อส่งออกไปยังเมืองต่างๆ สภาพการค้าและวิถีชีวิตของบรรดาพ่อค้าชาวพื้นเมืองและชาวจีนบริเวณตลาดเก๊าจาวปรากฏอยู่ในความทรงจำของนักธุรกิจคนสำคัญของลำปางที่ก่อตัวขึ้นมาจากการค้าบริเวณตลาดเก๊าจาว ดังความตอนหนึ่งในบันทึกความทรงจำของ นางไต้ย จิระสันติการ ได้กล่าวถึงสามีของนางซึ่งเป็นพ่อค้าขายปลีกในตลาดเก๊าจาว ระหว่างปี พ.ศ. 2467 - 2475 ความว่า

"...สามีของตน (นางไต้ย) เป็นชาวจีนแต่ใจ้ว ชื่อ จิวก็ไซ ได้อพยพมาที่เมืองลำปาง โดยอาศัยเช่าบ้านย่านเก๊าจาว ใกล้สถานีรถไฟลำปาง อันเป็นแหล่งชุมชนชาวจีนที่คึกคักขึ้นมาภายหลังการสร้างเส้นทางรถไฟ บริเวณสบตุ๋ยโดยทำการค้าเล็กๆ น้อยๆ จนสามารถตั้งตัวได้ โดยเริ่มต้นที่จะทำเต้าหู้จำหน่ายพร้อมๆ กับสินค้าอื่นๆ เช่น ซีอิ้ว น้ำปลา และต่อมาก็ขยับขยายเปิดร้านขายของชำทั้งปลีกและส่งให้กับลูกค้าในตลาดและตามต่างอำเภอ..."¹⁰

นอกจากตลาดเก๊าจาวแล้ว ยังมีตลาดสบตุ๋ย ซึ่งเป็นตลาดค้าขายที่คึกคักเนื่องจากเป็นตลาดที่ขายสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปยังจังหวัดต่างๆ เช่น พะเยา เชียงราย เชียงตุง เชียงใหม่ โดยมีพ่อค้ารายย่อยจากท้องถิ่นต่างๆ เข้ามาจับซื้อสินค้านำไปจำหน่ายยังท้องถิ่นของตน ซึ่งสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ ก็เป็นลักษณะเดียวกันกับตลาดเก๊าจาว พร้อมทั้งเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าเพื่อส่งออกไปจำหน่ายยังกรุงเทพฯ โดยเฉพาะสินค้าท้องถิ่นจากเมืองต่าง ๆ และภูมิภาคใกล้เคียง เช่น ข้าว และหมูเป็นต้น ดังปรากฏในความทรงจำของ บุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ถึงสภาพการค้าในตลาดสบตุ๋ย ระหว่างปี พ.ศ. 2459 -2475 ความว่า

"...ตลาดสบตุ๋ยที่ขายส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปยังพะเยา เชียงราย เชียงตุง เชียงใหม่ และรวบรวมสินค้านำส่งกรุงเทพฯ ตอนนั้นลำปางใหญ่โตและเจริญมากกว่าเชียงใหม่มาก เพราะลำปางเป็นเมืองผ่าน สินค้าที่ขายส่วนใหญ่จะเป็น ข้าว และหมู โดยตลาดหมูส่วนใหญ่จะเป็นที่กรุงเทพฯ ซึ่งตอนนั้นหมูลำปางจะขึ้นชื่อมาก

¹⁰ สถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก, สถาบันวิจัยโยนก, อัตชีวประวัติแม่ไต้ย จิระสันติการ, หน้า 7.

คนทั่วไปจะรู้ว่าถ้าจะซื้อหมูก็ต้อง หมูลำปาง ซึ่งจริง ๆ แล้วไม่ใช่หมูลำปางโดยตรง หากแต่จะเป็นหมูจากจังหวัดต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ส่งผ่านหมูมายังลำปางก่อนจะส่งไปขายที่กรุงเทพฯ...”¹¹

จากคำบอกเล่าของบุญแห่ง ทองสวัสดิ์ ทำให้ทราบถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้ที่บริเวณสบตุ๋ยโดยเฉพาะตลาดเก้าจาวและตลาดสบตุ๋ย กลายเป็นแหล่งชุมนุมของบรรดาพ่อค้าชาวพื้นเมืองและพ่อค้าชาวจีนอย่างรวดเร็ว เมื่อภายหลังเส้นทางรถไฟสายเหนือเปิดดำเนินการถึงเมืองลำปาง เนื่องจากเมืองลำปางเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าท้องถิ่นที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของตลาดกรุงเทพฯ และขณะเดียวกันสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะสินค้าฟุ่มเฟือย มีจำนวนและประเภทของสินค้ามากเพียงพอต่อความต้องการ ทำให้บรรดาพ่อค้าคนกลางได้เข้ามาบริเวณสถานีรถไฟลำปางเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

ประกอบกับความเจริญทางการคมนาคมของเมืองลำปางด้านทางรถไฟ รวมทั้งการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เป็นเหตุที่ทำให้เกิดการโยกย้ายของประชากรชาวจีนเข้ามาในบริเวณเมืองลำปาง¹² เช่น ตระกูลจิวะสันติการ ตระกูลฉิวหลี เป็นชาวจีนแต่จิวที่โยกย้ายมาค้าขายที่ตลาดเก้าจาวบริเวณสบตุ๋ย¹³ โดยโยกย้ายมาจากกรุงเทพฯ ภายหลังการตัดเส้นทางรถไฟถึงสถานีลำปาง ชาวจีนแต่จิวได้เข้ามาประกอบอาชีพทางการค้าทั้งค้าปลีก และค้าส่ง หรือเป็นพ่อค้าคนกลางอาศัยเช่าห้องแถวเล็ก ๆ ทำการค้าเล็กน้อยและก่อนจะรวมทุนจนกลายเป็นนายทุนการค้าและนายทุนอุตสาหกรรมในระยะเวลาต่อมา ดังปรากฏตัวอย่าง เช่น ตระกูลจิวะสันติการ ที่เริ่มจากการค้าหาบเร่แล้วขยายเปิดร้านขายของชำทั้งปลีกและส่ง¹⁴

นอกจากบริเวณสบตุ๋ยจะเป็นศูนย์กลางทางการค้า เพื่อรวบรวมและกระจายสินค้าจากสถานีรถไฟ นอกจากนั้นบริเวณชุมชนสถานีรถไฟลำปางได้พัฒนาระบบการผลิต โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจนกลายเป็นแหล่งอุตสาหกรรมแปรรูป บริเวณรอบๆ สบตุ๋ย มีโรงสีข้าวโรงเลื่อย เพื่อแปรรูปไม้และสีข้าวเพื่อส่งออกจำหน่ายทางสถานีรถไฟ ดังปรากฏในรายงานตรวจ

¹¹ บุญแห่ง ทองสวัสดิ์, "ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง," ใน หนังสือที่ระลึกการเปิดศาลากลางจังหวัดลำปางหลังใหม่, หน้า 33.

¹² ศักดิ์ รัตนชัย, ประวัติศาสตร์ยุคทองเมืองลำปาง, หน้า 150ข.

¹³ สัมภาษณ์ คุณศักดิ์ รัตนชัย ที่บ้านเลขที่ 363 ถนนทิพย์ช้าง ต.สวนดอก อ.เมือง จ.ลำปาง วันพุธ ที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2542 ดูรายละเอียดเพิ่มเติม บทที่ 3.3 การก่อตัวและขยายตัวของพ่อค้าท้องถิ่น ในมณฑลมหาราชบุรี.

¹⁴ สัมภาษณ์ คุณศักดิ์ รัตนชัย ที่บ้านเลขที่ 363 ถนนทิพย์ช้าง ต.สวนดอก อ.เมือง จ.ลำปาง วันพุธ ที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2542

ราชการของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ในปี พ.ศ.2463 ว่ามีโรงเลื่อย และโรงสีข้าวตั้งอยู่ใกล้ ๆ สถานีรถไฟที่สบตุ๋ย¹⁵

4.1.2 การขยายตัวและการเติบโตของชุมชนเมือง

เส้นทางรถไฟสายเหนือที่ก่อสร้างมาถึงยังเมืองต่าง ๆ ในล้านนา โดยเฉพาะในเขตมณฑลมหาสารบุรี สถานีรถไฟตั้งอยู่ห่างจากบริเวณที่เป็นชุมชนเมืองออกไป เช่น สถานีรถไฟเมืองลำปาง ห่างจากตัวเมือง 3 กิโลเมตร สถานีรถไฟเด่นชัยห่างจากตัวเมือง 26 กิโลเมตร ทำให้บริเวณรอบๆ สถานีรถไฟ เกิดเป็นชุมชนการค้าแห่งใหม่ ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางการค้าของบรรดาพ่อค้าและลูกค้าตลอดจนมีสินค้าเข้าและสินค้าออกจำนวนมากเพื่อส่งออกไปทางรถไฟ จึงทำให้บรรดาพ่อค้าและราษฎรพากันอพยพมาตั้งบ้านเรือนและร้านค้าในบริเวณใกล้สถานีรถไฟ ทำให้ชุมชนเมืองขยายตัวออกไปยังบริเวณที่ตั้งของสถานีรถไฟ นอกจากการเคลื่อนย้ายและขยายตัวของชุมชนไปยังบริเวณสถานีรถไฟ การเปิดเดินรถไฟยังก่อให้เกิดการขยายตัวแก่ชุมชนการค้าและความเจริญในเมืองลำปาง แพร่ น่าน อย่างใหญ่หลวง เนื่องจากการคมนาคมทางบกสามารถติดต่อกับสถานีรถไฟได้อย่างสะดวก ทำให้ความเจริญจากสถานีรถไฟได้แพร่เข้าไปยังชุมชนเมือง จนนำไปสู่การขยายตัวของตลาดการค้าที่อยู่ในเมืองอย่างรวดเร็ว ประกอบกับความเจริญทางการค้าได้มาพร้อมกับเทคโนโลยี นำไปสู่การพัฒนาชุมชนเมืองให้กลายเป็นแหล่งรวบรวมข่าวสารและวิทยาการต่างๆ ที่ทันสมัย ดังเห็นได้จากการปรากฏตัวของอาชีพต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายในสังคมเมือง

เมืองแพร่ สำหรับเมืองแพร่ ในอดีตตัวเมืองแพร่เป็นประตูการค้าทางน้ำที่สำคัญของล้านนาตะวันออก แต่เมื่อเส้นทางรถไฟสายเหนือตัดผ่านตำบลเด่นชัยเข้ามาในเขตเมืองแพร่ สภาพการค้าของเมืองแพร่ในระยะแรกที่รถไฟสายเหนือเปิดดำเนินการถึงสถานีเด่นชัย การค้าทางน้ำก็ซบเซาลงอย่างมาก เนื่องจากบรรดาพ่อค้าท้องถิ่นต่าง ๆ ได้เดินทางมาค้าขายสินค้าในบริเวณสถานีรถไฟเด่นชัย จนทำให้สภาพทางการค้าของเมืองแพร่ตกต่ำลง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2458 เมื่อมีการปรับปรุงเส้นทางเกวียนจากสถานีเด่นชัยไปยังตัวเมืองแพร่ เพื่อให้เมืองแพร่สามารถติดต่อกับสถานีรถไฟได้สะดวก โดยถนนสายนี้มีระยะทางยาวประมาณ 26 กิโลเมตร และมีสภาพดีพอที่

¹⁵ หจข. ร.6 ม.27/10 “รายงานการเสด็จตรวจมณฑลภาคพายัพของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา” (15 ธันวาคม 2463).

รถยนต์จะแล่น¹⁶ได้ ส่งผลทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนจากตัวเมืองแพร่ออกมาตามถนนสายดังกล่าว ดังมีผู้บันทึกถึงสภาพของเมืองแพร่ในปี พ.ศ. 2480 ไว้ว่า

“...ตอนนอกกำแพงเมือง เริ่มแต่สี่แยกบ้านทุ่ง เลี้ยวซ้ายจากถนนที่มาจากเด่นชัยไปทางตะวันตกตามถนนเจริญเมืองจนถึงประตูชัยเข้าในเวียง ระยะทาง 1 กม. เศษ สองฟากทางเป็นร้านค้าสร้างด้วยไม้ชั้นเดียวและสองชั้น คูหาเดียว ปลูกไม้เป็นระเบียบทั้งด้านหน้า และส่วนสูง มีวัดเจ็ว โรงพยาบาล โรงภาพยนตร์ โรงแรม สถานีตำรวจภูธร และอาคารตึกมีแห่งเดียวคือโรงแรม ถนนสายนี้ผ่านตลาด ร้านค้าเป็นสายเดียวของเมือง มีเจ็วและคนจีนเป็นเจ้าของ ตอนในกำแพงเมือง คือในเวียงมีกำแพงดินพูนสูงขึ้นล้อมรอบ ไม่มีประตูมีแต่ซื่อเจาะเป็นทางเข้าออกด้านตะวันออกมีซื่อว่า “ประตูชัย” ด้านตะวันตกมีซื่อว่า “ประตูศรีชุม” ด้านเหนือ “ประตูย่างม้า” ด้านใต้ “ประตูมาร” ทางออกไปสู่ป่าช้า ...”¹⁷

ความเจริญทางการค้าได้ขยายเข้ามาในเขตเมืองแพร่ ตามถนนสายเด่นชัย-แพร่ โดยมีการตั้งบ้านเรือนและร้านค้ามากมายตลอดเส้นทาง นอกจากนั้นยังมีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น โรงเลื่อยของบริษัทบอมเบย์และโรงเลี้ยงกุ้งของชาวจีน¹⁸ ในบริเวณถนนสายต่างๆ ของเมืองแพร่ โดยเฉพาะอยู่ทางใต้ของถนนร้องกวาง ซึ่งเป็นถนนที่เชื่อมกับทางไปเมืองน่าน และทางตะวันออกซึ่งเป็นถนนทางไปสี่แยกบ้านทุ่งซึ่งเชื่อมกับเส้นทางไปสถานีเด่นชัยและพระธาตุช่อแฮ¹⁹ (ดูแผนที่ประกอบ 4.3)

ความเจริญทางการค้าและอุตสาหกรรมแปรรูปต่างๆ ที่เติบโตและขยายไปตามถนนสายต่างๆ ภายหลังจากการสร้างถนนเด่นชัย-แพร่ และถนนสายแพร่-น่าน (ซึ่งในปัจจุบันทั้ง 2 สาย เรียกว่า ถนนสายยุทธกิจโกศล) ระยะทาง 146 กิโลเมตร ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเมืองแพร่อย่างมาก โดยเฉพาะในถนนที่เชื่อมต่อกับถนนสายดังกล่าว มีการโยกย้ายของประชาชนไปตั้งบ้านเรือนและร้านค้าในบริเวณนอกเขตเมือง จนนำไปสู่แนวความคิดที่จะย้ายสถานที่ราชการ

¹⁶ หจช. ร.6 ค.1/17 “หนังสือกราบบังคมทูลของมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์” (18 มกราคม 2458).

¹⁷ ประชุม อัมพุนันทน์, เที่ยวไปในอดีต เมื่อเจ็วปล้นเมืองแพร่และเมืองนครลำปาง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2527), หน้า 32 – 33.

¹⁸ หจช. มท. 5.11/22 “ขอเจ้าหน้าที่พนักงานช่างระดับพื้นที่” (2478).

¹⁹ หจช. มท. 5.12/15 “สร้างศาลากลางจังหวัดแพร่” (2579).

บางแห่งออกไปจากเขตเมือง เช่น เรือนจำ เนื่องจากทำให้ชุมชนภายในกำแพงเมืองของเมืองแพร่ ไม่อาจขยายตัวออกไปได้ พร้อมกันนั้นบรรดาข้าราชการเมืองแพร่ได้เสนอถึงแนวทางในการจัดการผังเมืองใหม่ โดยจะทำการรื้อกำแพงเมืองออกแล้วถมคูเมืองให้เป็นถนนเพื่อให้เหมาะสมกับความเจริญของท้องถิ่น ดังปรากฏในรายงานสภาพการจัดทำโครงการผังเมืองแพร่ใหม่ในปี พ.ศ.2479 ความว่า

“...เมืองนี้รูปเดิมเป็นลักษณะป้อม ประกอบด้วยกำแพงล้อมรอบทางเข้าออกเมือง มิได้ตั้งใจให้สะดวก และถนนสายต่าง ๆ ตัดถนนคดงอแทบทั้งสิ้น ฉะนั้นถ้าจะมุ่งทำการแก้ไขหรือสร้างเพิ่มเติมให้ตรงทั่วไปก็จะได้ผล...และพอเหมาะกับความเจริญของท้องถิ่น

ในโครงการผังเมืองนี้ แสดงแนวถนนที่จะสร้างขึ้นตามโอกาสเพื่อเชื่อมศูนย์กลางต่าง ๆ กำแพงเมืองเมื่อหมดความต้องการก็ควรจะใช้เป็นทางสวน(Park Ways) คูเมืองและเหมืองควรกำจัดหรือตัดเป็นท้องร่องระบายน้ำตามแนวถนน...”²⁰

จากการขยายตัวของชุมชนเมืองอย่างรวดเร็ว ทำให้กำแพงเมืองซึ่งแต่เดิมมีความสำคัญในทางการทหารกลายเป็นเครื่องกักกันความเจริญของชุมชนที่จะขยายตัวไปตามเส้นทางคมนาคม เพื่อที่จะติดต่อกับสถานีรถไฟและแหล่งผลิตสินค้า ตลอดจนแหล่งจำหน่ายสินค้าในอำเภอต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอก ส่งผลให้พ่อค้าไม่สามารถที่จะนำสินค้าต่าง ๆ ที่มาจากสถานีเด่นชัย เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ สินค้าอุปโภคต่าง ๆ เข้าไปภายในท้องถิ่นต่างๆ ได้สะดวก ในขณะที่เดียวกันบริเวณตอนในไม่สามารถที่จะนำสินค้าของตนเองออกไปจำหน่ายได้เช่นกัน ทำให้บรรดาประชามชาวเมืองแพร่มีความต้องการให้เกิดความสะดวกสบายในการคมนาคม ทำให้กลุ่มชุมชนในท้องถิ่นพยายามที่จะสนับสนุนให้มีการสร้างถนนที่เชื่อมต่อกับถนนสายเด่นชัยเพื่อรองรับสินค้าที่ขนส่งมา ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเมือง “ดังปรากฏในแผนการขยายและตัดถนนในปี พ.ศ. 2479 ของเมืองแพร่ ดังความตอนหนึ่งว่า

“...ถนนไปสถานีเด่นชัยตั้งแต่โรงพยาบาลอเมริกันไปให้ขยายให้ได้ขนาด 24.00 เมตร ถนนสายนี้ผ่านบริเวณค้าขาย เลียบบริเวณกสิกรรมและบริเวณอุตสาหกรรม

²⁰ หจช. มท. 5.12/15 “สร้างศาลากลางจังหวัดแพร่” (2479).

ถนนกสิกรรมควรวายให้ได้ 24.00 เมตร และให้มีทางแยกดังนี้ คือ 1.เมื่อผ่านโรงเรียนกสิกรรมแล้ว ควรตัดถนนใหม่กว้าง 24.00 เมตร พุ่งตรงมาได้จากและต่อกับถนนเด่นชัย 2.ตอนที่ถนนกสิกรรมบรรจบกับถนนเด่นชัยควรต่อถนนจากบริษัทไม้เอเซียติกเก่าตรงออกไปโดยมีขนาด 24.00 เมตร จนบรรจบกับถนนภูธร...”²¹

การขยายเส้นทางจากถนนจากชุมชนเดิมภายในกำแพงเมืองออกมาสู่ถนนเด่นชัย เพื่อจะรองรับกับปริมาณสินค้าและประชากรที่รวมกันเข้ามายังศูนย์กลางที่เมืองแพะ และมุ่งเน้นที่จะเดินทางต่อไปยังสถานีรถไฟเด่นชัย ได้สะท้อนภาพการขยายตัวของชุมชนและความเจริญเติบโตของสังคมเมืองแพะที่เกิดขึ้นภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เมื่อภายหลังรถไฟเปิดดำเนินการที่สถานีรถไฟเด่นชัย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้ชุมชนดั้งเดิมที่สัมพันธ์กับการค้าทางน้ำเกิดการโยกย้ายของประชาชนไปยังบริเวณถนนสายสำคัญ ๆ ที่เชื่อมต่อกับสถานีรถไฟ อันนำไปสู่การก่อตัวของชุมชนเมืองแบบใหม่ โดยเฉพาะบรรดาพ่อค้าชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนและตลาดในบริเวณดังกล่าว จนทำให้บริเวณถนนเด่นชัย-แพะกลายเป็นย่านการค้าที่สำคัญ ที่ขยายตัวออกมาจากตลาดในกำแพงเมืองแพะ ซึ่งอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกของสถานที่ราชการต่าง ๆ (ดูแผนที่ประกอบ 4.3)

การคมนาคมทางรถไฟจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อการขยายตัวของเมืองแพะ กล่าวคือชุมชนการค้าดั้งเดิมที่อาศัยภายในกำแพงเมืองและริมแม่น้ำยม ได้ขยายออกไปตามถนนสายต่าง ๆ เช่น ถนนกสิกรรม(ถนนบริเวณบริษัทเอเซียติก) ถนนภูธร(ถนนบริเวณประตูชัย) และถนนรอบเมือง ดูแผนที่ประกอบ 4.3 ซึ่งอยู่ภายนอกกำแพงเมือง เพื่อเชื่อมต่อกับถนนสายเด่นชัย-แพะ ตลอดจนถนนที่มุ่งไปสู่สถานีเด่นชัย เกิดเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยและชุมชนตลาด กระจายตลอดถนนภายนอกกำแพงเมือง ดังปรากฏหลักฐานที่สะท้อนถึงชุมชนการค้าที่สำคัญบริเวณภายนอกกำแพงเมืองที่เชื่อมต่อกับถนนเด่นชัย ในคำตอบกระทู้เรื่องการป้องกันน้ำท่วมเมืองแพะของกรมการเมืองแพะในปี พ.ศ.2478 ความว่า

²¹ หจข. มท. 5.12/15 “สร้างศาลากลางจังหวัดแพะ,” (2479).

“...แก้ไขมิให้นำท่วมหมู่บ้านทุ่งซึ่งเป็นที่ประชุมชน และทำเลการค้าขายอันติดต่อกับเมืองโดยจะเพาะ ในการนี้จะแก้ไขมิให้นำท่วมบ้านดังกล่าวนี้ต้องหาทางระบายถ่ายน้ำให้ไหลลงไปสู่น้ำยมได้สะดวก ...”²²

บริเวณดังกล่าวเป็นถนนที่เชื่อมต่อกับถนนเด่นชัย ทำให้ประชาชนเคลื่อนย้ายมาตั้งบ้านเรือนเพื่อรองรับกับความเจริญทางการค้า จนไปสู่การขยายตัวและเติบโตของชุมชนเมืองออกมาจากกำแพงเมืองอย่างรวดเร็วไปสู่สถานีรถไฟเด่นชัย นอกจากนั้นภายในชุมชนเมืองแพร่ยังขยายตัวโดยเฉพาะความเจริญและความทันสมัย ดังปรากฏว่าในเมือง มีโรงหนัง โรงสี²³ ตลอดจนถึงถนนหน้าวัดไชยมงคล มีการตั้งโรงสีไฟ โรงแรม ชุมชนบ้านเรือนที่ใหญ่โตขยายไปตามถนนนอกกำแพงเมือง²⁴

เมืองลำปาง เมืองลำปางได้ขยายตัวและเติบโตจากชุมชนดั้งเดิมริมแม่น้ำวังไปยังบริเวณสถานีรถไฟที่ตลาดสบตุ๋ยและตลาดเก้าจาว เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการเจริญเติบโตของชุมชนเมือง เนื่องจากก่อนปี พ.ศ.2459 ชุมชนเมืองลำปาง มีประชาชนอยู่อย่างหนาแน่น มีย่านการค้าตลอดจนสถานที่ราชการจะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำวัง ในระยะไม่ห่างจากแม่น้ำมากนัก โดยเฉพาะตลาดการค้าริมแม่น้ำวัง ที่เรียกกันว่า “ตลาดจีน”²⁵ ดังปรากฏในบันทึกถึงสภาพของตลาดจีน ภายหลังจากปี พ.ศ. 2440 ไว้ว่า

“...ตลาดจีนหลังถูกไฟไหม้ครั้งใหญ่ พ.ศ.2440 ได้มีชนเผ่าได้บังคับอังกฤษ-ฝรั่งเศสเข้ามาปลูกสร้างอาคารไม้ขนาดใหญ่ไว้มาก มีถนนสำหรับเกวียนวัวต่างม้าต่างเดิน ได้มีการปลูกต้นไม้ 2 ฟากถนนเป็นแถวเป็นแนวชั้นเรียกว่า “กองกาดจีน” (ถนนตลาดจีน)...ตลาดจีนทวีความคึกคักหลังจากปี พ.ศ.2446 เมื่อยุบแขวงเวียงเหนือและมีสะพานรักษาภิเษกรุ่นแรกช่วยเชื่อมการปกครองสองฝั่งแม่น้ำวัง...”²⁶

²² หจข. มท. 5.16.5/9 “รายงานการประชุมสภาจังหวัดแพร่” (2478).

²³ หจข. มท. 5.16.5/9 “รายงานการประชุมสภาจังหวัดแพร่” (2479).

²⁴ หจข. มท. 5.12/15 “สร้างศาลากลางจังหวัดแพร่” (2479).

²⁵ สัมภาษณ์ นางเล็ก พิษณุกุล ที่หนังสือพิมพ์เอกราช ถ.บุญวาทย์ ต.หัวเวียง อ.เมือง จ.ลำปาง วันอังคารที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

²⁶ ศักดิ์ รัตนชัย, ประวัติศาสตร์ยุทธเวหาเมืองลำปาง, หน้า 150ข.

แต่เมื่อภายหลังที่รถไฟสายเหนือเปิดเดินทางมาถึงเมืองลำปาง โดยสถานีรถไฟอยู่ห่างจากบริเวณชุมชนเมืองดั้งเดิมประมาณ 3 กิโลเมตร ได้ก่อให้เกิดชุมชนการค้าแห่งใหม่ที่สำคัญในบริเวณสบตุ๋ย คือตลาดเก้าจาวและตลาดสบตุ๋ย ดังกล่าวมาแล้ว ความเจริญทางการค้าของชุมชนการค้าแห่งใหม่ ในระยะแรกไม่ได้เข้าไปทำลายการค้าในบริเวณตลาดจีนโดยทันที อาจจะเนื่องมาจากเหตุผล 2 ประการคือ

ประการแรกบริเวณชุมชนการค้าดั้งเดิมริมฝั่งแม่น้ำวัง ยังคงเป็นแหล่งชุมชนของบรรดาชาวจีนดั้งเดิมที่ประกอบกิจการร้านค้า และพ่อค้าชาวพม่า ซึ่งตั้งร้านค้าเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมากเต็มสองฟากถนน ชาวเมืองลำปางจึงมีความคุ้นเคยที่จะมาซื้อหาสินค้าต่าง ๆ จากชุมชนการค้าแห่งนี้²⁷ โดยเฉพาะร้านสรรพสินค้าของนายเกากี้ พ่อค้าคนสำคัญของเมืองลำปาง ซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้านายพื้นเมือง โดยได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จัดการหาเครื่องใช้ อาหาร และสิ่งของต่าง ๆ แก่บรรดาเจ้านายในเมืองลำปาง ในขณะที่เดียวกันประชาชน ข้าราชการและพ่อค้าในเมืองก็คุ้นเคยที่จะซื้อสินค้าต่าง ๆ จากชุมชนการค้าแห่งนี้เป็นประจำ²⁸ เช่นร้านค้าเยียนซีไห่ ของคุณพ่อคุณชิน ทิวารี ก็เป็นร้านขายของเบ็ดเตล็ดที่สำคัญร้านหนึ่งในบริเวณตลาดจีน และยังเป็นร้านค้าที่มีชื่อเสียงอย่างมากของลำปาง²⁹

ประการที่สอง ถึงแม้ว่าเมืองลำปางจะมีรถไฟผ่านเข้ามา แต่การเปิดเดินรถไฟมิได้เปิดทำการทุกวัน มีรถด่วนที่ให้บริการ 3-7 วัน จะออกบริการหนหนึ่ง³⁰ ประกอบกับการค้าทางน้ำยังคงมีความสำคัญอยู่ในการติดต่อกับท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ทางรถไฟมิได้ผ่าน ทำให้บริเวณตลาดจีนยังคงเป็นศูนย์กลางการค้า สินค้าของป่าและผลผลิตอื่น ๆ จากดินแดนตอนบน เช่น จากแจ้ห่ม และเชียงรายได้ โดยพ่อค้าจะนำเอาสินค้าต่าง ๆ บรรทุกเรือล่องมาจากตอนเหนือลงมายังลำปาง เพื่อขายให้พ่อค้าพม่าหรือพ่อค้าชาวจีนที่บริเวณตลาดจีนโดยนำสินค้าของป่า ได้แก่ มูลค้างคาว ครั่ง และฝิ่นมาจำหน่าย³¹ และตอนขากลับก็จะซื้อหาสินค้าสำเร็จรูปจากร้านค้าที่ตลาดจีนบรรทุกเรือ

²⁷ สัมภาษณ์ คุณศักดิ์ รัตนชัย, ที่บ้านเลขที่ 363 ถ.ทิพย์ช้าง ต.สวนดอก อ.เมือง จ.ลำปาง วันพุธที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

²⁸ มารโก ทาเก แมคมอร์แรน, "ประวัติและพัฒนาการของการค้าในลำปางตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 - ค.ศ. 1939," แปลโดย เครือมาศ วุฒิการณ์, *วารสารมนุษยศาสตร์* 12 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2526): 11.

²⁹ คำสัมภาษณ์ นายชิน ทิวารี "คุยกับรัฐมนตรี, ปลัดกระทรวง, อธิบดีชาวลำปาง" ใน *เฉลิมศักดิ์แห่งมงาม*, *รายงานกิจการอำเภอเมืองลำปาง* (ธันวาคม, 2526), หน้า 80.

³⁰ บุญเท่ง ทองสวัสดิ์, "ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง", หน้า 33.

³¹ สัมภาษณ์นางเล็ก พิษณุกุล ที่หนังสือพิมพ์เอกราช ถ.บุญวาทย์ ต.หัวเวียง อ.เมือง จ.ลำปาง วันอังคารที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

กลับขึ้นไปขายในท้องถิ่นของตน³²และในเวลาต่อมาการคมนาคมกับบริเวณทางเหนือก็เปลี่ยนมาใช้ทางบกโดยรถยนต์แทน โดยมีผู้รถของเจ้าราชสัมพันธ์ จัดเดินรถจากลำปางไปยังเชียงใหม่โดยผ่านทางอำเภอจาว³³ ทำให้การเดินทางทางบกเข้ามาแทนที่การเดินทางทางเรือจนส่งผลทำให้บริเวณตลาดจีนเริ่มซบเซาลง

การติดต่อกับเมืองเถินซึ่งอยู่ทางใต้ของเมืองลำปางก็ใช้ทางน้ำและทางเกวียนเป็นหลักในการติดต่อกับภายในเมืองลำปางและบริเวณตลาดจีนและตลาดเก้าจาว ดังปรากฏในคำบอกเล่าของแม่ไต้ย จิวะสันติการ ความว่า

“...ข้าไปก็เอาของใส่แป(แพ)ล่องไปขาย ข้าปิ๊ก(กลับ)ก็เกิงตี้นมาค้ำคืนที่เกาะคาหนึ่งคืน เขามาก็ตีบรรด(รถ)ต่อเข้าเวียง...ตอนย้ายไปเกิง(เถิน)ก็เอาลูกล่องแปลงแม่น้ำที่เก้าจาว”³⁴

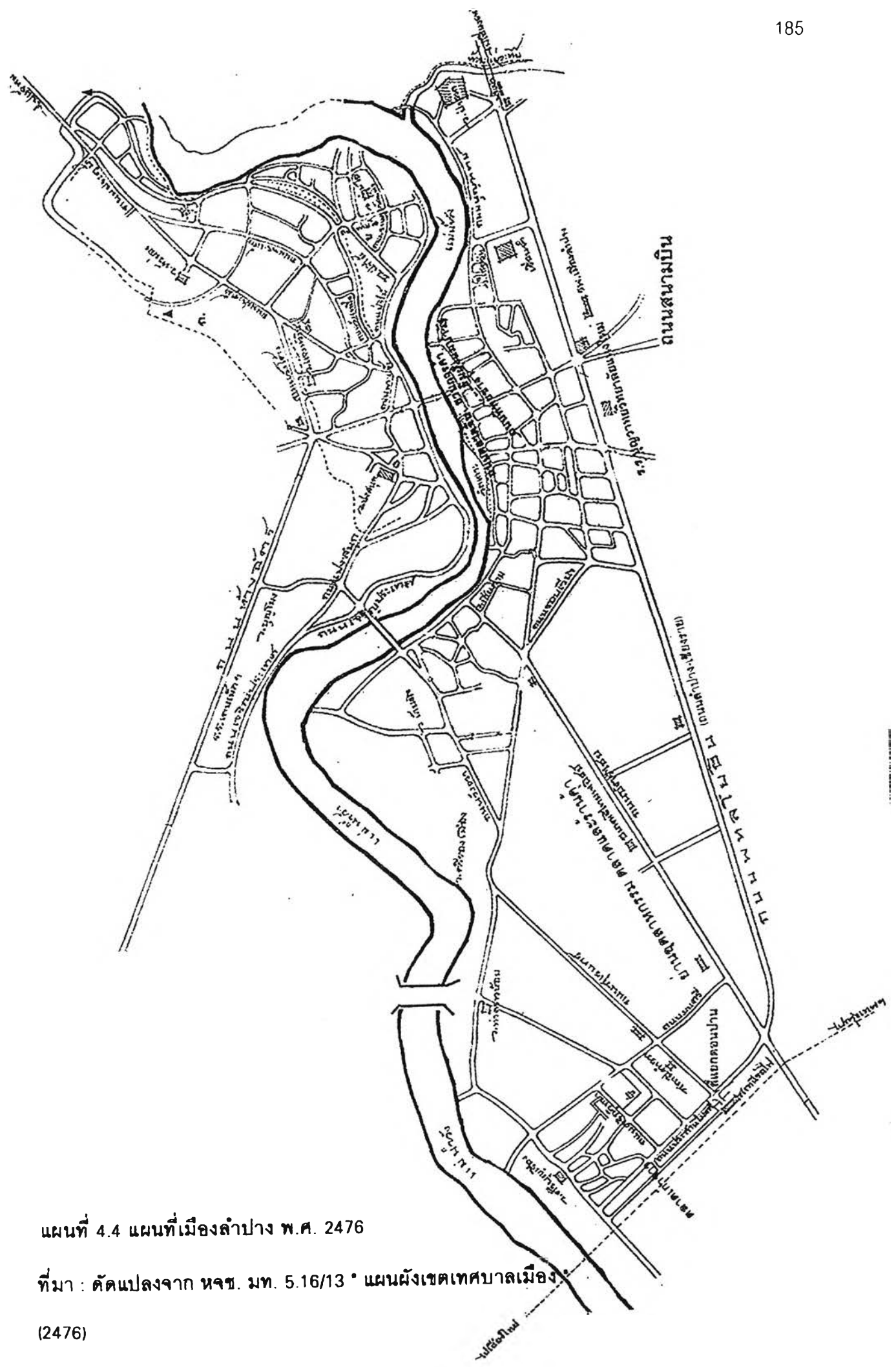
แม้ว่าการก่อตัวของชุมชนการค้าแห่งใหม่บริเวณสบตุ๋ย จะไม่ได้ทำลายระบบการค้าเก่าในบริเวณตลาดจีนแต่อย่างไรก็ตามการก่อตัวของชุมชนการค้าได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเมืองให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการขยายตัวไปตามถนนที่เชื่อมต่อกับสถานีรถไฟ โดยภายหลังจากปี พ.ศ. 2459 ชุมชนเมืองลำปางได้ขยายตัวเป็นย่านการค้าเล็กๆ ขึ้นบนถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อกับสถานีรถไฟ และรูปแบบการตั้งที่อยู่อาศัยของประชาชนในเมืองก็เริ่มเปลี่ยนจากบริเวณริมแม่น้ำวัง มายังบริเวณย่านการค้าบนถนนสายต่างๆ ในเมืองลำปาง (ดูภาพแผนที่ประกอบ 4.4) โดยเฉพาะในเขตเมืองบรรดาพ่อค้าชาวจีนได้เคลื่อนย้ายจากบริเวณริมแม่น้ำวังมาตั้งร้านค้า และบ้านเรือนในบริเวณถนนทิพย์ช้าง โดยเป็นร้านขายของและร้านบริการต่างๆ ประมาณปี พ.ศ.2468³⁵ พร้อมกันนั้นบรรดาเจ้านายในเมืองลำปางก็เริ่มทำธุรกิจ โดยเฉพาะภาย

³² สัมภาษณ์นางเล็ก พิชญกุล ที่หนังสือพิมพ์เอกราช ถ.บุญวาทย์ ต.หัวเวียง อ.เมือง จ.ลำปาง วันอังคารที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

³³ บุญเท่ง ทองสวัสดิ์, “ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง”, หน้า 33.

³⁴ สถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก, สถาบันวิจัยโยนก อัตชีวประวัติแม่ไต้ย จิวะสันติการ, หน้า 9 – 10.

³⁵ คำสัมภาษณ์ ศักดิ์ รัตนชัย (กล่าวถึงการขยายตัวของบรรดาพ่อค้าชาวจีนมายังถนนทิพย์ช้าง เมื่อภายหลังจากเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตสิ้น) พร้อมคำบรรยายรูปภาพในหนังสือสารคดีประวัติศาสตร์ศึกษารวมเล่ม เรื่องประวัติศาสตร์ยุทธเวหาเมืองลำปาง หน้า 150 ข.

แผนที่ 4.4 แผนที่เมืองลำปาง พ.ศ. 2476

ที่มา : คัดแปลงจาก หจข. มท. 5.16/13 * แผนผังเขตเทศบาลเมือง

(2476)

ในบริเวณติดต่อระหว่างถนนทิพย์ช้างกับถนนบุญวาทย์ได้มีการตัดถนนและก่อสร้างตลาดขึ้นมาชื่อตลาดทิพย์วรรณ ปัจจุบันเรียกว่า “ตลาดบริบูรณ์”³⁶

บรรดาพ่อค้าชาวจีนได้ขยายกิจการออกไปตามถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อสถานีรถไฟโดยเฉพาะในบริเวณถนนสายแรกที่เปิดดำเนินการระหว่างสถานีรถไฟเพื่อเป็นทางเกวียน ระหว่างลำปางกับเชียงใหม่ ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า ถนนฉัตรไชย³⁷ ทำให้บริเวณถนนฉัตรไชย เป็นย่านการขนส่ง การค้าที่สำคัญ ซึ่งตลอดทางมีบรรดาร้านค้าของพ่อค้าชาวจีน โรงเลื่อยไม้ โรงสีข้าว และธนาคารพาณิชย์ตั้งอยู่โดยเฉพาะในบริเวณถนนฉัตรไชย ยังมีโรงพยาบาล³⁸

นอกจากนั้นในบริเวณสถานีรถไฟยังมีถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างสถานีรถไฟกับถนนฉัตรไชย คือ ถนนประสานไมตรี ซึ่งแต่เดิมถนนเส้นนี้คือส่วนหนึ่งของถนนสายลำปาง-เชียงใหม่เอง โดยเริ่มตั้งแต่ริมแม่น้ำวังด้านตลาดเกี้ยว ขนานไปกับทางรถไฟ ผ่านหน้าสถานีรถไฟไปจนถึงถนนฉัตรไชย บริเวณสี่แยกดอนปาน นับได้ว่า ถนนสายประสานไมตรีเป็นถนนหนึ่งที่มีบรรดาพ่อค้าชาวจีนได้ ขยายและเชื่อมต่อออกมาจากย่านการค้าเดิมซึ่งมีบรรดาพ่อค้าชาวจีนได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนและร้านค้า โดยเฉพาะเป็นย่านการค้าส่งสินค้า³⁹ ตลอดจนขายของเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่งตลาดเกี้ยวและตลาดรัตน ก็ตั้งอยู่บนถนนสายนี้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น โรงแรมรถไฟและโรงพยาบาล⁴⁰

การขยายตัวของชุมชนดั้งเดิมของเมืองลำปาง จากบริเวณริมแม่น้ำวัง และเขตในเมือง ได้ขยายออกมาตามถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างสถานีรถไฟกับในเมืองจนเกิดชุมชนการค้าขึ้นรอบๆ ถนน ขณะเดียวกันภายในเมืองเองก็มีการขยายพื้นที่โดยเคลื่อนย้ายจากริมแม่น้ำโดยอาศัยการคมนาคมทางน้ำมาอาศัยการคมนาคมทางบกมากขึ้น เพื่อเชื่อมต่อกับอำเภอรอบนอกและท้อง

³⁶ ศักดิ์ รัตนชัย, “นำชมถนนสายต่างๆ ในนครลำปางว่าด้วยสถานที่ตั้งและประวัติที่เกี่ยวข้องกับชื่อถนนสายต่างๆ,” ใน น่านนครลำปางฉบับอนุสรณ์การแข่งขันทักฟ้าเขต 5 ครั้งที่ 7 ณ จังหวัดลำปาง (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์สุภา, 2516), หน้า 129.

³⁷ แต่ก่อนชื่อถนนสามสาย และเปลี่ยนเป็น ถนนประชาธิปไตย และเปลี่ยนเป็นถนนพหลโยธิน ภายหลังเพื่อให้สะดวกในการจราจรภายในเมือง จึงตัดถนนใหม่ขนานกับถนนพหลโยธินเดิมในบริเวณนอกเขตชุมชน และได้ทำการแลกถนนกันในปี พ.ศ. 2494 โดยเรียกถนนนี้ว่าถนนแก้วมัญฉายน ซึ่งเริ่มตั้งแต่หน้าสถานีรถไฟไปจนถึงห้าแยกประตูชัย และเปลี่ยนชื่อเป็น ถนนฉัตรไชยในปี พ.ศ. 2505 อ้างถึงใน ศักดิ์ รัตนชัย เรื่องเดียวกัน, หน้า 119 – 129.

³⁸ สัมภาษณ์ นางเล็ก พิษณุกุล บ้านเลขที่ 39 ถนนทิพย์ช้าง อ.เมือง จ.ลำปาง วันอังคารที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

³⁹ สถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก, สถาบันวิจัยโยนก อัตชีวประวัติแม่ไต้ย จิวะสันติการ หน้า 7.

⁴⁰ ศักดิ์ รัตนชัย, เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-125.

ถิ่นต่าง ๆ ทำให้มีการขยายตัวของชุมชนเมืองออกมานอกเขตเมือง โดยมีการตัดถนนรอบเมือง (คงประมาณภายหลังจากที่เจ้าศรีนวลยกคุ้มหลวงให้ราชการเพื่อสร้างศาลากลางจังหวัดคือ ประมาณปี พ.ศ. 2465)⁴¹ ทำให้ชุมชนเมืองลำปางขยายตัวออกมาจากเขตกำแพงเมือง ดังปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการเจริญเติบโตของเมืองลำปางในบันทึกความทรงจำของ เกษม โรจนศักดิ์ ถึงสภาพของเมืองลำปางในช่วงปี พ.ศ.2473-2479 และสภาพกำแพงเมืองก็ถูกรื้อทิ้งในช่วงเวลานั้น นั้น เนื่องจากเป็นเครื่องกีดขวางความเจริญและการขยายตัวของเมืองลำปางในช่วงเวลานั้น ดังความตอนหนึ่งว่า “กำแพงเมืองอันทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ถูกรื้อทิ้ง โดยผู้มีอำนาจในขณะนั้น ด้วยเหตุผลที่ว่าขวางขวางตาและรกรุงรัง ตามความคิดที่จะสร้างความเจริญและขยายเมืองด้วยการรื้อทิ้ง”⁴²

นอกจากนี้ สิ่งที่จะสะท้อนให้ทราบถึงความเจริญเติบโตทางการค้าในบริเวณถนนสายสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างสถานีรถไฟกับภายในเมือง เช่น อาคารพาณิชย์ต่าง ๆ ในสมัยช่วงปี พ.ศ.2459-2480 ที่ตกทอดหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอาคารที่ก่อสร้างเป็นตึกแถว ทั้งที่ทำด้วยไม้และอาคารตึก 2 ชั้น หลังคาจั่ว มีเสาเรียงรายอยู่หน้าอาคาร และรอบระเบียงชั้นบน ตามแบบศิลปะตะวันตกที่นิยมแพร่หลาย ได้แก่ อาคารไทยพาณิชย์ เป็นอาคารสำนักงานของธนาคารไทยพาณิชย์สาขาลำปาง เปิดดำเนินการเมื่อปี พ.ศ.2473 เป็นธนาคารแห่งแรกในจังหวัดลำปาง ตั้งอยู่บนถนนจักรไชย โดยเป็นอาคารตึกคอนกรีตเสริมเหล็ก 2 ชั้นหลังคาจั่วเรือนใหญ่ มีคานคอนกรีตหัวเสาทุกช่วงเสายกพื้นหลังคาสูงประมาณ 30 ซม.บรรจุน้ำเพื่อให้ภายในอาคารเย็นสบาย⁴³ (ดูรูปประกอบที่ 4.5) อาคารย่งฮง เป็นอาคารที่สำคัญอาคารหนึ่งในอดีตเป็นอาคารพาณิชย์ของพ่อค้าชาวจีน ตั้งอยู่บนถนนประสานไมตรี สร้างตามแบบศิลปะตะวันตกที่เรียกว่าโคโลนี⁴⁴ (ดูรูปประกอบที่ 4.6) และอาคารยูฮวด เป็นอาคารในรูปแบบศิลปะตะวันตกอยู่บนถนนสายประสานไมตรีเช่นกัน (ดูรูปประกอบที่ 4.7)

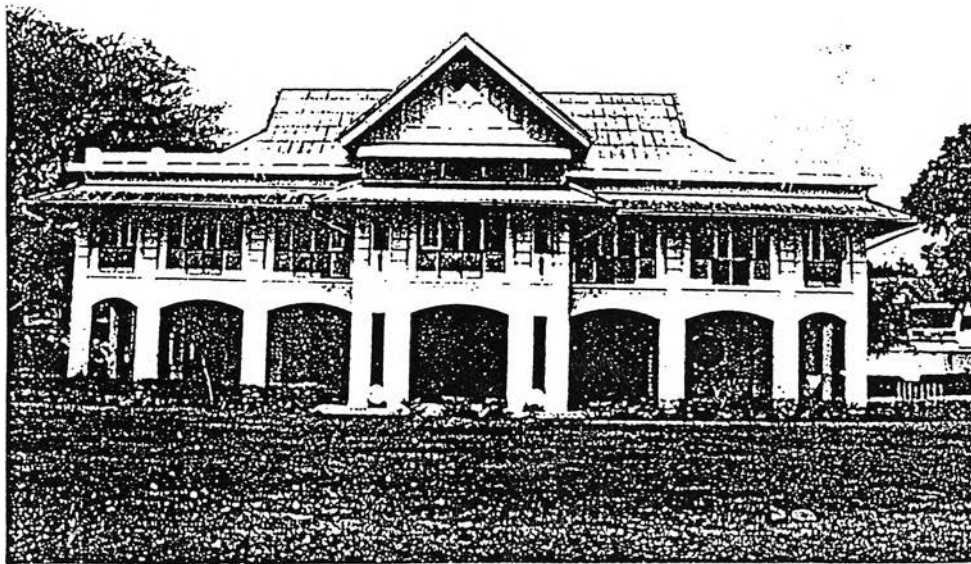
จากประวัติของอาคารเก่า ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ถนนสายสาม(จักรไชยและประสานไมตรี) ได้สะท้อนให้เห็นถึงการรับอิทธิพลตะวันตกที่มาพร้อมกับการขยายตัวและกระจายตัวของพ่อค้าและ

⁴¹ คำบอกเล่าของ เจ้าแม่บุษบา ณ ลำปาง “ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง,” ใน หนังสือที่ระลึกในการเปิดศาลากลางจังหวัดลำปางหลังใหม่, หน้า 32.

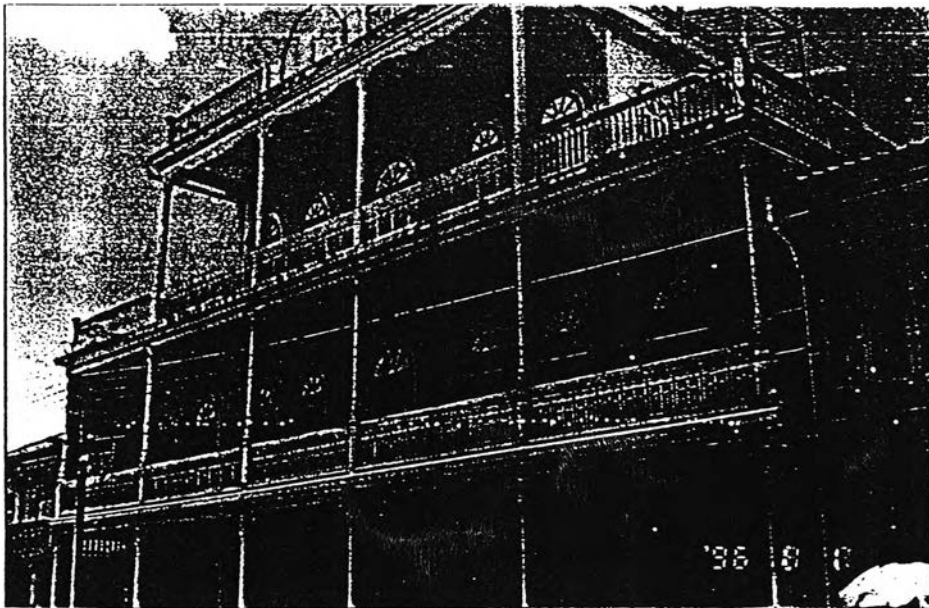
⁴² เกษม โรจนศักดิ์, “โคมชีวิตผมประกายแสงที่ รร.บุญวาทย์,” ใน บุญวาทย์วิทยาลัย, โรงเรียน 100 ปีบุญวาทย์วิทยาลัย, (ลำปาง : จิตวัฒนาการการพิมพ์ลำปาง, 2541) หน้า 210.

⁴³ สภาวัฒนธรรมจังหวัด “อาคารพาณิชย์” ใน หนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง, หน้า 3 – 174.

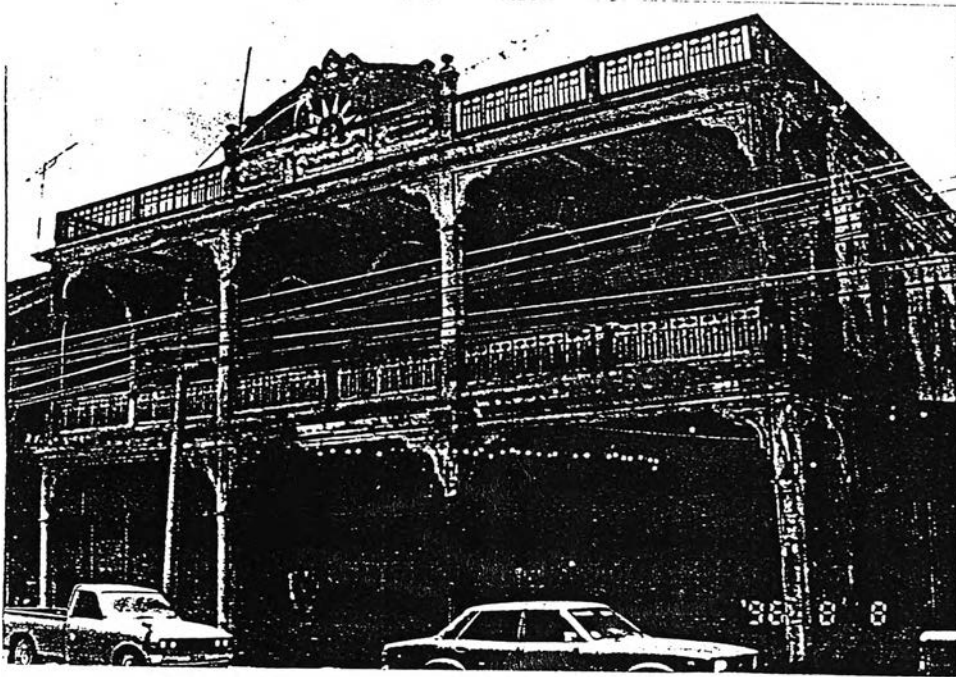
⁴⁴ ศึกษาธิการจังหวัด, สถาปัตยกรรมล้านนาลำปาง, (ลำปาง : ม.ป.ป. 2539) หน้า 27.

รูปภาพประกอบที่ 4.5 อาคารธนาคารไทยพาณิชย์ จังหวัดลำปาง

รูปภาพประกอบที่ 4.6 อาคารยูฮวด ถนนประสารไมตรี ตำบลสบตุ๋ย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

รูปภาพประกอบที่ 4.7 อาคารย่งฮง ถนนประสารไมตรี ตำบลสบตุ๋ย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

ประชาชนในเขตเมืองลำปางจากบริเวณริมแม่น้ำวัง ไปยังสถานีรถไฟ ทำให้แหล่งเศรษฐกิจของเมืองลำปางย้ายมาอยู่ใกล้ ๆ บริเวณสถานีรถไฟ รูปแบบที่อยู่อาศัยและการค้าของเมืองจึงเริ่มเปลี่ยนจากที่เคยหนาแน่น บริเวณริมฝั่งของแม่น้ำวัง ได้ขยายไปยังเขตชุมชนการค้าแห่งใหม่ ดังปรากฏให้เห็นได้จากการกำหนดเขตเทศบาลเมืองลำปางในปี พ.ศ.2476 ได้ขยายพื้นที่ออกไปทางริมฝั่งแม่น้ำวังทางตลาดจีนออกไปทางสถานีรถไฟบริเวณสบตุ๋ย ไปจนถึงบริเวณแม่น้ำวังที่ตลาดเก้าजार⁴⁵

เมืองน่าน อาจกล่าวได้ว่าเมืองน่านเป็นเมืองปิด ในระยะแรก ๆ เมื่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านเข้ามายังบริเวณล้านนาตะวันออกรถไฟไม่ได้ผ่านเมืองน่าน ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของชาวน่านไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเท่าใดนัก ประกอบกับยังไม่มีเส้นทางที่เชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟได้สะดวก ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงติดต่อกับภายนอกภูมิภาคโดยอาศัยการคมนาคมทางน้ำ ทำให้การค้าภายในเมืองน่านไม่ขยายตัว ดังปรากฏในคำประติสันฐานของข้าหลวงเมืองน่านในปี พ.ศ. 2479 ถึงสภาพการค้าก่อนการตัดถนนสายแพร่ – น่าน เข้ามายังเมืองน่านในปี พ.ศ.2478 ไว้ว่า

“...แม้ในชั้นหลังสักประมาณเมื่อ 20 ปีล่วงมาแล้ว(คือประมาณพ.ศ. 2459) เช่นจะต้องการซื้อชิ้นในผ้าธรรมดาสักตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นของส่งมาจำหน่ายจากที่อื่น ก็ทำให้เราต้องจ่ายเงินตั้ง 1 บาทเสียแล้ว แต่พวกเราในครั้งนั้นยอมจำเรื่องได้ดีว่า สินค้าจำพวกนี้คงถูกทอดทิ้งอยู่กับร้านมากกว่าที่จะมีชาวบ้านคนใดเอาใจใส่...”⁴⁶

นอกจากนั้นการคมนาคมทางน้ำยังคงลำบากอยู่มาก ต้องใช้เวลานานในการเดินทาง ดังปรากฏในบันทึกของมิชชันนารีในปี พ.ศ. 2455 ว่า รัฐบาลสยามพยายามที่จะระเบิดแก่งต่าง ๆ ในแม่น้ำน่าน เพื่อความสะดวกทางการค้าและการเดินทางยิ่งขึ้น ผู้โดยสารไม่ต้องลงเรือหรือขนถ่ายสินค้าระหว่างทางเหมือนเมื่อก่อน⁴⁷ หรือแม้แต่ทางคมนาคมทางบก ระหว่างสถานีรถไฟเด่นชัยไป

⁴⁵ หจข. มท. 5.16/13 “แผนผังเขตเทศบาลเมืองจังหวัดลำปาง” (2476).

⁴⁶ หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประติสันฐานกับราษฎร” (2479).

⁴⁷ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, นันทบุรีศรีนครน่าน (เชียงใหม่ : ฝ่ายประวัติศาสตร์ภูมิภาควิศวะในประเทศไทย, 2539) ,หน้า 149.

ยังเมืองแพร์จะเสร็จตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2455 แต่การคมนาคมระหว่างเมืองแพร์กับน่าน ก็ต้องใช้เวลาในการเดินทางกว่า 5 วัน⁴⁸

แม้ว่าการคมนาคมระหว่างเมืองน่านกับเมืองต่าง ๆ จะไม่สะดวกนัก แต่นับได้ว่าเป็นการเปิดให้เมืองน่านมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับบ้านเมืองต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น ดังปรากฏในรายงานของกงสุลอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2479 ถึงสภาพของเมืองน่านได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เมื่อมีการตัดถนนเชื่อมต่อกับเมืองแพร์ ไปยังเมืองน่าน ส่งผลให้เมืองน่านสามารถเปิดเส้นทางคมนาคมทางบกจากสถานีรถไฟเด่นชัยได้สะดวกยิ่งขึ้น ทำให้เกิดการอพยพของพ่อค้าชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนและร้านค้าในเมืองน่านมากขึ้น ดังความว่า

“...ภายหลังจากที่รถไฟถึงเมืองลำปาง มีบรรดาพ่อค้าชาวจีนอพยพเข้าไปตั้งบ้านเรือนค้าขายสินค้าในเมืองน่านมากขึ้น จนร้านค้าเกือบทั้งหมด และแผงลอยในตลาดถูกครอบงำโดยคนจีนเกือบทั้งหมด”⁴⁹

ถึงแม้ว่ารถไฟในระยะแรกจะเข้ามามีผลกระทบต่อเศรษฐกิจเติบโตของเมืองน่านเพียงเล็กน้อย มีเฉพาะบรรดาชาวจีนเดินทางเข้ามาค้าขายในบริเวณเขตในเมืองน่านเท่านั้น แต่ในระยะต่อมาเมื่อมีการตัดถนนสายแพร์-น่านในปี พ.ศ. 2478 ได้ส่งผลให้เมืองน่านเกิดการขยายตัวในชุมชนภายในเมืองออกมาสู่บริเวณภายนอกมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏในคำประติสัณฐานกับราชฎรของพระเกษตรสรรพกิจ ข้าหลวงเมืองน่านถึงประโยชน์ของการตัดถนนสายนี้ ว่า

“...ถนนหนทางยังเป็นคุณประโยชน์แก่การอาชีพ ในอันที่จะเป็นการระบายพิษผลที่มีอยู่ภายในบ้านเมืองให้ก่อเป็นสินค้า เป็นปัจจัยสืบต่อ ก่อให้เกิดโภคผลอื่น ๆ หรือนัยหนึ่งกล่าวง่าย ๆ ก็คือ การทำมาหากินคล่อง และเป็นความสะดวกด้วยประการทั้งปวงด้วยประการเหล่านี้ เรียกว่าเป็นผลทางเปิดบ้านเมือง”⁵⁰

⁴⁸ หจช. ร.6 ม.27/10 "รายงานการเสด็จตรวจมณฑลภาคพายัพของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา" (15 ธันวาคม 2463).

⁴⁹ F.O 371/20302 "Report on official tour made by Mr. WW. Cultas, to Phre, Nan, Chiangrai Province" (January-February 1936).

⁵⁰ หจช. มท. 5/48 "ส่งหนังสือเรื่องการประติสัณฐานกับราชฎร" (2479).

นอกจากนั้นความเจริญทางการค้าและการขยายตัวของเมืองน่าน เมื่อมีการการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือเข้ามาในเขตล้านนาทางตะวันออกไม่มีผลกระทบต่อเมืองน่าน จนกระทั่งมีการตัดถนนจากเมืองแพร่ไปสู่เมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2478 ได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางด้านการค้าในเมืองน่านโดยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก โดยเฉพาะความเจริญซึ่งเกิดจากการถ่ายเทมาจากแหล่งอื่นๆ ผ่านเส้นทางคมนาคม

4.1.3 การขยายตัวของระบบราชการและบทบาทข้าราชการในสังคมเมือง

ท่ามกลางการเจริญเติบโตและการขยายตัวของสังคมเมืองของเมืองลำปาง แพร่ น่าน ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ไม่ได้เป็นเพียงการขยายตัวของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนภายในชุมชนเมืองไปตามถนนสายต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับสถานีรถไฟเท่านั้น แต่ยังส่งผลสืบเนื่องให้เกิดการขยายตัวของระบบราชการ อันนำไปสู่การขยายบทบาทของข้าราชการในสังคมเมืองแบบใหม่ คือระบบราชการแบบใหม่ที่ถูกสถาปนาขึ้นในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ตั้งแต่สมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีวัตถุประสงค์ให้ข้าราชการเป็น "แขน-ขา" ที่จะทำให้สังคมมีความก้าวหน้า โดยมุ่งเน้นที่จะพัฒนาและสร้างความเจริญให้แก่ประเทศ เช่น การวางหลักการให้ข้าหลวงเทศรประจำมณฑลคอยช่วยเหลือแนะนำราษฎรในการขยายผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งจะนำไปสู่การสร้าง ความเจริญก้าวหน้าของประเทศ* ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองเช่นกัน คือข้าราชการที่ถูกส่งมาประจำในมณฑลมหาราษฎรได้รับรู้ถึงบทบาทของตนและตระหนักถึงฐานะของตนเองมากยิ่งขึ้น ในฐานะผู้ที่มีหน้าที่ในการสร้างความเจริญแก่ชาติบ้านเมือง อันเกิดจากการขยายตัวของความรู้ ความทันสมัยที่เกิดขึ้นในเมืองแบบใหม่

ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าว ทำให้ข้าราชการในบริเวณมณฑลมหาราษฎรจำนวนหนึ่งตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตน ทำให้เกิดการขยายตัวของขอบเขตวงงานของระบบราชการอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น ข้าราชการในกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีบทบาทอย่างมากในหัวเมืองต่างๆ ต่างยอมรับถึงภาระหน้าที่ที่สำคัญ คือ ทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งมีความหมายว่าให้ราษฎรมีลู่ทางทำมาหากินดีขึ้น และอยู่ดีกินดีขึ้นด้วย⁵¹ หรือข้าราชการกระทรวงธรรมการ มีเป้าหมายที่ให้ราษฎรมีความรู้ความสามารถใช้ความรู้ในการประกอบวิชาชีพ ตลอดจนใช้ความรู้ความสามารถทำในสิ่งต่างๆ ที่จะทำให้ตนเองและชาติบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าขึ้น⁵² เป็นต้น การที่

* ดูรายละเอียดในบทที่ 3.2 บทบาทของรัฐบาลกลางต่อการส่งเสริมระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก

⁵¹ พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ, ปกครอง เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริเจริญ, ร.ศ.124) หน้า 1 (คำนำ)

⁵² วารุณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 -2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524) บทที่ 3.

ข้าราชการส่วนท้องถิ่นทั้งหลายได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตนที่มีเป้าหมายที่จะดำเนินการให้เกิดความเจริญแก่ชาติ บ้านเมือง ส่งผลให้ความพยายามดังกล่าวครอบคลุมไปถึงราษฎรในท้องถิ่นให้ตระหนักถึงความพยายามในการพัฒนาการศึกษา การสร้างอาชีพ อันจะนำไปสู่การสร้าง ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชุมชนสังคมของตน ดังปรากฏใน ประกาศเรื่องคำประติสันถาร เรื่อง “การเปิดเมือง” ของข้าหลวงเมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2479 ความว่า

“เนื่องด้วยได้คำนึงถึงสวัสดิภาพของจังหวัดและอัตรภาพของพลเมืองในทาง ความสงบเรียบร้อย, การศึกษาและการอาชีพ ในสมัยที่บ้านเมืองต้องการความก้าวหน้า...ขอให้เจ้าหน้าที่ผู้บริหารราชการส่วนภูมิภาคในจังหวัดนี้ทั้งหลาย มีกรมการ อำเภอกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนข้าราชการผู้มีโอกาสออกไปตรวจการ และครู โรงเรียน จงสนใจในการทำความเข้าใจแก่ประชาชนตามนี้ ด้วยความปรารถนาอัน ดำริถึงประโยชน์ข้างหน้าโดยพร้อมเพรียงกัน”⁵³

ภาระหน้าที่ดังกล่าวของข้าราชการ ในการดำเนินการพัฒนาประเทศเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ ส่งผลกระทบและกระตุ้นให้ประชาชนในท้องถิ่นตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตนในฐานะเป็นส่วน หนึ่งของชุมชนในการสร้างความเจริญแก่ประเทศชาติ อันนำไปสู่การเกิดสำนึกเกี่ยวกับท้องถิ่น ของตนที่มีเป้าหมายอย่างชัดเจนในการนำศักยภาพที่มีอยู่ไปพัฒนาและสร้างสรรค์ประชาคมเมือง (จะกล่าวละเอียดในส่วนต่อไป)

ขณะเดียวกันประเด็นที่ต้องทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้น ถึงการขยายตัวของระบบราชการ และบทบาทข้าราชการในสังคมเมือง ในที่นี้เกิดขึ้นบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างระบบ ราชการแบบใหม่กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เข้ามาส่งผลกระทบต่อในบริเวณมณฑลมหาสารบุรี ดัง ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมเกี่ยวกับสถานะของเมือง แบบใหม่ ในการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการปกครองร่วมกันอย่างการผสมผสานใน ลักษณะที่เกื้อกูลและเกี่ยวพันกันอย่างชัดเจน ผ่านการรับเทคโนโลยี วิทยาการ และความเจริญ ต่างๆ จากตะวันตกและกรุงเทพฯ เป็นความทันสมัยที่ปรากฏต่อสังคมเมือง จนกลายเป็นความ แปลกใหม่ในเรื่องต่างๆ เช่น โรงพยาบาล โรงเรียนแบบตะวันตก สถานบันเทิง ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวม ข่าวสารและความรู้จากโลกภายนอก โดยเฉพาะความรู้ที่เท่าทันกับกรุงเทพฯ ภายหลังการเปิดเส้น ทางรถไฟสายเหนือมายังบริเวณมณฑลมหาสารบุรีตั้งแต่ปีพ.ศ. 2459 และปรากฏหลักฐานถึง ความต่อเนื่องของแนวความคิดในเรื่อง ความทันสมัยและความเจริญเนื่องจากรับวิทยาการต่าง ๆ

⁵³ หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประติสันฐานกับราษฎร” (2479)

ที่รู้จักกันในคำว่าทันสมัยภายหลังการตัดถนนสายแพร่ – น่าน ในปี พ.ศ. 2458 เพื่อเชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟสายเหนือที่สถานีเด่นชัย ในการประดิษฐ์ฐานของข้าหลวงเมืองน่านในปี พ.ศ.2479 ความว่า

“...โอกาสที่บ้านเมืองของเราได้เปิดขึ้น ได้มีการคบค้าสมาคมกับชาวต่างจังหวัดมากขึ้น ความรู้สึกนึกคิดของชาวเราในเรื่อง “ทันสมัย” ก็คงจะเกิดขึ้นเช่นเดียวกันทางดำเนินแห่งชีวิตของบุคคล อันเกี่ยวกับสมัยนี้การติดต่อกับภายนอกทำให้เกิดมีการได้เห็นมาก, ได้ฟังมากสมาคมมาก ย่อมเป็นทางหนึ่งที่ทำให้บุคคลฉลาด รู้จักเขาอย่างได้มาก แต่คนที่ฉลาดด้วยเพียงการเขาอย่าง ความคิดความอ่านก็มักจะเจริญไปในการทำตามแบบอย่าง”⁵⁴

การที่ระบบราชการแบบใหม่ที่ก่อตัวขึ้นภายใต้แนวคิดเรื่องรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องดำรงอยู่ในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ขยายตัว และเจริญเติบโตของชุมชนเมืองจากการขยายตัวทางการค้าของกลุ่มนายทุนพ่อค้าในมณฑลมหาสารบุรี ส่งผลกระทบต่อบรรดาข้าราชการกลุ่มต่างๆ ในบริเวณมณฑลมหาสารบุรีโดยตรง บรรดากลุ่มข้าราชการในสังคมเมืองได้เปิดรับความทันสมัย ดังปรากฏในความทรงจำถึงการปฏิบัติงานของอดีตเจ้าเมืองลำปาง ในช่วง ปี พ.ศ. 2470 – 2480 ได้กล่าวถึงการติดตามและสอบสวนคดีความต่างๆ บรรดาข้าราชการส่วนท้องถิ่นต้องออกเดินทางไปในท้องที่ต่างๆ ในถิ่นทุรกันดารที่อยู่ห่างออกไป เมื่อก่อนการออกท้องที่ต้องใช้ม้า และพัฒนามาใช้จักรยานแทนที่ เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมืองที่ขยายตัวออกไปจากบริเวณกำแพงเมือง⁵⁵ และต่อความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้าราชการและกลุ่มคนกลุ่มต่างๆในเมืองโดยเฉพาะกลุ่มนายทุนพ่อค้ามีลักษณะเกี่ยวเนื่องและรักษาผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างคนทั้งสองกลุ่ม เช่น ในการทำงานของอดีตเจ้าเมืองลำปางในช่วงปี พ.ศ. 2470-2480 ได้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้าราชการกับบรรดาพ่อค้าชาวจีน ในการสร้างความทันสมัยให้แก่ระบบราชการ และอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติหน้าที่ ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเมืองแบบใหม่ ดังปรากฏความว่า “ไม่ใช่ที่เราจะมีเพียงจักรยานอย่างเดียว ความจริงอำเภอก็มีรถของฝ่ายศึกษาธิการอำเภอคันหนึ่งของอำเภอเรา พ่อค้าจีนซื้อให้เป็นรถเก๋งสีดำ”⁵⁶

⁵⁴ หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประดิษฐ์ฐานกับราษฎร” (2479)

⁵⁵ เฉลิมศักดิ์ แผลมนาม, “ย่อยเมืองลำปางเมื่อ 50 ปีก่อน,” รายงานกิจการอำเภอเมืองลำปาง (ธันวาคม, 2526) : 50-51.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน. หน้า 52.

ความสัมพันธ์ของข้าราชการกับพ่อค้าเงินที่มีความแนบแน่นต่อกัน อันเนื่องมาจากบรรดาพ่อค้าต้องการที่จะให้ข้าราชการช่วยให้อำนวยความสะดวกในการค้า ในขณะที่ระบบราชการมีความต้องการเครื่องอำนวยความสะดวกในการดำเนินงาน จึงมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนกัน โดยอดีตปลัดอำเภอเมืองลำปางกล่าวถึงความสัมพันธ์ในทางการค้ากับความเจริญดังกล่าวว่า "ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักธรรมชาติมักมีสิ่งทดแทนกันเสมอ"⁵⁷ ความสัมพันธ์กันระหว่างบรรดาพ่อค้ากับข้าราชการยังรวมไปถึงการต้อนรับขับสู้ อาหารการกิน และการเลี้ยงดูปู่เสื่อ ดังปรากฏในคำการบอกเล่าของ ปลัดแก้ว อินมา อดีตปลัดอำเภอเมืองลำปางถึงความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้ากับตนเองว่า

"...สมัยนั้น ผมแทบจะกินข้าวที่บ้านเพียงมือเดียว เพราะเดียวพ่อค้าเฝ้าบั้ง พ่อค้าทั่วไปบั้ง ขวนออกไปตีหมเหล่า ไข่เรื่องเหล่าแทบไม่ห่างตัวไม่ว่าจะออกท้องที่หรืองานเลี้ยง..."⁵⁸

อาจกล่าวได้ว่าเนื่องจากความเจริญเติบโตของชุมชนเมืองแบบใหม่ ซึ่งมีแนวคิดอันสัมพันธ์กันระหว่างระบบราชการกับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ที่เน้นการสร้างความสำเร็จทางการค้าและการลงทุนทางเศรษฐกิจอันเป็นแนวทางในการสร้างความสำเร็จให้กับชุมชนเมือง ส่งผลให้ข้าราชการมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพ่อค้าในลักษณะความสัมพันธ์กันแบบเกื้อหนุนทางสังคมและอำนวยความสะดวกแก่กันในการดูแลความสะดวกทางการค้าและการประกอบอาชีพต่างๆ ของนายทุนพ่อค้า

อีกประการหนึ่ง จากความสัมพันธ์ของระบบราชการกับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ในเมืองแบบใหม่ได้ส่งผลต่อ "การรับรู้" ของข้าราชการถึงสถานะของเมืองแบบใหม่ที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและความทันสมัยอันนำไปสู่ความสำเร็จของชุมชนท้องถิ่น เช่น โรงเรียน ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมความรู้และเทคโนโลยีและวิทยาการต่างๆ ที่มาจากกรุงเทพฯ เพื่อสร้างความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพแก่ประชาชน ตลอดจนประชาชนสามารถใช้ความรู้ความสามารถที่ได้รับจากการศึกษามาทำในสิ่งต่างๆ ที่จะทำให้ตนเองและชาติบ้านเมืองเจริญก้าวหน้าได้ การที่ข้าราชการรับรู้ถึงความสำคัญของเทคโนโลยีและความทันสมัยดังกล่าวข้างต้น เนื่องมาจากตัวของข้าราชการเองก็ดำรงอยู่ในสังคมเมืองแบบใหม่ที่มีระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เน้นระบบเงินตรา โดยเงินทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการดำรงชีวิตของประชาชนในสังคมเมือง ตลอดจนมีความทันสมัยและความเจริญ เป็นเครื่องมือวัดความสำเร็จและศักยภาพของคนในสังคม

⁵⁷ เฉลิมศักดิ์ แผลมนาม, "ย่อยเมืองลำปางเมื่อ 50 ปีก่อน," หน้า 51.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้ข้าราชการกลุ่มต่างๆ เช่น ครู แพทย์ ข้าราชการในกระทรวงมหาดไทย ในระยะแรกๆ ที่เริ่มแรกที่ได้รับรู้ถึงความทันสมัยที่เกิดขึ้นในเมืองแบบใหม่ เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของตนเองในฐานะผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในระดับหนึ่ง ซึ่งมีรากฐานมาจากการศึกษา เนื่องจากผู้ที่เข้ามารับราชการในตำแหน่งข้าราชการพลเรือนต้องเป็นผู้ที่มีวุฒิความรู้ ตามที่กำหนดไว้⁵⁹ ประกอบกับการรับรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบราชการกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในเมืองแบบใหม่ในรูปความทันสมัย ทำให้ข้าราชการในเมืองตระหนักถึงการรับรู้และการเรียนรู้ความทันสมัย และวิทยาการต่างๆ ที่ส่งผ่านเข้ามาจากกรุงเทพฯ ว่ามีความสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง อันเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่จะเลื่อนขั้นทางสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างความสำเร็จในการประกอบอาชีพ และเจริญก้าวหน้าในระบบราชการ ดังปรากฏว่ามีการรับวารสารและหนังสือพิมพ์จากกรุงเทพฯ ของบรรดาข้าราชการในหัวเมือง เช่น พระวินัยธรรมยศ ครูใหญ่เมืองน่าน รับหนังสือวิทยากรย ของกระทรวงธรรมการ เริ่มรับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2451 และบรรดาข้าราชการกรมการในเมืองต่างๆ ในมณฑลพายัพ (ซึ่งรวมเมืองลำปาง แพร่ น่าน) ก็รับหนังสือวิทยากรยโดยมีข้าราชการกระทรวงธรรมการในหัวเมืองรับหนังสือเป็นประจำทุกปี ดังปรากฏบัญชีรายชื่อข้าราชการกระทรวงธรรมการในหัวเมืองเป็นสมาชิกสามัญของหนังสือวิทยากรยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2451 - 2473⁶⁰

การรับวารสารและหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวงงานและสายอาชีพของข้าราชการท้องถิ่นมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นทั้งปริมาณคนรับ และหนังสือสายอาชีพต่างๆ ในวงราชการ เช่น การรับวารสารยุทธโฆษ,วารสารเสนาศึกษาและแพทยศาสตร์ ของข้าราชการกระทรวงกลาโหม และการรับวารสารของข้าราชการกระทรวงยุติธรรม เช่น นิติสารสัน การขยายตัวของวารสารและหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวงงาน ในสายอาชีพของข้าราชการ ได้สะท้อนถึงความสำคัญของการรับรู้และการเรียนรู้ความทันสมัยและเทคโนโลยี ความเจริญจากกรุงเทพฯ อันจะนำไปสู่การสร้างความสำเร็จ และเทคนิคเฉพาะของวิชาชีพที่อาศัยความสามารถจากการรู้หนังสือเป็นพื้นฐานในการวัดความสำเร็จ และความก้าวหน้าในวงราชการ ส่งผลให้บรรดาข้าราชการในกลุ่มต่างๆ ในสังคมเมืองเริ่มรับรู้ถึงความสำคัญของเกณฑ์ที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในระบบราชการ นำไปสู่ความพยายามในการปรับปรุงตัวของข้าราชการให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเมือง โดยเฉพาะความรู้เทคโนโลยีต่างๆ ที่ผ่านความทันสมัยเช่นบรรดาข้าราชการเมืองน่าน ในปี พ.ศ.

⁵⁹ ก.พ.(รวบรวม) ประวัติ ก.พ. และการรวบรวมพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนพุทธศักราช 2471, หน้า195. อ้างถึงใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่4ถึงพุทธศักราช 2547 ,พิมพ์ครั้งที่2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2541) หน้า232

⁶⁰ รายชื่อสมาชิกสามัญของหนังสือวิทยากรยที่ส่งเงินมาให้เป็นค่าสมาชิก วิทยากรย เล่ม 5 หน้า256

2461 ปรากฏว่าบรรดาผู้พิพากษาชาวไทยที่ปฏิบัติงานในศาลระหว่างประเทศ แพทย์ของรัฐบาล ครูใหญ่โรงเรียนรัฐบาล เสมียนจากศาลากลางจังหวัดได้สมัครเข้าเรียนภาษาอังกฤษกับบรรดามิชชันนารีจำนวนมาก⁶¹ แม้แต่ภรรยาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในเมืองน่านก็ได้เข้ามารับการศึกษารูปแบบใหม่ ด้วยเช่นกัน⁶²

ในขณะเดียวกันเนื้อหาในวารสารและหนังสือต่างๆ ที่ข้าราชการส่วนท้องถิ่นรับมาจากกรุงเทพฯ ไม่ได้จำกัดตัวอยู่เฉพาะสาขาวิชาความรู้ในวงงานของตนเท่านั้น หากแต่ได้แทรกความรู้ต่างๆ นอกสาขาวิชาเฉพาะของตนไว้ด้วย เช่น หนังสือวิทยาสาร มีการนำเรื่องเกี่ยวกับการค้ามาลงไว้ด้วยหรือ หนังสือนิติศาสตร์ ได้ลงเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจไว้ด้วยเช่นกัน⁶³ ส่งผลให้เกิดการต่อยอดถึงความสัมพันธ์ของข้าราชการกับระบบเศรษฐกิจที่ก่อตัวขึ้นในเมืองแบบใหม่ ในลักษณะเกี่ยวพันและอำนวยความสะดวกแก่กันในทางการค้า การลงทุน ดังปรากฏในการแสดงความคิดเห็นของปรีดี พนมยงค์ ถึงความสำคัญของเศรษฐกิจว่าผู้ที่เรียนกฎหมายควรศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ไว้ด้วย เพราะมีความจำเป็น⁶⁴

การรับรู้ และเรียนรู้ต่อความสำคัญของความทันสมัยที่ส่งผ่านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเข้ามาในสังคมเมืองของข้าราชการท้องถิ่น จากการรับวารสารและหนังสือที่เป็นผลผลิตของกลุ่มข้าราชการจากกรุงเทพฯ ที่มีแนวความคิดในเรื่องของการพัฒนาศักยภาพของตนเองอันจะนำมาซึ่งความสามารถในการสร้างสรรค์ความเจริญแก่ตนเองและประเทศชาติ เป็นแรงขับเคลื่อนและผลักดันที่สำคัญที่ส่งผลให้กลุ่มข้าราชการท้องถิ่นตระหนักถึงศักยภาพและความสามารถของตนเองในฐานะผู้ที่มีความรู้ความสามารถอันมีเป้าหมายที่จะบรรลุถึงความสำเร็จของตนเอง และจะนำไปซึ่งความเจริญของชาติบ้านเมือง ดังปรากฏในวารสารวิทยาสาร ได้กล่าวถึงภาระหน้าที่ของข้าราชการครู ที่จะต้องเพิ่มพูนความรู้ความสามารถของตนเอง เพื่อนำไปช่วยนักเรียนและชาติบ้านเมือง บรรลุความเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ⁶⁵

การตระหนักถึงความรู้ ความสามารถและความเชี่ยวชาญเฉพาะทางของข้าราชการ ในการจัดการบริหาร การรักษาความเป็นระเบียบในสังคม การจัดการทางเศรษฐกิจ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาแบบใหม่ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของระบบราชการในท้องถิ่นอย่างรวดเร็ว จึง

⁶¹ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, *นันทบุรีศรีนครน่าน*, หน้า 148.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

⁶³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2547*, หน้า 234

⁶⁴ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ *เรื่องเดียวกัน*, หน้าเดิม.

⁶⁵ วิทยาสาร ปี 2473

เป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มบุคคลทั่วไปเข้ามาเป็นข้าราชการ โดยผ่านเกณฑ์พื้นฐานในการวัดความรู้ความสามารถ คือ การศึกษาและการรู้หนังสือ ตลอดจนความสามารถเฉพาะทาง แม้ในระยะแรกผู้ที่ผ่านการศึกษามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการแบบใหม่ยังคงเป็นกลุ่มลูกหลานเจ้านายพื้นเมืองที่ได้ปรับเปลี่ยนตนเองเข้าสู่สังคมเมืองแบบใหม่โดยผ่านการศึกษานอกบ้าน และกลุ่มลูกหลานพ่อค้าชาวจีน เนื่องจากการประกอบกิจการการค้าจำเป็นต้องอาศัยความสามารถ และศักยภาพของตนเป็นหลัก อันจะนำไปสู่ความเจริญและประสบความสำเร็จในธุรกิจการค้า ทำให้บรรดาพ่อค้าชาวจีนเห็นถึงความสำคัญของความเพิ่มพูน และพัฒนาศักยภาพของตนโดยการส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษา เพื่อที่จะพัฒนาธุรกิจการค้าของตน (จะกล่าวรายละเอียดในบทต่อไป) จากการสนับสนุนลูกหลานให้ได้รับการศึกษาของพ่อค้าชาวจีนในเขตเมืองเป็นพื้นฐานที่สำคัญ อันส่งผลให้กลุ่มบุคคลดังกล่าวมีความพร้อมในการเข้ารับราชการ ในระยะต่อมาประชาชนทั่วไปได้เข้าสู่ระบบราชการเป็นจำนวนมากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของการศึกษาแบบใหม่ได้เพิ่มมากขึ้นภายใต้การผลักดันของรัฐบาลกลางที่มีส่วนสำคัญทำให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทสำคัญเพิ่มมากขึ้นในระบบราชการแบบใหม่ ดังปรากฏว่า ใน ปี พ.ศ. 2462 ในมณฑลมหाराษฎร์ มีจำนวนข้าราชการพื้นเมืองเป็นจำนวน 59% ของข้าราชการทั้งหมดโดยเฉพาะข้าราชการในระดับปลัดอำเภอ⁶⁶

ในขณะเดียวกันการขยายตัวของระบบราชการอันสัมพันธ์อยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เน้นความทันสมัยเป็นมาตรฐานในสังคมเมือง ทำให้ข้าราชการซึ่งดำรงอยู่ในสังคมเมืองแบบใหม่ในฐานะกลไกของระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวได้รับรู้ และตระหนักถึงความทันสมัยและความเจริญจากความรู้ เป็นเครื่องมือวัดความสำเร็จและศักยภาพของคนในสังคม ตลอดจนการเรียนรู้ถึงศักยภาพและความสามารถของคนที่ได้รับการถ่ายทอดจากกลุ่มข้าราชการในกรุงเทพฯ ในการสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง และชุมชน ส่งผลให้ข้าราชการในท้องถิ่นตระหนักถึงภาระหน้าที่ ที่จะต้องรับผิดชอบในการดูแลความเจริญ และทันสมัยให้อยู่ในระดับที่พอประมาณ เนื่องจากข้าราชการเชื่อว่าตนเองเป็นผู้นำในการควบคุม และถ่ายทอดความเจริญ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญก็คือในระบบราชการแบบใหม่ ข้าราชการมีหน้าที่ในการบำรุงและอบรมสั่งสอนทั้งผู้ได้บังคับบัญชา และประชาชน⁶⁷ แม้ว่าจะเป็ภาวะที่ยากมากและเกินกว่าความสามารถในการทำงานของข้าราชการ แต่บรรดาข้าราชการมีความตั้งใจจะพยายามเพื่อที่จะให้บ้านเมืองเกิดสภาวะที่เรียกว่า "การสมานภาวะการภายนอกกับภายในบ้านเมืองให้ลงรูปกัน"⁶⁸ ดังปรากฏใน

⁶⁶ หจช. ร.6 ม. 27/9 "ความเป็นไปในมณฑลพายัพ" (9 ธันวาคม - 18 มกราคม 2462).

⁶⁷ พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ, ปกครอง เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์ศิริเจริญ, ร.ศ. 124) หน้า 1 (คำนำ)

⁶⁸ หจช. มท. 5/48 "ส่งหนังสือเรื่องการประติสนฐานกับราษฎร" (2479).

ความรู้สึกที่ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตนในฐานะข้าราชการ ในคำประติสน์ถานของข้าหลวงเมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2479 ความว่า

“...ภาระที่เรา (ข้าราชการ-ผู้เขียน)จะต้องรับผิดชอบ ก็มีด้วยนานาประการ ดังกล่าวแล้ว แต่อย่างไรก็ดี ผลดี และผลร้ายนั้น เป็นเพียงแท้ที่เราจะต้องประสบไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง แต่ไม่สามารถที่จะปิดให้พ้นตัว ไม่เลือกว่าอยู่ในฐานะการอย่างไรใด แม้กระนั้นก็ไม่เหลือวิสัยความพยายามของมนุษย์ เรายังพอจะดำรงผลดีให้ยืนยงอยู่ต่อไป และบรรเทาผลร้ายให้ลดน้อยลงได้...”⁶⁹

ความพยายามของข้าราชการที่จะดูแลและพยายามที่จะ “สมาน” ความพอดีให้เกิดขึ้นในสังคมชุมชนเมือง โดยเฉพาะความทันสมัยให้เหมาะกับสภาพทางสังคม เนื่องจากข้าราชการได้ตระหนักว่าภาระหน้าที่ของตนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนทั่วไป คือการรักษาเอาใจใส่ในเรื่องความสงบเรียบร้อย จัดการขยายการศึกษา และบำรุงอาชีพของราษฎร⁷⁰ ซึ่งเป็นหน้าที่ของข้าราชการส่วนท้องถิ่นในการจัดการให้แก่ประชาชนและชุมชน โดยเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และความทันสมัย อันจะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชน ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในเมืองแบบใหม่ผ่านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่การงานตามระบบราชการแบบใหม่ที่จะสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจทั้งแก่ตนเองและประเทศชาติ เช่น การดำเนินงานในการรักษาความสงบเรียบร้อย ข้าราชการถือได้ว่าเป็นภาระหน้าที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการดูแล เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของความสุขและอุดมสมบูรณ์ของประชาชนในเมือง ดังปรากฏในคำประติสน์ถานของข้าหลวงเมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2479 ถึงหน้าที่ของข้าราชการในการป้องกันโจรผู้ร้ายแก่ประชาชนในเมือง ความว่า

“ความสงบเรียบร้อย เป็นของจำเป็นยิ่งในวงการครอบครองชีพของพลเมืองเพราะเป็นฐานที่ตั้งของความเป็นปึกแผ่นอันหนาผาคั่งของบ้านเมือง...ไม่ต้องหวาดระแวงเป็นกังวลห่วงใยในภัยประทุษร้ายในทางใดๆ จากผู้ทุจริต...ความอุตสาหะพยายามในการก่อร่างสร้างตนโดยสัมมาชีพก็นับแต่จะทวียิ่งขึ้น...”⁷¹

⁶⁹ หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประติสน์ถานกับราษฎร” (2479).

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน..

⁷¹ เรื่องเดียวกัน..

เรื่องการศึกษาเป็นประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ข้าราชการเน้นย้ำเสมอในการที่จะให้การศึกษาแก่ประชาชนในเมือง โดยเฉพาะประชาชนที่ต้องอยู่ในกระแสของการสร้างความทันสมัย หรือท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดั้งเดิมเป็นชุมชนแบบใหม่ ที่มีความเจริญเป็นมาตรฐานในการวัดศักยภาพและสถานะของคนในสังคม ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กำลังแผ่ขยายเข้ามาจนบางครั้งการศึกษาแบบเดิมของประชาชนในสังคมไม่เพียงพอ ต่อการสร้างความพร้อมให้แก่ตนเองในการพัฒนาศักยภาพส่วนตัว ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบใหม่ที่เน้นระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวทำให้ข้าราชการในเมืองนำน่านตระหนักถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ประชาชนยังไม่มีความรู้เพียงพอที่จะตอบรับกับกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เข้ามาอย่างรวดเร็ว เมื่อการคมนาคมทางถนนเข้ามาถึงเมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2478 ดังปรากฏในคำประติสัณฐานของข้าหลวงเมืองน่านกับราษฎร ใน ปี พ.ศ.2479 ความว่า

“...พลเมืองผู้ได้รับการศึกษายังไม่ถึงขนาดอันน่าไว้วางใจ คือมีการศึกษาเพียงครั้ง ๆ กลาง ๆ...ก็เป็นที่น่าใคร่ครวญและควรหาทางดำริในการปลูกฝังศีลธรรมให้เจริญเป็นคู่ ๆ กันไปกับความก้าวหน้าโดยไม่ประมาท...”⁷²

โดยเฉพาะการศึกษาที่ประกอบไปด้วยความรู้ความสามารถ ในการประกอบอาชีพและแบบแผนทางจริยธรรมในการดำรงชีวิตจะช่วยในการนำไปใช้เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนสามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในเมืองแบบใหม่ ดังความตอนหนึ่งของคำประติสัณฐานของข้าหลวงเมืองน่านกับราษฎร ใน ปี พ.ศ.2479 ที่เน้นย้ำถึงภาระหน้าที่ที่ข้าราชการควรเร่งเอาใจใส่จัดสรรและชักจูงให้เกิดการศึกษาขึ้นในเมืองน่าน ว่า

“...รัฐบาลมีความมุ่งหมายให้พลเมืองทุกคนไม่เลือก เพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่อัตตภาพของตนๆ เพื่อทุกคนจะได้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง...อนึ่งในทางการอาชีพของบุคคล กุลบุตร กุลธิดา ควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญ ซึ่งกำหนดไว้เป็นชั้น ๆ ตามภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ สามัญศึกษา

⁷² หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประติสัณฐานกับราษฎร” (2479).

นั่นเป็นพื้นฐานความรู้ช่วยให้สติปัญญาแตกฉาน วิสามัญศึกษาเป็นความรู้พิเศษสำหรับ
ประกอบอาชีพ...”⁷³

จากแนวความคิดของข้าหลวงเมืองน่านข้างต้น ได้สะท้อนถึงภาระหน้าที่ของข้าราชการที่
จะต้องพัฒนาระบบการศึกษาให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในเขต
เมือง โดยเฉพาะการผลิตคนที่มีสามารถเพื่อรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตและการค้า
ส่งผลให้เกิดแนวความคิดต่อกลุ่มประชาคมเมือง ในระยะเวลาต่อมาได้ตระหนักถึงความสำคัญ
ของการศึกษาว่าเป็นรากฐานที่สำคัญในการเพิ่มศักยภาพของประชาชนในสังคมเมืองแบบใหม่
เนื่องจากเป็นหนทางที่จะให้เกิดการเลื่อนสถานะทางสังคมของประชาคมเมืองตามเกณฑ์ของ
สังคมเมืองแบบใหม่ที่เน้นย้ำถึงความสามารถ และศักยภาพของมนุษย์ในการทำงานเป็นเครื่องวัด
ความสำเร็จของคนในสังคม ทำให้ในการประชุมสภาจังหวัดแพร่ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม
พ.ศ. 2478 มีข้อถกเถียงที่สำคัญ คือ การจะหาเงินเพื่อสร้างโรงเรียนเกษตรกรรมในเมืองแพร่
เพื่อที่จะเป็นแหล่งศึกษา และเพิ่มศักยภาพของประชาชนในสังคมเมืองแบบใหม่ ดังความว่า

“...เวลานี้รัฐบาลมุ่งที่จะบำรุงการเกษตร โดยตั้งโรงเรียนเกษตรกรรมขึ้น เพื่อ
เผยแพร่วิชาและแนะนำสั่งสอนกุลบุตร ให้ได้รับความรู้ภาคภูมิใจแก่จังหวัดแพร่ ยังไม่มี
โรงเรียนเกษตรกรรมเป็นหลักฐานเพราะขาดเงินตามที่ทางราชการได้ดำริไว้แล้วว่า
จะขอเงินทุนศึกษาพลี ที่เหลืออยู่นั้นมาใช้ก่อสร้างสถานที่เล่าเรียนซึ่งกะประมาณไว้
ว่า จะขอจากอำเภอนในจังหวัดแพร่...ข้าหลวงประจำจังหวัดชี้แจงว่า โครงการศึกษา
ของกระทรวงธรรมการต้องการสร้างโรงเรียนเกษตรกรรม ไม่ใช่แต่จะสร้างโรงเรียน
อ่านเขียนเท่านั้น ฉะนั้นจึงได้ดำริสร้างโรงเรียนประถมวิสามัญเกษตรกรรม...”⁷⁴

นอกจากความพยายามของข้าราชการในการส่งเสริมการศึกษา และสร้างสถานศึกษา
เพื่อเป็นแหล่งแสวงหาความรู้ และพัฒนาความสามารถของประชาคมเมืองเพื่อรองรับกับการ
ประกอบอาชีพของประชาชนใน “เมืองแบบใหม่” ที่ขยายตัวและเจริญเติบโตออกไปอย่างรวดเร็ว
ส่งผลให้สถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมือง จำเป็นต้องขยายตัวออกไปจากบริเวณชุมชนเดิม
ไปยังบริเวณนอกกำแพงเมือง เช่นกรณี การย้ายโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย จังหวัดลำปาง ในปี
พ.ศ. 2473 จากในกำแพงเมืองออกไปสู่ถนนรอบเมือง เพื่อรองรับกับการเจริญเติบโตของชุมชน

⁷³ หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประดิษฐ์ฐานกับราษฎร” (2479).

⁷⁴ หจข. มท. 16.5/9 “รายงานการประชุมสภาจังหวัดแพร่” (2478 – 2479).

เมืองที่ขยายออกไปและจำนวนนักเรียนที่เพิ่มมากขึ้น ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำของนายเกษม โรจน์ศักดิ์ ซึ่งเป็นนักเรียนโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัยระหว่างปี พ.ศ.2472-2479 ถึงการย้ายโรงเรียนเพื่อรองรับกับความเจริญที่เข้ามายังเมืองลำปาง ความว่า

“... ผมเดินเข้าสู่รั้วแดง-ขาว ของ รร.บุญวาทย์วิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2472 ... รร. บุญวาทย์เดิมนั้นเป็นอาคารไม้เก่า 2 ชั้น รูปทรงลานนาดูรูปฐาน ซึ่งผมยังจำได้ติดตา มีห้องเรียนทั้งหมด 6 ห้อง สำหรับนักเรียนร้อยคนเศษ

แล้วในปี พ.ศ. 2473 ผมก็ถูกย้ายจากอาคารไม้หลังเก่ามาสู่อาคารไม้รูปทรงทันสมัยใ้ทงที่สุดในสมัยนั้น มีห้องเรียน 10 ห้อง มีสนามหญ้าพที่จะแข่งขันฟุตบอลรุ่นเล็ก หรือกรีฑาวิ่งเร็ว 80 เมตรได้ และกว้างขวางพอที่จะจัดงานออกร้านได้ ขอเรียนว่า งานฤดูหนาวครั้งแรกของจังหวัดลำปางก็จัดที่สนามหน้าอาคารเรียนแห่งนี้

โรงเรียนบุญวาทย์แห่งใหม่ ขยายชั้นเรียนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 ด้วยนักเรียนเพิ่มขึ้นเป็น สามร้อยคนเศษ...”⁷⁵

ข้าราชการเป็นกลุ่มหนึ่งที่ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาที่จะทำให้ประชาชนในประชาคมเมืองแบบใหม่ เป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ มีความทันสมัยและมีความสามารถในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเองในการประกอบอาชีพและจะนำมาสู่การพัฒนาสังคมต่อไป ทำให้ข้าราชการพยายามจะสร้างกลุ่มคนที่มีเหมาะสมกับสังคมแบบใหม่ เพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วภายหลังการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

การบำรุงอาชีพ เป็นสิ่งที่ข้าราชการตระหนักถึงอยู่เสมอ ว่าข้าราชการควรส่งเสริมอาชีพแก่ประชาชน เนื่องจากสังคมที่เน้นเศรษฐกิจแบบเงินตรา มีความต้องการผลผลิตจากประชาชนเพื่อให้เพียงพอต่อการผลิตเพื่อการค้า ภายในสังคมเมืองก็ต้องการบริการที่หลากหลายเพื่อให้เพียงพอประชาคมเมืองที่ได้ขยายตัวตามการเปลี่ยนแปลงทางการค้า การผลิต และการลงทุน ดังนั้นการประกอบอาชีพต่างๆในสังคมเมืองถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างมาก โดยในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ข้าราชการดำเนินการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าต่อการบำรุงอาชีพแก่ประชาคมในสังคมเมืองคือ ประการแรกส่งเสริมอาชีพการงานต่าง ๆ ให้สามารถสร้างผลผลิตให้เพียงพอต่อการผลิตเพื่อการค้าให้ได้ และประการที่สองในสังคมเมืองแบบใหม่ ข้าราชการมีความต้องการที่จะเห็นประชาชนในเมืองประกอบอาชีพที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏใน แนวคิดเรื่องการบำรุงอาชีพของข้าหลวงเมืองน่าน ในปี พ.ศ. 2479 ในคำประติสัณฐานของข้าหลวงเมืองน่านตอนหนึ่งว่า

⁷⁵ เกษม โรจน์ศักดิ์, “โคมชีวิตผมประกายแสงที่ รร.บุญวาทย์,” ใน 100 ปี บุญวาทย์... หน้า 210.

“...เรื่องการบำรุงอาชีพ ก็ได้พยายามส่งเสริมทุก ๆ แ่งที่สังเกตเห็นแล้วว่าอาจจะอำนวยประโยชน์ขึ้นได้ ทั้งในทางที่จะขยายสู่ทางการอาชีพอื่น ๆ และส่งเสริมอาชีพบางประเภทที่เห็นว่าควรส่งเสริมให้เจริญ...มนุษย์เรามีมากขึ้นทุกที เมื่อมนุษย์เรามีมากขึ้น...ต้องแสดงความสามารถมากขึ้น ตลอดทั้งในวงประเภทการทุกอย่าง ในทางราชการ ในการเพาะปลูก ในการค้าขายและอื่น ๆ การที่จะประกอบอาชีพอย่างใดให้เป็นผลประโยชน์ขึ้นได้ ก็ต้องพิจารณาพิจารณาให้ถูกกาลเทศะต้องให้ความเฉลียวฉลาดระมัดระวังทุกประการมิฉะนั้นจะสู้คนอื่นเขาไม่ได้...”⁷⁶

จากข้อความข้างต้น ได้สะท้อนถึงการรับรู้ของข้าหลวงเมืองน่านต่อความสัมพันธ์ของการประกอบอาชีพของประชาชนในเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ข้าราชการมีส่วนอย่างมากที่จะผลักดันให้การประกอบอาชีพต่างๆ เป็นไปอย่างปกติตลอดจนขยายฐานของการผลิตและอาชีพให้เพิ่มมากยิ่งขึ้น เช่นในเมืองแพร่ บรรดาข้าราชการมีความพยายามในการปรับปรุงกิจการต่าง ๆ โดยเฉพาะการพัฒนาการผลิตเพื่อส่งออกให้เกิดผลผลิตเพิ่มมากขึ้น ในทางการเกษตรได้ส่งเสริมการทำไร่ทำนา และปลูกพืชหมุนเวียนในที่ไร่ นา โดยปลูกพืชอื่นเช่น ถั่ว ฝ้าย ยาสูบ หรือทำสวนผัก เช่น ปลูกผัก ปลูกหอม กระเทียม ผักกาด ซึ่งเป็นไปตามความสนใจของประชาชน⁷⁷ นอกจากนั้นประชาชนควรที่จะพัฒนาสินค้าท้องถิ่นให้เป็นสินค้าสำคัญในการส่งออก เช่น ฝ้าย ป่าน⁷⁸ และอีกอย่างหนึ่งข้าราชการเมืองแพร่กำลังพยายามแนะนำให้เกิดการขยายทางการค้าและการลงทุนคือ การหัตถกรรมต่าง ๆ เช่น การทอผ้าด้วยมือควรนำมาพัฒนาให้เป็นสินค้าที่ส่งออกได้ ตลอดจนพัฒนาเครื่องมือในการผลิตให้ทันสมัยต่อการผลิตเพื่อขาย⁷⁹ ในส่วนของการค้าประชาชนควรที่จะพัฒนาระบบการค้าให้กลับมาอยู่ในหมู่ประชาชนพื้นเมือง เนื่องจากการค้าตกอยู่ในมือชาวต่างชาติ ควรที่จะหันเข้ามาทำการค้าให้มากยิ่งขึ้นเพื่อให้เกิดการพุงสถานะของประชาชนชาวเมืองให้หลุดพ้นจากการกดขี่จากพ่อค้าต่างชาติ

หรือกรณีเมืองน่าน บรรดามิชชันนารีพยายามเก็บรวบรวมผ้าทอเก่า ๆ ของเมืองน่าน และหวังจะฟื้นฟูงานหัตถกรรมนี้ เพื่อเป็นสินค้าออกขายจนปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2474 ได้มีการทำผ้าทอพื้นเมืองออกขาย โดยแต่ละคนจะมีหูกผ้า 3-4 หลังอยู่ใต้ถุนบ้านไว้ทอผ้าผาดไหล่หลายชนิด ใช้

⁷⁶ หจข. มท. 5/48 “ส่งหนังสือเรื่องการประดิษฐ์ฐานกับราษฎร” (2479).

⁷⁷ หจข. มท. 16.5/9 “รายงานการประชุมสภาจังหวัดแพร่” (2479).

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน.

ไหมดิบของพื้นเมืองและด้ายที่เรียกว่า “ไหมบางกอก”⁸⁰ นอกจากการปั่นฝ้ายเมืองน่านจะเกิดจากกลุ่มมิชชันนารีเองแล้ว ข้าราชการก็ให้การสนับสนุนให้มีการทอผ้าของรัฐบาลด้วย โดยเฉพาะมีการเปิดโรงเรียนทอผ้าขึ้น โดยมีนักเรียนราว 140-150 คน สามารถผลิตผ้าทอเพื่อทำประกอบอาชีพได้⁸¹

ส่วนเมืองลำปางมีความพยายามในการพัฒนาอาชีพโดยเฉพาะการผลิตเพื่อการค้ามีการส่งเสริมการค้า และการลงทุนทางการผลิตโดยคนพื้นเมืองเพื่อตอบสนองกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในเมืองเช่นกัน โดยการสร้างโรงงานทอผ้าบริเวณข้าง ๆ วัดศรีล้อม โรงฟอกหนังนอกเมืองบริเวณตรงข้ามกับโรงเรียนเคนเน็ตแม็คเคนซี⁸² ซึ่งเป็นการริเริ่มของ เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตในการพัฒนาอาชีพของประชาชนในเมืองลำปางเพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า

การที่บรรดาข้าราชการของเมืองสมัยใหม่ ได้สนับสนุนการประกอบอาชีพและหัตถกรรม การทอผ้าเป็นอาชีพ ได้สะท้อนสังคมอีกด้านหนึ่งของเมืองแบบใหม่ คือ การเข้ามาของสินค้าสำเร็จรูปได้เข้ามาทดแทนการผลิตแบบเดิมของชุมชน เช่น ผ้าทอซึ่งเป็นศิลปะที่ผู้หญิงล้านนาทุกคนจำเป็นต้องมีความรู้เพื่อทอผ้าไว้ในครอบครัว แต่การรื้อฟื้นและฟื้นฟูการทอผ้าของมิชชันนารีและข้าราชการในการตั้งโรงเรียนสอนการทอผ้า ย่อมแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประชาชนในเขตเมือง ที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือไม่นิยมการทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือน เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ในเมืองหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับสังคมในเมือง ส่งผลให้บรรดามิชชันนารี และข้าราชการเปิดดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนสอนการทอผ้า

อาจสรุปได้ว่า การขยายตัวของระบบราชการส่งผลให้ข้าราชการเป็นแรงผลักดันอีกทางหนึ่งที่มิชอบบาทในสังคมเมืองแบบใหม่ นอกเหนือไปจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งจากปัจจัยทั้งสองส่งผลกระทบต่อประชาชนในสังคมเมืองลำปาง แพร่ น่าน อย่างมาก เนื่องจากการที่บรรดาข้าราชการมีส่วนสัมพันธ์อยู่กับเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เน้นเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนในสังคม ได้เรียนรู้และปรับเปลี่ยนตนเองให้เข้ากับความทันสมัยที่เข้ามาในชุมชนเมืองส่งผลให้ข้าราชการรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์มาตรฐานที่ใช้วัดบุคคลทางสังคม คือ ความทันสมัย ความสามารถของมนุษย์ที่จะสร้างความเจริญให้แก่ตนเองและสังคม ได้ถูกใช้เป็นเครื่องวัดสถานะทางสังคมของประชาชนในประชาคมเมืองผ่านการเรียนรู้เทคโนโลยีต่างๆ และความทันสมัยที่

⁸⁰ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, นันทบุรีศรีนครน่าน, หน้า 255.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

⁸² เยาวลักษณ์ แสนโกชน์, “พ่อในความทรงจำของเจ้าบุษบง ณ ลำปาง,” ใน 100 ปีบุญวาทย์... หน้า 200.

ข้าราชการได้เรียนรู้ก่อนคนอื่น ๆ ในสังคม ทำให้ข้าราชการเชื่อมั่นในศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ในสังคม จากความเชื่อดังกล่าวนำไปสู่การตระหนักถึงภาระหน้าที่ของข้าราชการในฐานะผู้ส่งผ่านความทันสมัยจากตนเองสู่ประชาชนในเมือง โดยรักษาความสงบสุข เร่งพัฒนาการศึกษา และสร้างสรรค์อาชีพใหม่ ๆ ขึ้นในสังคมเมือง เพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เข้ามาผลกระทบต่อกิจกรรมชีวิตของคนในสังคม

4.2 การเปลี่ยนแปลงสถานะของชนชั้นดั้งเดิมในสังคมเมือง

ในสังคมล้านนาแต่เดิมประกอบด้วยกลุ่มชน 2 กลุ่มที่เป็นชนชั้นดั้งเดิมคือ กลุ่มเจ้านายพื้นเมือง และไพร่ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้ง 2 กลุ่มเป็นไปในลักษณะผู้ปกครองและผู้ใต้การปกครอง โดยเฉพาะคนทั้ง 2 กลุ่มยอมรับในหน้าที่ของตน โดยมูลนายจะมีความเมตตาต่อไพร่ ขณะเดียวกันไพร่ก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของมูลนายและยอมรับในสถานะของตนเองที่มีต่อมูลนาย ดังปรากฏในคำสอนต่าง ๆ เช่น โคลงเจ้าวิสุทธิสอนหลาน ได้กล่าวถึง หน้าที่ของไพร่คือไม่ควรคิดถึงการเมือง เพราะไม่ใช่ธุระหน้าที่ของตน ให้ใส่ใจแต่การทำไร่ทำสวน หาเงินทอง และรับใช้ในราชการ และกิจการของเจ้านายพื้นเมือง

เมื่อรัฐบาลกรุงเทพเริ่มเข้ามาปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. 2442-2443 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในกลุ่มของเจ้านายพื้นเมือง และไพร่ในระดับหนึ่งคือ กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองได้สูญเสียอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองลงโดยมีฐานะเป็นเพียงสัญลักษณ์ของการปกครองแบบเดิม ขณะเดียวกันกลุ่มไพร่ได้ถูกปลดปล่อยออกจากระบบไพร่ ทำให้ความสัมพันธ์ของมูลนายและไพร่ลดน้อยลง โดยไพร่บางกลุ่มสามารถที่จะกลายเป็นแรงงานอิสระไม่ต้องผูกพันกับระบบไพร่แบบเดิมสามารถที่ขยับฐานะทางสังคมของตนได้ เช่น ไพร่บางกลุ่มยกฐานะเป็นพ่อค้าคนกลางหรือเข้ารับราชการได้

แต่อย่างไรก็ตามฐานะเจ้ากับไพร่ ก็ยังคงมีความสัมพันธ์กันในทางสังคมอยู่โดยเจ้านายพื้นเมือง ยังคงมีสถานภาพทางสังคมที่สูงส่งในหมู่ประชาชน พร้อมทั้งยังเป็นศูนย์กลางความจงรักภักดีของคนในสังคม ดังปรากฏบันทึกความทรงจำของประชาชน ในเมืองลำปางถึงความรู้สึกของตนต่อความสูงส่งและบุญบารมีของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เมื่อเดินผ่านคุ้มแล้วเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตทรงเรียก (ผู้บันทึก) มีความรู้สึกเลื้อดในกายซึกจะร้อนวูบขึ้นมา และเดินไปหาท่าน ในท่าตรงต่อหน้าเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต และสุดท้ายเจ้าทรงให้โอวาทว่า "ดีแล้ว คนผู้ใหญ่ต้องมาหา ต้องยืนระวังกง บ่าต้องกั้วเวลาอุ้มก็มีคืบ บัดต้องเต็งเจ้าเต็งคืบ หือหมั่นเขียนหนังสือเน้อ"⁸³

⁸³ บุญมา ปุณฺณวาทย์, "กิตติคุณความหลัง," ใน 100 ปี บุญวาทย์... หน้า 204.

จนกระทั่งเมื่อบรรดาบ้านเมืองในเขตล้านนา เริ่มได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมล้านนาจนบรรดาพ่อค้าและข้าราชการ เริ่มเข้ามามีบทบาททางสังคม ดังปรากฏออกมาในรูปการก่อตัวของเมืองแบบใหม่ขึ้นในบริเวณล้านนา ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง ที่มีความทันสมัยเป็นเครื่องรองรับคนกลุ่มใหม่ในเมือง ได้ทำให้บรรดาเจ้านายพื้นเมืองและไพร่ ซึ่งเป็นชนชั้นดั้งเดิมของสังคมล้านนา เริ่มปรับเปลี่ยนวิถีคิดและเริ่มตระหนักถึงสถานะทางสังคมของตนที่เริ่มเปลี่ยนไปในสังคมเมืองแบบใหม่

โดยเจ้านายพื้นเมืองเริ่มแสวงหาทางออกทางเศรษฐกิจ เพื่อทดแทนความสูญเสียทางเศรษฐกิจที่ได้รับจากรัฐบาลกลาง ขณะเดียวกันไพร่ก็ยกฐานะและสถานะทางสังคมของตนเอง โดยการเข้ารับการศึกษาและทำการการค้า จนทำให้การรับรู้เกี่ยวกับชนชั้นของตนเองเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเริ่มคิดคำนึงถึงเงินตรา และสมบัติส่วนตัวมากกว่าภาระหน้าที่ทางการเมืองที่เคยมีในอดีต พร้อมทั้งไพร่ก็เริ่มรับรู้ถึงสิทธิของตนเองมากยิ่งขึ้นซึ่งเป็นผลจากการศึกษา และการประกอบอาชีพในสังคมเมือง

4.2.1 การเปลี่ยนแปลงสถานะของเจ้านายพื้นเมือง

สถานะของเจ้านายพื้นเมือง เริ่มถูกกระทบเมื่อภายหลังการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลกรุงเทพฯ ในหัวเมืองล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. 2442 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในกลุ่มเจ้านายพื้นเมือง โดยถูกลดบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตามรัฐบาลกรุงเทพฯ ก็ยังคงอำนาจทางสังคมให้แก่เจ้านายพื้นเมือง ดังเห็นได้จาก คำบอกเล่าของเจ้าแม่บุษบง ณ ลำปาง ธิดาของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต ถึงสถานะทางสังคมของบรรดาเจ้านายพื้นเมือง ในช่วงปี พ.ศ. 2456 – 2464 ยังมีชีวิตความเป็นอยู่ภายในคุ้มหลวงเป็นไปอย่างหรูหราสมฐานะความเป็นเจ้า ดังความว่า

"...ชีวิตในวัยเด็กอาศัยอยู่ในบ้านของเจ้าพ่อ ซึ่งเรียกว่า "คุ้มหลวง" มีบริเวณกว้างขวางคือ บริเวณที่เป็นศาลากลางจังหวัดในปัจจุบันนี้เองเจ้าพ่อตามใจมากอยากกินอะไรก็ได้กินไม่ว่าจะเป็นอาหารไทย อาหารฝรั่ง อาหารจีน เพราะว่าเจ้าพ่อมีพ่อครัวเป็นคนต่างชาติเพื่อทำอาหารเหล่านี้อยู่ด้วย อยากฟังดนตรีก็มีคนมาเล่นให้ฟัง อยากดูการแสดงก็มีการแสดงให้ดู...เวลาอยู่ในคุ้มพื้นดินก็แทบจะไม่ได้แตะ พอลงจากเรือนจะมีแม่นมอุ้มตลอดเวลา..."⁸⁴

⁸⁴ เจ้าแม่บุษบง ณ ลำปาง, "ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง," ใน หนังสือที่ระลึกการเปิดศาลากลางจังหวัดแห่งใหม่ หน้า 31.

ขณะเดียวกันเจ้านายพื้นเมืองบางกลุ่มที่ได้รับการยกฐานะเป็น “เจ้า” ดังกรณีเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดช เจ้าเมืองน่านได้รับการแต่งตั้งเป็น “พระเจ้านครน่าน” พระองค์ได้ตระหนักถึงสถานภาพทางสังคมของตนที่ได้รับการรับรองจากกรุงเทพฯ คุ่มหลวงที่สร้างไว้แต่เดิมไม่เหมาะสมกับฐานะ จึงได้สร้างหอคำขึ้นเพื่อที่จะเป็นเครื่องประดับยศ⁸⁵ ในปี พ.ศ. 2446 โดยได้รับการสนับสนุนทุนและอุปกรณ์ในการก่อสร้างหอคำจากบรรดาพ่อค้าเป็นอย่างดี เนื่องจากเจ้านายพื้นเมืองยังคงมีสถานภาพทางสังคมอยู่ และผู้ครองเมืองคนต่อมา (เจ้ามหาพรหมสุรธาดา) ก็ได้มาพักอาศัยหอคำแห่งนี้เพื่อรักษาเกียรติยศทางสังคมของเจ้านายพื้นเมือง ดังปรากฏในคำร้องขอคืนหอของเจ้านายบุตรหลานเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดชต่อรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.2475 ความว่า

“...เมื่อพ่อตายไปแล้ว พระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหากรุณาแต่งตั้งให้ผู้ใดเป็นเจ้าผู้ครองจังหวัด ก็ให้มาพักอาศัยหอคำที่พ่อสร้างนี้อยู่ และที่อื่นนาทุ่งตำบลฝายแก้ว ทุ่งตำบลไชยพรม ก็ให้เจ้าผู้ครองจังหวัด ทำกินรับราชการฉลองพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดินชั่วรับราชการเป็นเจ้าผู้ครองจังหวัด เครื่องเฟอร์นิเจอร์ และนมามาต่าง ๆ เช่น งาช้างนิล งาช้างไชยเป็นต้น ให้เอาประดับเกียรติยศ และเป็นศิริมงคลแก่บ้านเมือง...”⁸⁶

ขณะเดียวกันบรรดาเจ้านายพื้นเมืองเริ่มตระหนักถึงสถานะทางเศรษฐกิจของตนที่เริ่มสูญเสียไป เนื่องจากไม่สามารถหาเงินรายได้เพียงพอที่จะรักษาสถานะทางสังคม และไม่มีความสามารถในการประกอบอาชีพมากนัก มักอาศัยเพียงทรัพย์สินมรดกจากบรรพบุรุษและเงินรายได้จากการให้เช่าที่นาเป็นส่วนใหญ่ แต่รายได้เหล่านี้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายเพื่อที่จะรักษาสถานะทางสังคมของตนเองได้ จนบางครั้งบรรดาเจ้านายพื้นเมืองจำเป็นต้องนำของมีค่ามาขายเช่นเครื่องประดับต่างๆ ที่นา ที่ดิน และแม้แต่ผ้าถุงซึ่งเป็นผ้าไหมทอสดดินทอง ก็ถูกนำมาขายให้แก่พ่อค้าเพื่อที่จะรักษาสถานะทางสังคมของตนเอง⁸⁷ เช่น กรณีคดีความที่เกิดจากปัญหานี้ขึ้น

⁸⁵ หจข. สร. 2.28/32 “เรื่องคุ่มหลวงและหอคำเมืองน่าน” (2 มิถุนายน – 22 กรกฎาคม 2475).

⁸⁶ หจข. สร. 0201.32/1 “เรื่องตึกหอคำนครน่าน” (2475-2482)

⁸⁷ สัมภาษณ์ เจ้าแม่บุษบง ณ ลำปาง ที่บ้านเลขที่ 292 ถ. รอบเมือง ต. หัวเวียง อ. เมือง จ. ลำปาง วันพฤหัสบดีที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

ของเจ้าทิพย์วรรณ เจ้าทิพย์อดิตตินี้ นายแดงคนในบังคับอังกฤษ เป็นจำนวนเงิน 6,000 บาท จนศาลมีคำสั่งพิพากษาให้ยึดทรัพย์จำเลยปี พ.ศ.2460⁸⁸

ในระยะต่อมาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังการขยายตัวของเส้นทางรถไฟ ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมเมืองแบบเดิมอย่างมาก เนื่องจากบรรดาพ่อค้าชาวจีนเริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนเมืองมากขึ้น จนในที่สุดก็ได้ก่อให้เกิดชุมชนการค้าและการขยายตัวของชุมชนเมืองผ่านเครือข่ายทางเศรษฐกิจอันสัมพันธ์กับสถานีรถไฟ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในรูปเมืองแบบใหม่ ที่มีความทันสมัยและความเจริญเป็นเครื่องวัดสถานะภาพของคนในสังคมผ่านอำนาจทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้บรรดาเจ้านายพื้นเมืองเริ่มแสวงหาความรู้ทางเศรษฐกิจโดยหันมาดำเนินการค้า การผลิต ในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมแปรรูป เพื่อที่จะตอบสนองและเร่งพัฒนาฐานะทางเศรษฐกิจของตนเพื่อที่จะรักษาสถานะภาพทางสังคมของตนไว้ เช่นกรณีเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต ได้ริเริ่มก่อตั้งโรงงานทอผ้า และโรงงานฟอกหนัง ในปี พ.ศ.2463 และเจ้าราชสัมพันธ์บุตร ได้เปิดอุรุถเมล์สายลำปาง-เชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2465 บรรดาเจ้านายพื้นเมืองผู้หญิงก็ได้ลงทุนในกิจการตลาดสด เช่น ที่เมืองลำปาง เจ้าทิพย์วรรณ ณ เชียงตุง(ณ ลำปาง) ก็ได้หันมาทำตลาดสดในบริเวณใกล้ ๆ กับคุ้มหลวงเรียกกันว่าตลาดทิพย์วรรณในปี พ.ศ. 2465

นอกจากนั้นบรรดาเจ้านายพื้นเมืองจำนวนหนึ่งพยายามที่จะแสวงหาความรู้จากการศึกษาต่างๆ เพื่อที่จะให้ทันกับความเจริญและความทันสมัยที่เข้ามาเป็นมาตรฐานวัดสถานะภาพของคนในสังคมเมืองแบบใหม่ เพื่อที่จะรักษาสถานะเดิมของตนเองและเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองแบบใหม่ โดยการเข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก เช่น เจ้ามงคล ณ ลำปาง ซึ่งเป็นบุตรเจ้าศรีนวล ณ ลำปาง ก็เข้ารับราชการกรมทางหลวงลำปาง⁸⁹ เจ้าราชวงศ์ ณ ลำปาง ก็รับราชการในกรมตำรวจตั้งแต่แรกตั้งกองตำรวจขึ้นในมณฑลมหาสารบุรีราวปีพ.ศ. 2460 เจ้าอุปราช เมื่อน่านก็เข้ารับราชการในเมืองน่านในปี พ.ศ.2464 เช่นกัน⁹⁰ นอกจากนั้นบรรดาเจ้าหญิงเมืองน่านและเมืองลำปางได้เข้าเรียนในโรงเรียนประจำจังหวัดและโรงเรียนมิชชันนารีมากยิ่งขึ้น เช่น เจ้าแม่บุษบง ณ ลำปาง เข้าเรียนโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2469 ในชั้นมัธยมศึกษา⁹¹

อย่างไรก็ตามการแสวงหาความรู้ และทางออกทางเศรษฐกิจของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองก็ยังคงเป็นไปอย่างเรียบง่าย โดยอาศัยเพียงมรดกที่สืบทอดมาให้เกิดประโยชน์ในระดับหนึ่ง

⁸⁸ หจข ร.6 ย.8.1/19 “แฟ้มเรื่องยึดทรัพย์สมบัติเจ้าพญาลาว”.

⁸⁹ เจ้าแม่ บุษบง ณ ลำปาง , “ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมืองการปกครองจังหวัดลำปาง ,” หน้า 32.

⁹⁰ หจข. สร. 0201.32/1 “เรื่องตึกหอคำนครน่าน” (2475- 2482).

⁹¹ บุญวาทย์วิทยาลัย ,โรงเรียน 100 ปี บุญวาทย์วิทยาลัย (ลำปาง : จิตวัฒนาการพิมพ์,2541),หน้า

เท่านั้น มิได้พัฒนาจนเป็นอุตสาหกรรมใดๆ ที่จะตอบสนองต่อการรักษาสถานะทางสังคมของตนไว้ได้อย่างแท้จริง ดังกรณีการดำเนินกิจการตลาดสดของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองบางกลุ่ม เนื่องจากตลาดสดจำเป็นที่จะต้องใช้ที่ดินในบริเวณย่านใจกลางเมือง ซึ่งส่วนใหญ่บรรดาเจ้านายพื้นเมืองมีมรดกเป็นที่ดินใจกลางเมืองสืบทอดมา ทำให้บรรดาเจ้าของที่ดินแสวงหาผลประโยชน์จากการเจริญเติบโตทางการค้า และการขยายตัวของชุมชนเมือง โดยอาศัยที่ดินที่ตนมีอยู่ทำการสร้างแผงลอยที่นั่งและเรือนไม้ให้บรรดาพ่อค้าแม่ค้ามาชุมนุมค้าขายได้สะดวกขึ้น ทำให้บรรดาเจ้านายพื้นเมืองมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่รูปแบบในการดำเนินกิจการก็ยังคงมีตัวแทนออกไปเก็บค่านั่งตลาดจากพ่อค้าแม่ค้า มาให้อีกทีหนึ่ง ซึ่งการแสวงหารายได้จากตลาดสดนี้มีลักษณะคล้ายกับการหารายได้จากการบุกเบิกที่นาของบรรดาเจ้านายพื้นเมือง ทำตั้งแต่เริ่มต้นสูญเสียอำนาจทางการปกครองแล้ว เพียงแต่การบุกเบิกที่นาและการเก็บค่าเช่านามักเป็นผลผลิต และรายได้ก็ไม่แน่นอนมากนักน้อยขึ้นอยู่กับผลผลิตในปีนั้น ๆ แต่การดำเนินกิจการตลาดสดมีรายได้เป็นเงินและเป็นรายได้ที่สม่ำเสมอ

นอกจากการประกอบธุรกิจ เจ้านายพื้นเมืองบางกลุ่มได้เข้ามาประกอบอาชีพอื่นๆ โดยอาศัยการศึกษาสมัยใหม่ เช่น การรับราชการ แต่อย่างไรก็ตามการเข้ามาประกอบอาชีพของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองก็เป็นการรับราชการในตำแหน่งที่ไม่สูงนัก เนื่องจากเจ้านายพื้นเมืองบางกลุ่มไม่มีความสามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ให้เข้ากับระบบราชการแบบใหม่ที่มักกฎเกณฑ์ในการเลื่อนตำแหน่งในหน้าที่การงานตามความรู้และความสามารถ ซึ่งอดีตเคยสามารถเข้าดำรงตำแหน่งได้โดยการสืบทอดจากชาติตระกูลที่ดำรงอยู่ เช่น เจ้ามงคล ณ ลำปาง ซึ่งเป็นผู้สืบสายจากเจ้าแม่ศรีนวล ณ ลำปาง ธิดาเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต กับเจ้าแม่เมืองขึ้น ณ ลำปาง ภรรยาหลวงของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต รับราชการที่กรมทางหลวงและต้องย้ายไปประจำจังหวัดต่างๆ มิได้เข้ามามีบทบาทเข้ารับราชการทางการปกครองในเมืองลำปางแต่อย่างไร⁹² หรือเจ้าราชวงศ์บุตร เจ้าผู้ครองนครน่านนั้นเหลือไหลมากไม่ประกอบกิจการใดเป็นเรื่องเป็นราว⁹³

ความพยายามในการเข้าไปดำเนินธุรกิจและรับราชการของเจ้านายพื้นเมืองตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการการก่อตัวของเมืองแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นในบริเวณมณฑลมหาสารบุรีไม่ได้ช่วยให้สถานะทางสังคมของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองดีขึ้น แต่ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าผู้ครองนครตกต่ำลงอย่างมาก ซึ่งในเวลาต่อมาภายหลังจากการพิราลัยของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตในปี พ.ศ.2465 เจ้าราชบุตรและเจ้าศรีนวลซึ่งเป็นทายาท ก็ไม่มีทรัพย์สินมาใช้คืนแก่เจ้านั้นซึ่งมีจำนวนมาก โดยมีเจ้านั้นรายใหญ่คือ ห้างบอมเบย์เบอร์มา ห้างแองโกล

⁹² เจ้าบุญขง ณ ลำปาง "ประวัติศาสตร์บอกเล่าการเมือง..." หน้า 32.

⁹³ หจข. ร.7 รล. 2/6 "รายงานเสนาบดี ที่ 46/2469" (วันจันทร์ที่ 14 กุมภาพันธ์ 2469).

สยาม หลวงโยนการพิจิตร และนางบัวคำ อนุเมตติกโกศล และมีหนี้สินรายย่อย ๆ อีก จนต้องมีการขายคัมหลวงแก่รัฐบาลเพื่อชำระหนี้⁹⁴ หรือการดำเนินกิจการการค้าของ เจ้าทิพย์วรรณ ณ เชียงตุง (ณ ลำปาง) ก็ประสบกับปัญหาทางการดำเนินกิจการจนต้องขายตลาดทิพย์วรรณ ให้แก่นม่องยี (ตระกูลบริบูรณ์) ในราวราวปี พ.ศ.2466 ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวพม่า⁹⁵ และคัมปราโดร์ธนาคาร จนในปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นตลาดบริบูรณ์ อย่างไรก็ตามบรรดาเจ้านายพื้นเมืองยังคงต้องรักษาสถานะทางสังคมของตนเองไว้ โดยการขายทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวเป็นมรดกสืบทอดจากบรรพบุรุษ แต่ก็ไม่ใช่ช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้นนัก ดังปรากฏว่าการจัดงานพิธีศพเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตบรรดาลูกหลานไม่มีเงินสำหรับจัดงานศพ จนรัฐบาลสยามต้องเข้ามาช่วยเหลือในการจัดงานศพ พร้อมทั้งขอรับเจ้านายพื้นเมืองจากเมืองเชียงใหม่ และลำพูน ออกเงินช่วยเหลือในการปลงศพของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตด้วย⁹⁶ แม้แต่เมื่อภายหลังลูกหลานที่ได้รับมรดกจากเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เช่น เจ้าบุษบง ณ ลำปาง ก็ไม่อาจรักษาสมบัติไว้ได้ ดังคำบอกเล่าของเจ้าบุษบง ว่า

“ได้ช้างถึง 13 เชือก โรงงานทอผ้า โรงฟอกหนังและทรัพย์สินสมบัติจำนวนหนึ่ง นับได้ว่าเป็นทรัพย์สินส่วนใหญ่ที่เป็นแหล่งรายได้ของกลุ่มเจ้านายเมืองลำปาง เมื่อครั้งที่เจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิตมีชีวิต และอาจกล่าวได้ว่ามากที่สุดเ็นบรรดาเจ้านายพื้นเมืองทั้งหมดเมื่อเทียบกับลูกคนอื่น ๆ และล้วนแต่เป็นมรดกชิ้นใหญ่ แต่เนื่องจากสามี (เจ้ามงคล) เขาไปล้มจนหมด โดยการทำธุรกิจล้มเหลวบ้าง ขายทรัพย์สินเพื่อรักษาสถานะของตนทางสังคมบ้างทำให้ ทรัพย์สินที่มีอยู่ได้สูญหายไปหมดสิ้น”⁹⁷

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เข้ามายังอาณาบริเวณล้านนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต การค้า ในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม จนเกิดการเจริญเติบโตของชุมชนเมือง ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงภายในกลุ่มเจ้านายพื้นเมือง โดยกลุ่มเจ้านายเริ่มตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่เกิดขึ้น ที่มีเกณฑ์สำคัญในการ

⁹⁴ หจช. ร.7 ม. 30/3 “รายงานเกี่ยวกับการขายทอดตลาดเจ้านครลำปาง ของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ” (24 มิถุนายน 2465 - 26 กันยายน 2470).

⁹⁵ ปลาย้อ ชะเนนทร์, บทบาทพ่อค้ากับพัฒนาการระบบทุนนิยมในภาคเหนือ ... หน้า 59.

⁹⁶ หจช. ร.7 ม. 30/3 “เรื่องเดียวกัน”.

⁹⁷ เจ้าบุษบง ณ ลำปาง “ประวัติศาสตร์การบอกเล่า...” หน้า 32, เขาวลักษณะ แสนโกชน์ “พ่อในความทรงจำของเจ้าบุษบง ณ ลำปาง,” หน้า 200 ประกอบคำสัมภาษณ์ เจ้าบุษบง ณ ลำปาง วันพฤหัสบดีที่ 13 พฤษภาคม 2542.

วัดสถานภาพทางสังคมของเมืองแบบใหม่ คือความสามารถในการแสวงหาเงินตรา และความสำเร็จในการประกอบอาชีพของกลุ่มคนในสังคม จึงส่งผลให้เจ้านายพื้นเมืองได้หันมาประกอบธุรกิจและเข้ารับราชการเพิ่มขึ้น

แต่อย่างไรก็ตามการประกอบธุรกิจและการรับราชการของบรรดาเจ้านายพื้นเมือง ก็มีได้ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพแต่อย่างไร ในส่วนของระบบธุรกิจก็ประสบความสำเร็จล้มเหลวเนื่องจากยังคงยึดติดอยู่กับระบบความสัมพันธ์แบบเดิม ที่ไม่ได้เข้ามาจัดการและลงทุนอย่างเป็นระบบที่จริงจัง แต่เป็นเพียงการหารายได้เสริมเท่านั้น พร้อมกันนั้นบรรดาเจ้านายพื้นเมืองยังคงพยายามรักษาสถานะภาพทางสังคมของตนไว้ ทำให้จำเป็นต้องนำทรัพย์สินสมบัติมาขาย จนเกิดสภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจในหมู่เจ้านายพื้นเมือง ส่งผลให้เจ้านายพื้นเมืองเริ่มที่จะรับรู้และตระหนักถึงถึงสถานะภาพของตนเองในขณะนั้น ว่ามีความตกต่ำและความเสื่อมของอำนาจทางสังคม อันเนื่องมาจากไม่สามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเองในการประกอบกิจการและการดำรงชีวิตของตนได้ ดังปรากฏให้เห็นเด่นชัดในกรณี เรื่องฟ้องร้องเกี่ยวกับหอคำเมืองน่าน เมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาตาถึงแก่พิราลัยเมื่อ พ.ศ. 2475 บรรดาบุตรหลานของพระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดชเจ้าผู้ครองเมืองน่านองค์ก่อน ได้ยื่นคำร้องถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในปี พ.ศ. 2475 ถึงสถานภาพของกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองในเมืองน่าน ในกรณีที่น่าจะไม่ได้รับสืบทอดตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเมืองน่าน ก็ขอหอคำและสมบัติต่างๆ ที่เป็นเครื่องรักษาฐานะเจ้าเป็นมรดกตกทอดของตระกูลต่อไป จนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระราชหัตถเลขาต่อเรื่องนี้ว่า "... ยังมีได้มีเจตนาว่าจะไม่ตั้งเจ้าน่านพวกที่ร้องสู้ๆเอาเอง..."⁹⁸ ความรู้สึกที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวอ้างว่าคิดไปเองนั้นอีกด้านหนึ่งสะท้อนการรับรู้และสำนึกของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองว่ามีสภาพตกต่ำและเสื่อมสูญอำนาจมานานแล้ว จนสามารถที่จะคาดเดาสถานการณ์ของตนเอาไว้ล่วงหน้าว่าจะมีสภาพเช่นเดียวกับเจ้าเมืองลำปางที่ต้องสูญเสียหอคำแก่รัฐบาล และรัฐบาลก็ได้แต่งตั้งผู้ใดเป็นเจ้าผู้ครองเมืองแทนเจ้านุญวาทย์วงษ์มานิตเมื่อถึงแก่พิราลัยในปีพ.ศ.2465

สำนึกที่มีต่อสถานภาพของตนเองในกลุ่มเจ้านายพื้นเมือง อันเนื่องมาจากความตกต่ำต่อสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ส่งผลให้บรรดาเจ้านายพื้นเมืองได้เริ่มแปรเปลี่ยนอุดมการณ์ และการดำเนินชีวิตของตน ให้สนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบใหม่ที่เน้นระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราโดยบรรดากลุ่มเจ้านายพื้นเมือง เริ่มไม่สนใจต่ออุดมการณ์ดั้งเดิมที่มีต่อประชาชนในฐานะ "เจ้า" ผู้ครองนครที่มีหน้าที่ดูแลปกป้องและเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ความจงรักภักดีของประชาชน กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองได้ปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ของตนไปเป็นเพียง

⁹⁸ หจข. สร. 2.28/32 "เรื่องคุ่มหลวงและหอคำเมืองน่าน" (2 มิถุนายน - 22 กรกฎาคม 2475).

ประชาชนกลุ่มหนึ่งในสังคมเมือง ไม่ได้มีสถานะ “เจ้า” ดังเช่นแต่ก่อน ดังปรากฏในเอกสารคำร้องของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองเชื้อสายตระกูลน่านถึงรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2475 จำนวน 5 ฉบับ ได้สะท้อนถึงแนวคิดของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองไม่ได้มีความต้องการในการปกครองบ้านเมืองต่อไป ตลอดจนไม่สนใจในทรัพย์สินสมบัติที่มีค่าเกินสถานะของตน ซึ่งแต่เดิมอาจมีค่าในฐานะเครื่องประดับเกียรติของเจ้าผู้ครองนคร เจ้านายพื้นเมืองเพียงแต่ต้องการเงินเพื่อที่จะรักษาสถานภาพทางสังคมของตนเท่านั้น ดังปรากฏในคำร้องของกลุ่มลูกหลานเชื้อสายพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าผู้ครองเมืองน่านระหว่างปี พ.ศ.2436-2461 ถึงรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2475 เมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาดา ถึงแก่พิราลัยความว่า

“...อีกประการหนึ่ง พระองค์ (เจ้ามหาพรหมสุรธาดา) ได้ทูลฝากหอคำนหรือค้อมหลวงเมืองน่านไว้กับเค้าสนาม เพราะหมดความสามารถของพระองค์ที่จะรักษา ในข้อนี้ข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดามีนามอยู่แล้วขอรับประทานทูลชี้แจงว่า ที่พระองค์คิดนี้ชอบแต่ยังหาถูกต้องตามความเป็นจริงของบุตรและหลานในยุคนี้ไม่ คือในเวลานี้มีโอกาสดี ที่รัฐบาลจะสร้างสนามหลวงขึ้นใหม่ต้องออกเงินหลายหมื่นบาท ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นว่าถวายชาติให้เป็นเค้าสนามเสียทีเดียวจะไม่เป็นที่หวังใยต่อไป ขอรับเงินสักแสนบาท เพื่อเป็นการชดเชยบรรดาบุตรและหลาน เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชเพื่อเป็นกำลังทุกวันนี้มีบุตรและหลานเจ้าสุริยพงษ์ฯ ได้ทนทุกทรมาน อดๆ ยากๆ หาเข้ากินคำก็มี ... เครื่องนรมมาต และหอกดาบ งาช้างนิล งาช้างไทยเป็นของ ไม่คู่ควรที่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะรักษาไว้ แล้วแต่จะโปรดให้เป็นประการใดสุดแต่จะเห็นสมควร...”⁹⁹

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางสังคม ในการสร้างกฎเกณฑ์แบบใหม่ในการวัดสถานภาพคนในสังคมเมือง ส่งผลกระทบต่ออุดมการณ์และการดำเนินวิถีชีวิตของบรรดาเจ้านายพื้นเมือง โดยเฉพาะการแสดงออกถึงแนวคิดที่แปรเปลี่ยนไป ส่งผลให้สถานะของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองเป็นเพียงประชาชนในสังคม ที่มีได้มีส่วนผูกพันและเกี่ยวข้องกับประชาชนชาวล้านนาดังเช่นเดิม ตลอดจนบรรดาลูกหลานเจ้านายพื้นเมืองหวังเพียงการประกอบอาชีพ และรักษาผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้นไม่ได้คิดการใดเพื่อจะรักษาเกียรติของความเป็นเจ้านายพื้นเมืองแต่ประการใด ดังปรากฏเป็นที่รับรู้โดยทั่วไป เช่น ในเอกสารการประชุมเสนาบดีในปี พ.ศ. 2469 บรรดาข้าราชการส่วนกลางได้กล่าวถึงบรรดาเจ้านายพื้นเมืองว่า

⁹⁹ หจข. สร. 2.28/32 “เรื่องค้อมหลวงและหอคำนเมืองน่าน” (2 มิถุนายน - 22 กรกฎาคม 2475).

“...จะให้เจ้าลาวนั่งออฟฟิศก็ไม่มีประโยชน์ การอยากเป็นเจ้าของนั้นมีความประสงค์อยากได้เงินอย่างเดียวไม่ได้ต้องการยศหรืออำนาจพระยาราชกุลเห็นควรให้เงินบำรุงเกียรติยศแต่เพียง 500 ถึง 1000 บาท...”¹⁰⁰

นอกจากนั้นสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงมีความเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงทางสถานภาพทางสังคมของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองว่า เจ้านายพื้นเมืองไม่ได้มีความต้องการที่จะครองตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมือง และไม่ได้มุ่งหวังในการรับตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองเพื่อทำหน้าที่ปกป้องและคุ้มครองคนในปกครองของตนดั้งเดิม แต่ต้องการเพียงเงินในการดำรงสถานะของเจ้าผู้ครองเมืองเท่านั้น ดังความในการประชุมเสนาบดีในปี พ.ศ. 2469 ความว่า

“...ในสวนราษฎรที่ยังรักใคร่เห็นเป็นว่าดีตรอนอำนาจเจ้าของตนนั้นตามที่ได้ทรงสั่งเกตดูมาไม่ทรงคาดว่าจะเป็นเช่นนั้น อีกประการหนึ่งซึ่งมีผู้ปรารถนาจะเป็นเจ้าผู้ครองนครกันมากในเวลานี้ ก็ด้วยหวังประโยชน์ ซึ่งได้เดือนละมาก ๆ เมื่อต่อไปเขาเข้าใจตามที่เป็นจริง คือผลประโยชน์ของเจ้าของชั้นเดิมนั้น จนตอนหลัง ๆ ลงมาไม่มีสิทธิเช่นนี้แล้ว ความปรารถนาในตำแหน่งก็ลดถอยไปเอง...”¹⁰¹

จากการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และสถานะทางสังคมของเจ้านายพื้นเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองแบบใหม่ ได้ส่งผลให้การรับรู้เกี่ยวกับความตกต่ำของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองมีอยู่อย่างทั่วไปในหมู่ประชาชนและตัวเจ้านายพื้นเมืองเอง ดังปรากฏในการประชุมเสนาบดีในปี พ.ศ. 2469 รัฐบาลสยามมีนโยบายในการจำกัดจำนวนผู้สืบทอดเชื้อสายเจ้านายพื้นเมืองลง โดยกำหนดให้การสืบทอดสถานภาพการเป็นเจ้านั้นจำกัดเฉพาะผู้ที่บิดา-มารดาเป็นเจ้าเท่านั้น หากแม่เป็นเจ้าแต่พ่อเป็นสามัญชนลูกจะเป็นคนธรรมดา พร้อมทั้งยังได้ตกลงกันอย่างลับๆ ในการประชุมเสนาบดีในคราวเดียวกันในปี พ.ศ. 2469 ว่าจะยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองในฐานะเจ้าประเทศราช โดยรัฐบาลจะชุบเลี้ยงเป็นกรณีไป¹⁰² นอกจากนั้นรัฐบาลยังแสดงทัศนคติต่อการขายทอดคุ่มหลวงของเจ้านายพื้นเมืองเนื่องมาจากการไร้ความสามารถในการรักษาทรัพย์ของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองเอง

¹⁰⁰ หจข. ร.7 รล. 2/6 “การประชุมเสนาบดีสภาที่ 46/2469” (วันจันทร์ที่ 19 กุมภาพันธ์ 2469).

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰² หจข. ร.7 รล. 2/6 “การประชุมเสนาบดีสภาที่ 97/2469” (วันจันทร์ที่ 21 กุมภาพันธ์ 2469).

ตั้งความว่า "...การที่คุ่มหลวงจะตกไปเป็นของคนอื่นด้วยความผิดของเจ้านายในเมืองลาวกระทำ
ขึ้นเองเช่นนี้ ก็เป็นหนทางที่ถูกทาง..."¹⁰³

สภาวะดังกล่าวได้ส่งผลให้ การรับรู้ถึงสถานะทางสังคมและการเมืองของบรรดาเจ้านาย
พื้นเมืองในระยะสุดท้ายก่อนการยกเลิกสถานะเจ้านายพื้นเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปก
ครอง พ.ศ. 2475 เริ่มมีเสียงสะท้อนจากประชาชนในเมืองว่ากลายเป็นผู้ที่มีหนี้สินล้นพ้นตัว ไม่ใช่
ผู้ที่มีสถานะภาพสูงส่งในสายตาของประชาชนชาวล้านนาอีกต่อไป เป็นเพียงแค่ชนกลุ่มหนึ่งที่เคย
มีอำนาจและได้หมดอำนาจแล้ว ตลอดจนกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเหล่านี้มิใช่ศูนย์กลางของความ
จงรักภักดี และเป็นสถาบันที่มีผลต่อจิตใจของคนในท้องถิ่นอีกต่อไป ได้ส่งผลให้ประชาชนชาว
ล้านนารับรู้ต่อสถานะภาพของผู้ปกครองของตนที่เปลี่ยนแปลงไป จนปรากฏในการรับรู้โดยทั่วไป
ของผู้คนในสังคมขณะนั้น ถึงความเสื่อมอำนาจทางสังคมของบรรดาเจ้านายพื้นเมือง ดังปรากฏใน
คำกล่าวยืนยันถึงการสังเกตด้วยตนเองของสมเด็จพระพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต
ในปีพ.ศ. 2469 ความว่า ประชาชนในล้านนามิได้มั่นคงจงรักภักดีต่อเจ้านายพื้นเมืองในฐานะเจ้า
เหนือหัวอีกแล้ว¹⁰⁴ นอกจากนี้การรับรู้ของประชาชนต่อความเสื่อมอำนาจของเจ้านายพื้นเมือง
บรรดาบุตรหลานของเจ้านายพื้นเมืองได้บอกเล่าถึงการหมดอำนาจของเจ้านายพื้นเมืองในแบบ
เก่า ภายใต้กฎเกณฑ์แบบใหม่ในสังคมเมืองในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังปรากฏใน
คำกล่าวของ เจ้าบุษบง ณ ลำปาง ถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมของตนเองว่า

"...ฐานันดรศักดิ์ และทรัพย์สินสมบัติที่ได้ด้วยชาติตระกูลนั้น เมื่อเวลาผ่านไปการ
ปกครองเปลี่ยนไปทุกสิ่งก็เสื่อมไปได้เช่นกัน แต่ชีวิตต่างหากที่ยังคงดำรงอยู่ไม่ว่าสิ่ง
ใดจะเสื่อมสลายไปก็ตาม..."¹⁰⁵

จากคำกล่าวของเจ้าบุษบงได้สะท้อนถึงความคิดเห็นด้านสถานะภาพทางสังคมของบรรดาเจ้า
นายพื้นเมืองที่รู้สึกถึงการสูญเสียที่เกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยบรรดาเจ้านาย
พื้นเมืองไม่ได้เป็นสถาบันที่สำคัญในสังคมล้านนา แต่เป็นเพียงกลุ่มคนที่มีความต้องการทางด้าน
เศรษฐกิจการเงินมากกว่าการรักษาเกียรติยศและภาระหน้าที่ในฐานะ "เจ้าชีวิต" ซึ่งต้องมีภาระ
หน้าที่ในการปกป้องคนในปกครองของตนตามแบบแห่งผู้ปกครองเช่นแต่เดิม

¹⁰³ หจข. ร.7 ม.30/3 "เรื่องการขายทอดตลาดคุ่มเจ้าหลวงนครลำปาง".

¹⁰⁴ หจข. ร.7 รล. 2/6 "รายงานเสนาบดีที่ 46/2469" (วันจันทร์ที่ 14 กุมภาพันธ์ 2464).

¹⁰⁵ เจ้าบุษบง ณ ลำปาง "ประวัติศาสตร์การบอกเล่า..." หน้า 32.

การเปลี่ยนแปลงสถานะของเจ้านายพื้นเมืองจาก “เจ้า” เป็นสามัญชน ชัดเจนยิ่งขึ้น ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ดังสะท้อนจากรายงานฟ้องร้องตรวจสอบและชำระคดีความตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 - 2480 ของหอคำเมืองน่านว่า วิธีคิดและอุดมการณ์ ของเชื้อสายเจ้านายพื้นเมืองในเมืองน่าน การยอมรับในสถานภาพของตนเองในฐานะประชาชนของรัฐบาลสยาม โดยอาจจะลำดับการแสดงสิทธิและเรียกร้องสิทธิในหอคำเมืองน่าน ในฐานะมรดกส่วนตัวของประชาชนกลุ่มหนึ่ง ไม่ใช่ทรัพย์สินที่เป็นของหลวง หรือเป็นไปตามเป้าหมายที่เคยตั้งไว้เมื่อแรกสร้างหอคำที่จะเป็นที่พักอาศัยสำหรับรับราชการในตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเมืองน่าน เนื่องจากบุตรหลานเจ้าครองนครน่านมิได้สืบตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครอีกต่อไป

ในการเรียกร้องสิทธิการเป็นเจ้าของตึกหอคำนครน่านของบรรดาลูกหลานเชื้อสายตระกูลน่าน ในระยะแรกมีลักษณะอ้างสิทธิและทวงถามและอธิบายความในลักษณะการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์โดยชอบธรรม ในการเป็นมรดกตกทอดสู่ลูกหลานที่สืบสายตระกูลเจ้านครน่าน ตลอดจนจนถึงอำนาจที่พึงมีจากกรรมสิทธิ์ในหอคำอย่างเต็มที่

ในระยะเวลาต่อมาท่าทีของบรรดาลูกหลานเจ้านครน่านก็เปลี่ยนไปเมื่อมีการสอบสวนเรื่องค้ำหลวง และตึกหอคำอย่างละเอียดจนความปรากฏว่านครน่านสร้างหอคำเพื่อเป็นที่อยู่ของเจ้าผู้ครองนครองค์ต่อไป โดยเป็นอสังหาริมทรัพย์ติดที่ดินไม่พึงย้ายได้ จึงตกเป็นของรัฐบาลตลอดจนของมีค่าที่ประกอบประดับอาคารก็เช่นกัน จากการสืบสวนของรัฐบาลทำให้ลูกหลานเจ้าน่านเปลี่ยนแปลงการเรียกร้องสิทธิของตนจากเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่พึงได้รับมรดกเป็นการขอความกรุณาให้รัฐบาลเมตตาในฐานะพลเมืองกลุ่มหนึ่งที่ได้รับความสะดวก ให้ช่วยชบเลี้ยงพวกตนให้สามารถในการประกอบอาชีพได้ก็เพียงพอ จนที่สุดในปี พ.ศ. 2477 รัฐบาลได้อนุมัติเงินชดเชยให้ในจำนวน 30,000 บาท แก่ลูกหลานผู้ครองนครเมืองน่าน¹⁰⁶จากการลำดับการเรียกร้องสิทธิในหอคำ ในฐานะมรดกได้สะท้อนภาพของเจ้านายพื้นเมืองที่ล่มสลายแล้วซึ่งอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นเพียงประชาชนสามัญที่มีสถานะไม่แตกต่างจากประชาชนทั้งหลายในประชาคมเมือง เมื่อพิจารณาโดยรวมทั้งหมด

จากกล่าวสรุปได้ว่า เจ้านายพื้นเมืองในล้านนาได้ปรับเปลี่ยนสถานภาพของตนเองเป็น 3 ระยะด้วยกัน คือ

ระยะที่ 1 พ.ศ. 2459 - 2469 เจ้านายพื้นเมืองเริ่มรู้สึกถึงการสูญเสียอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ภายหลังจากตัวของเมืองแบบใหม่ จึงได้ปรับเปลี่ยนตนเองเข้าสู่ ระบบธุรกิจ การค้า และราชการ ตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเพื่อตอบรับกับกฎเกณฑ์แบบใหม่ที่มีความทันสมัยเป็นมาตรฐานในสังคมเมืองเมื่อรถไฟสายเหนือเข้ามายังเขตล้านนา แต่กลุ่มเจ้า

¹⁰⁶ หจช. ร.7 ม. 30/3 เรื่องการขายทอดตลาดค้ำเจ้าหลวงนครลำปาง”.

นายพื้นเมืองก็ไม่อาจรักษาสถานภาพทางเศรษฐกิจไว้ได้ เป็นเพียงการใช้มรดกเก่าๆ ที่มีอยู่เพื่อรักษาสถานภาพทางสังคมเท่านั้น

ระยะที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ.2469 - 2475 บรรดาเจ้านายพื้นเมืองเริ่มรู้สึกถึงผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังการสูญเสียสถานภาพทางเศรษฐกิจจากการเข้าไปลงทุนในธุรกิจต่างๆ และประสบความล้มเหลว ตลอดจนไม่อาจจะสร้างสถานะทางเศรษฐกิจและการเมืองขึ้นได้จากการเข้าบริหารการในสังคมเมืองแบบใหม่ จนบรรดาเจ้านายพื้นเมืองต้องยอมรับถึงการสูญเสียทางสังคมของตน โดยเฉพาะการที่ตนเองมิได้เป็นศูนย์กลางของความเคารพ และความจงรักภักดีของประชาชนชาวล้านนา ดังเช่นแต่ก่อน

ระยะที่ 3 เมื่อภายหลังปี พ.ศ. 2475 บรรดาเจ้านายพื้นเมืองเริ่มรับรู้และมีแนวทางในการแปรเปลี่ยนอุดมการณ์ และการดำเนินชีวิตของบรรดาเจ้านายพื้นเมือง โดยเฉพาะการยอมรับสถานะของตนเป็นเพียงประชาชนคนหนึ่งในสังคม และมีได้มีสถานภาพทางสังคมที่สูงส่งแต่อย่างไร เป็นเพียงคนในสังคมทั่วไป และไม่สนใจที่จะเก็บรักษาทรัพย์สินสมบัติอะไรที่จะแสดงถึงอำนาจบารมีที่เคยมีมา บรรดาเจ้านายพื้นเมืองต่างตระหนักถึงสถานภาพของตนอย่างดีในฐานะประชาชนในสังคมเมื่อภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 บรรดาเจ้านายพื้นเมืองได้แสดงออกถึงสิทธิของตนตามรัฐธรรมนูญ และแสวงหาทางออกในการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ตนอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ

4.2.2 การก่อตัวของสถานภาพประชาชนในสังคมเมือง

การก่อตัวของชุมชนเมืองแบบใหม่ ซึ่งดำเนินไปภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 กลุ่ม คือพ่อค้าและข้าราชการ ที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เกื้อหนุน ได้ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนสถานะของเจ้านายพื้นเมือง เนื่องจากการเชื่อมอำนาจทางเศรษฐกิจและบทบาททางสังคม ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการขยายบทบาทของข้าราชการในการพัฒนาระบบการเกษตรเพื่อการค้า ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสถานะของกลุ่มชนดั้งเดิมในล้านนาอีกกลุ่มหนึ่งคือ “กลุ่มไพร่” ซึ่งแต่เดิมไพร่ในสังคมล้านนามีความสัมพันธ์กับมูลนาย ในลักษณะการเกณฑ์แรงงานรับใช้เจ้านาย โดยการเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่อาจจะใช้ในงานสาธารณะประโยชน์หรืองานส่วนตัวของเจ้านายก็ได้ ตลอดจนเข้าสังกัดมาเป็นทหารในยามสงคราม

ในระยะเวลาต่อมารัฐบาลกรุงเทพเข้ามาจัดการปกครองในบริเวณล้านนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2427 จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2442 รัฐบาลกรุงเทพ ได้เน้นดำเนินนโยบายในการชักโยงลาวให้

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา หน้า 434-450.

กลายเป็นไทยและตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของรัฐบาลกรุงเทพ ภายใต้การนำของพระยา
ศรีสุนทรเทพได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างของไพร่ เพราะไพร่ของล้านนามิได้อยู่
ภายใต้การควบคุมคนของเจ้านายพื้นเมืองแต่ได้ถูกเปลี่ยนฐานะเป็นพลเมืองของรัฐและอำนาจ
การควบคุมไพร่ของเจ้านายพื้นเมืองก็ถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการแบบใหม่*

แต่ถึงอย่างไรก็ตามการดำเนินการปกครองภายใต้การนำของพระยาศรีสุนทรเทพในช่วงปี
พ.ศ. 2442 ได้ก่อให้เกิดปัญหาในบริเวณเมืองลำปาง แพร่ น่าน โดยเฉพาะการปล่อยให้บรรดาเจ้า
นายพื้นเมืองคงอำนาจทางสังคม ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายพื้นเมือง และไพร่ ยังคงมี
ผลต่อระบบความสัมพันธ์ภายในสังคมล้านนา แม้ว่ารัฐบาลสยามจะพยายามเปลี่ยนสถานะของ
ไพร่เป็นพลเมืองของรัฐบาลสยาม แต่ปรากฏอยู่เสมอว่า เจ้านายพื้นเมืองยังคงเรียกใช้แรงงาน
ของไพร่ ในกิจการส่วนตัวและสาธารณประโยชน์อยู่เสมอ** จนกระทั่งเมื่อรัฐบาลกรุงเทพฯ มี
การดำเนินการโดยรัดกุมยิ่งขึ้นโดยเฉพาะการนำเอาพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.
124 (พ.ศ. 2448) มาใช้ในบริเวณล้านนา ในปี พ.ศ. 2457 โดยการเกณฑ์ชายที่มีอายุ 18 ปี ขึ้น
ไปเข้ามารับราชการในกองประจำการ 2 ปี และจึงปลดเป็นทหารกองหนุนชั้นปีที่ 1 และ 2 และ
กองเกินอัตราตามลำดับ จึงได้ส่งผลให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายพื้นเมืองกับไพร่ได้
สลายตัวไป

การดำเนินงานเปลี่ยนแปลงสถานะของไพร่ของรัฐบาลกรุงเทพฯ ได้ส่งผลให้แรงงานส่วน
หนึ่งกลายเป็นแรงงานอิสระ ไม่ต้องมีการระไกรในการเกณฑ์แรงงาน หรือการเข้าเวรมาใช้เจ้านาย
สามารถที่จะประกอบอาชีพได้เต็มที่ และสามารถที่เดินทางไปในท้องถิ่นต่างๆ ได้เป็นเวลานานๆ
ขณะเดียวกันความต้องการเงินตราเพื่อมาใช้จ่ายเป็นค่าราชการแรงงานแทนการเกณฑ์ มีส่วน
ผลักดันให้ชาวนาต้องเพิ่มการผลิตให้มากขึ้น เพื่อให้มีผลผลิตเหลือมากพอที่จะนำไปขายเอาเงิน
มาเสียภาษีแก่ราชการ

ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายหลังการตัดเส้นทางรถไฟสาย
เหนือมายังเขตล้านนา ในบริเวณเมืองลำปาง แพร่ น่าน ส่งผลให้บรรดาแรงงานไพร่ที่เป็นแรง
งานอิสระในสถานะประชาชนพลเมืองของราชอาณาจักรสยาม เริ่มเข้ามามีความสัมพันธ์กับการ
ค้าทางรถไฟ ภายใต้การควบคุมและชักนำจากบรรดาพ่อค้าชาวจีนและข้าราชการในสังคมเมือง
ที่เน้นการสร้างโภคทรัพย์และฐานะทางเศรษฐกิจ ทำให้ภายในสังคมเมืองแบบใหม่มีความต้องการ
ทางด้านอาชีพที่หลากหลาย เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เช่นอาชีพ แพทย์

* ดูรายละเอียดบทที่ 2.3.2. การดำเนินการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

** ดูรายละเอียดบทที่ 2.4. ปัญหาทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นในเมืองลำปาง แพร่ น่าน
ก่อนปีพ.ศ. 2459

ช่างเทคนิค ครู แรงงานฝีมือ ได้ส่งผลและนำไปสู่ผลกระทบต่อชนชั้นล่างของสังคมดั้งเดิม คือไพร่ ได้ปรับเปลี่ยนสถานะของตนเองมาเป็นแรงงานอิสระพ่อค้าในสังคมเมือง และชาวนาผู้ใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับระบบธุรกิจแบบใหม่ ที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า

แรงงานอิสระกลไกของเมืองแบบใหม่ ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากการขยายตัวของชุมชนเมืองในบริเวณล้านนา ซึ่งอยู่ภายใต้โครงสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับพ่อค้า ที่มีค่านิยมและการแสดงออกทางสังคมในรูปแบบเฉพาะกลุ่ม คือการสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมที่สำคัญคือ การเน้นถึงความสามารถของมนุษย์ที่จะพัฒนาตนเองและอำนาจของเงินตราเป็นเครื่องวัดสถานะของคนในสังคมเมืองแบบใหม่ จนนำไปสู่การสถาปนาพื้นที่ทางสังคมของตนขึ้นทดแทนพื้นที่เดิมที่กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองและไพร่ที่เคยดำรงอยู่ โดยมีความทันสมัยเป็นสัญลักษณ์ของสังคมเมืองแบบใหม่ ในสังคมเมืองที่เกิดขึ้นผู้ผ่านระบบการศึกษาได้กลายเป็นกลไกที่สำคัญของประชาคมเมือง จนนำไปสู่การขยายตัวของอาชีพต่างๆในสังคมเมือง เพื่อตอบสนองต่อความเจริญทางการค้า และเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่เข้ามาในเมือง เช่นอาชีพ แพทย์ พยาบาล ช่างเทคนิค ครู แรงงานฝีมือ แรงงานรับจ้าง ผู้ประกอบการธุรกิจต่างๆ ในกลุ่มธุรกิจการเงินและการธนาคาร พร้อมกันนั้นการเจริญเติบโตของเมืองยังส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนบทบาทของสตรีให้ได้รับการศึกษาและประกอบอาชีพต่างๆ ได้มากกว่าแต่เดิม ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้สตรีเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกลไกภายในเมืองที่ระบบเศรษฐกิจและระบบการเมืองแบบใหม่

ภายใต้การเติบโตและขยายตัวของสังคมเมืองที่ประกอบไปด้วยข้าราชการและพ่อค้า ซึ่งมีแรงงานอิสระเป็นส่วนหนึ่งของกลไกของเมืองแบบใหม่ โดยมีความทันสมัยเป็นเครื่องมือในการวัดถึงสถานภาพของประชาชนในสังคมเมือง พร้อมกับการอธิบายพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มพ่อค้าและข้าราชการว่าเป็นแหล่งรวบรวม ความเจริญเทคโนโลยี ความทันสมัย ส่งผลให้ “เมือง” กลายเป็นศูนย์กลางทางการปกครองของชุมชนทางการค้า ดังปรากฏในเอกสารของกงสุลอังกฤษ ได้กล่าวถึงการเดินทางเข้ามาในเมืองของบรรดาประชาชนจากอำเภอต่างๆ ในเมืองลำปาง แพร่ น่าน เพื่อที่จะเลือกซื้อสินค้า และผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่แสดงออกถึงความทันสมัย เช่นในปี พ.ศ. 2473 รายงานของกงสุลอังกฤษได้กล่าวถึง ค่านิยมของประชาชนในบริเวณล้านนาว่า “มีแนวโน้มที่ว่าประชาชนทั้งในเมืองและชนบทจะนิยมใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัยมากขึ้น...นั่นหมายถึงการปรับปรุงมาตรฐานการครองชีพ แต่ในขณะเดียวกันอัตราค่าครองชีพก็สูงตามไปด้วย”¹⁰⁷ หรือปรากฏในรายงานของชาวตะวันตก ซึ่งเดินทางไปเชียงใหม่ และเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2476 ได้

¹⁰⁷ BCR., Chiangmai, 1930. P 28.

กล่าวรายงานถึงบรรดาประชาชนในหมู่บ้านเริ่มจะคุ้นเคยกับการขึ้นรถเพื่อไปหาซื้อสินค้าในตลาดนอกหมู่บ้าน เพราะการคมนาคมสะดวกขึ้น¹⁰⁸ เช่นเดียวกับรายงานการสำรวจตามชนบทสยามของนายแอนดรูส์ ในปี พ.ศ. 2477 ว่า“ชาวบ้านหมู่บ้านมากมายได้โดยสารรถยนต์ไปยังย่านกลางจังหวัดบ่อยๆ เพื่อหย่อนใจเล่นวันหนึ่งและซื้อสัมภาระได้ราคาถูกกว่าที่ผู้ชายเรียกห้องในตลาดท้องถิ่น¹⁰⁹

ความทันสมัยที่ถูกสร้างขึ้น โดยกลุ่มข้าราชการและพ่อค้าได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของเมืองคือ เป็นแหล่งศูนย์กลางของความเจริญ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล แหล่งบริการต่างๆ ตลอดจนแหล่งอำนวยความสะดวก ส่งผลให้ประชาชนในชุมชนรอบๆ เดินทางเข้ามาในเมืองเพื่อรู้จักและเรียนรู้ถึงความทันสมัย

ขณะเดียวกันความทันสมัยที่เกิดขึ้นในเมือง ส่งผลให้ไพร่ ซึ่งถูกปลดปล่อยออกจากระบบการเกณฑ์แรงงานได้เข้ามาเป็นแรงงานอิสระในสังคมเมืองในการสร้างสรรค์อาชีพต่างๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาคมเมือง ทั้งแรงงานมีฝีมือและไร้ฝีมือ ดังปรากฏถึงการเข้ามาประกอบอาชีพบางส่วนของแรงงานอิสระในเมือง เช่น บรรดาคนขับรถม้า ในเมืองลำปางก็เริ่มออกมารับจ้างเดินรถ ตั้งแต่รถไฟเริ่มเปิดดำเนินการในปี พ.ศ. 2459 โดยวิ่งระหว่างสถานีรถไฟกับเมืองลำปาง¹¹⁰ ซึ่งเป็นประชาชนในเมืองที่หันมาประกอบอาชีพขับรถม้าแทนอาชีพเกษตรกรรม

ในเมืองแพร่ “สามล้อถีบ” ได้กลายเป็นสัญลักษณ์แสดงความทันสมัยของสังคมเมืองที่บรรดาผู้คนต่างๆ มีความรู้สึกอยากเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อแสดงถึงความทันสมัยของตน จนเกิดเป็นอาชีพที่สำคัญของสังคมเมือง ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำของ อดีตผู้ตรวจราชการเมืองแพร่ในปี พ.ศ. 2480 ตอนหนึ่งว่า

“...รถสามล้อ คนถีบเป็น 3 ล้อพ่วงข้างลักษณะทรงซิกการ์ ผู้โดยสารนั่งได้ 2 คนหันหลังชนกัน อัตราค่าโดยสาร 1 สตางค์แดงจากบ้านในคุ้มเจ้าหลวงไปกาดมั่ว ใกล้ประตูชัย 1 สตางค์ ไกลหน่อยไปสี่แยกบ้านทุ่ง 2 สตางค์

¹⁰⁸ Fo 371/16262 “Visit of Mr.Meiklereid to Chengrai and Chiengsen,” (9th October-18th October, 1933),“..

¹⁰⁹ เยมส์, เอ็ม แอนดรูส์, รายงานการสำรวจโคกกิจตามชนบท ครั้งที่ 2 พ.ศ.2477 .หน้า 192.

¹¹⁰ บุญเจริญ พรหมไชยวงศ์, “ประวัติรถม้าลำปาง.” ใน สภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง(ม.ป.ม.. ม.ป.ป.),หน้า 23.

ชาวบ้านหาบของมาขายหรือจ่ายตลาด บุกรุ่นนำมาแต่ไหนๆ ก็มาได้ แต่เมื่อมาถึงถนนรถยนต์ เป็นไม่ยอมเดินต่อจะต้องขึ้นสามล้อมาต่อตลาด ขากลับก็เช่นเดียวกัน คงเป็นความสำราญของชีวิต อย่างหนึ่งในราคาที่เราจับจ่ายได้”¹¹¹

ในเมืองแบบใหม่ที่มีความทันสมัยเป็นสัญลักษณ์ โรงพยาบาลก็เป็นสัญลักษณ์ของเมืองเช่นกัน จนทำให้เด็กหญิงชาวบ้านหลายคนมีความฝันที่จะเป็นนางพยาบาล หรือผู้ชายก็จะเป็นหมอ ดังปรากฏในคำบอกเล่าของ นางเล็ก พิษณุกุล สตรีคนสำคัญของเมืองลำปาง ได้กล่าวว่า “ความฝันตอนเล็กๆอยากเป็นพยาบาล พอจบมัธยมศึกษาปีที่ 6 ก็สมัครเข้าเรียนพยาบาล แต่ไม่มีโอกาสได้เรียน เนื่องจากไม่มีเงินซื้อนาฬิกาประจำตัว ซึ่งราคาแพงถึง 2 บาท แต่อยากเป็นพยาบาลมากเนื่องจากได้ช่วยผู้คน”¹¹²

ซึ่งความรู้สึกของนางเล็กในขณะนั้นอาจกล่าวได้ว่าเกิดจากการรับรู้เกี่ยวกับหมอและโรงพยาบาลว่าเป็นศูนย์รวมของความทันสมัย เป็นแหล่งรักษาโรค หมอแต่ละคนเป็นคนดี นอกจากนี้ในโรงพยาบาลยังเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีสิทธิในการเข้าศึกษาและประกอบอาชีพต่างๆ ได้¹¹³ เช่นกัน ดังกรณีโรงพยาบาลมิชชันนารีในปี พ.ศ. 2474 ได้มีพยาบาลผู้ช่วย 2 คน คือ นางบัวเขียว สุวรรณหงส์ และ นางดวงจันทร์ คาราวรรณ เป็นผู้ช่วยพยาบาล และหมอบุญทา นันทิยา เป็นแพทย์ที่รับการอบรมด้านการแพทย์จากนายแพทย์ อีซีคอร์ท โรงพยาบาลแมคคอร์มิค เชียงใหม่ ได้เข้ามาช่วยในการปฏิบัติงานในโรงพยาบาลมิชชัน เมืองน่าน¹¹⁴

โรงเรียนก็เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความทันสมัยอีกอย่างหนึ่ง อาชีพครู ก็เป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงถึงสภาวะการหลุดออกจากอาชีพทางการเกษตรกรรมของประชาชนในเมือง โดยมีการศึกษาเป็นรากฐานที่สำคัญที่นำไปสู่การทำงานในเขตเมือง ดังปรากฏว่าการประกอบอาชีพครูมีประชาชนสนใจเข้าไปทำงานในโรงเรียนต่างๆ ทั้งเอกชนและรัฐบาล เช่นในเมืองลำปาง คณะครูอาจารย์จากโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัยในขณะนั้น ก็คือแรงงานอิสระที่เข้ามาเป็นสมาชิกของสังคมเมืองแบบใหม่ ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำของนายโรจน์ สุขเกษม อดีตอาจารย์

¹¹¹ ประชุม อัมพวันทน. เที่ยวไปในอดีต เมื่อเงี้ยวปล้นเมืองแพร่ และเมืองนครลำปาง, หน้า 36.

¹¹² สัมภาษณ์ นางเล็ก พิษณุกุล หนังสือพิมพ์เอกราช ถ.บุญวาทย์ อ.เมือง จ.ลำปาง วันอังคารที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

¹¹³ สัมภาษณ์ นางเล็ก พิษณุกุล หนังสือพิมพ์เอกราช ถ.บุญวาทย์ อ.เมือง จ.ลำปาง วันอังคารที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2542.

¹¹⁴ Nan Station “Siam Outlook” 7, 1 (January 1931) : 38-42.

โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย ได้กล่าวถึงสภาพของความรู้สึกที่ได้กลับมาเป็นครูที่โรงเรียนเดิมของตนในปี พ.ศ. 2479 ความตอนหนึ่งว่า

" การได้เป็นครูในโรงเรียนเก่าที่เคยเล่าเรียนมาพร้อมกับช่วยงานกับครูเก่าของตน ผมเป็นสุขใจมากขึ้น ได้ทำงานอย่างมีชีวิตชีวา ไม่เหน็ดเหนื่อยหนักใจอะไร ยิ่งได้รับการช่วยเหลือชี้แนะและความเอ็นดูจากครูเก่า ยิ่งมีความมั่นใจมากขึ้น"¹¹⁵

โดยเฉพาะในเมืองแบบใหม่ อาชีพครูถือว่าสำคัญ การกลับมาประกอบอาชีพครูของประชาชน ในเมืองลำปางมีจำนวนมากภายหลังจากได้รับการศึกษาจากกรุงเทพฯ ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำของนายเกษม โรจนศักดิ์ นักเรียนโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัยระหว่างปี พ.ศ. 2472-2479 ได้กล่าวถึงความรู้สึกดีใจที่ได้ครูใหม่เพิ่มขึ้น พร้อมทั้งมีครูจบประโยคมัธยมกลับมาด้วยแล้ว เป็นความตื่นเต้นอย่างมาก ดังความว่า "...พร้อมกับนั้นก็ได้อาจารย์คนใหม่ คือ คุณครูгимจั้ว (จรัล) สุขเกษม ซึ่งมีประกาศนียบัตรครูประโยคมัธยม (ปม) พ่วงท้าย พร้อมกับครูใหม่เพิ่มมากขึ้นอีกหลายท่าน"¹¹⁶ และขณะเดียวกัน อาชีพครูเปิดโอกาสให้สตรีเข้ามามีส่วนร่วมประกอบอาชีพ โดยสตรีจำนวนหนึ่งที่เข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ ได้กลับไปประกอบอาชีพครูในบ้านเกิดของตนเอง ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำของนายเกษม โรจนศักดิ์ นักเรียนโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัยได้กล่าวถึง ครูประจำชั้นของตนในปี พ.ศ.2472 ว่า "ครูที่สอนเป็นผู้หญิงเป็นคนลำปาง ชื่อครูสะอาด สุจริตจันทร์"¹¹⁷

การประกอบอาชีพครู ในเมืองแบบใหม่ไม่ได้มีเฉพาะในส่วนราชการเท่านั้น ในโรงเรียนเอกชนครูที่จบการศึกษาจากกรุงเทพฯ ก็กลับมาเป็นครูในโรงเรียนเอกชนเป็นจำนวนมาก เช่นกรณีเมืองน่าน ภายใต้การเข้ามาของมิชชันนารีได้ก่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ความเจริญในวิทยาการต่างๆ ขึ้นในเมืองน่าน ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนอาชีพของสตรีในเมืองน่าน โดยบางคนได้เข้ารับทุนของศูนย์มิชชันนารีเข้าไปศึกษาต่อที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง แล้วได้กลับมาสอนหนังสือที่โรงเรียนในเมืองน่าน ซึ่งในปี พ.ศ. 2461 ปรากฏ

¹¹⁵ โรจน์ สุขเกษม, "ครูบุญวาทย์คนหนึ่ง เมื่อ 60 ปีมาแล้ว," ใน 100 ปี บุญวาทย์วิทยาลัย หน้า 207.

¹¹⁶ เกษม โรจนศักดิ์ "โคมชีวิตผมประกายแสง ที่ ร.ร. บุญวาทย์," ใน 100 ปี บุญวาทย์วิทยาลัย หน้า 209.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

ว่า ในโรงเรียนรังษีเกษม มีครูสตรีที่เป็นชาวน่านที่กลับจากการศึกษาจาก โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ถึง 3 คน¹¹⁸

นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจยังมีส่วนช่วยให้ แรงงานอิสระบางส่วนเข้ามา อยู่ในภาคอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นภายในเมืองลำปาง แพร่ น่าน เช่นกัน เพราะระบบเศรษฐกิจที่ เน้นการผลิตเพื่อขายจำเป็นต้องระดมแรงงาน ทำให้เกิดการย้ายแรงงานการผลิตบางส่วนจาก ภาคเกษตรกรรมเข้ามาสู่ภาคอุตสาหกรรมขั้นปฐมภูมิ ไม่ว่าจะเป็นกิจการโรงเลื่อย โรงสีข้าว และ หัตถกรรมต่างๆ โดยเฉพาะโรงงานทอผ้า ได้เปิดโอกาสให้แรงงานสตรีเข้ามามีบทบาทในภาคการ ผลิตแบบใหม่เช่นกรณีการจัดตั้งโรงงานฟอกหนัง และโรงงานทอผ้าของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต เจ้าเมืองลำปางคนสุดท้ายได้ลงทุนจัดตั้งโรงงานทอผ้าถึง 80 หูก และจ้างคนงานสตรีมาประจำโรง งานถึง 40 คน เพื่อจะทอผ้าขึ้นส่งไปขายกรุงเทพฯ¹¹⁹ โดยแรงงานสตรีเหล่านี้ก็เข้ามาเป็นแรง งานอิสระในภาคอุตสาหกรรม

นอกจากกิจการของเจ้านายพื้นเมืองแล้ว ยังพบว่าสตรีชาวนาบางส่วนได้เป็นแรงงานอิสระ ในกิจการของนายทุนพ่อค้าชาวจีนในเมือง เช่น กิจการเย็บเสื้อผ้าในเมืองลำปางของตระกูลจิระ สันติการ ซึ่งเป็นตระกูลการค้าที่สำคัญในเมือง ได้สั่งและขนผ้ามาทุกงวดเป็นจำนวนมาก คือ ผ้า ฝ้ายดิบทั้งอย่างสีและที่ออกสีต่างๆ ตามธรรมชาติ ซึ่งทุกคืนหลังปิดร้านจะเป็นงานของแม่ไต้ย จิ ระสันติการ ทำหน้าที่ในการตัดแยกคัดผ้าเพื่อนำไปแจกจ่ายและจ้างชาวนาทำการตัดเย็บต่อไป ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำถึงการทำกิจการเย็บผ้าในช่วงปี พ.ศ.2475 ถึงประมาณก่อน สงครามโลกครั้งที่ 2 ความว่า

“...ที่จะตัดผ้ากองโตเป็นภูเขาเลากาเหล่านั้น ตามแบบเสื้อหรือกางเกงเป็นชุดๆ และจะขนกองผ้าเหล่านี้ใส่กระบุงคานหลังรถถีบพร้อมสินค้าอื่นๆ แยกย้ายกันไป ตามตำบลต่างๆ เพื่อนำไปให้ลูกจ้างเหมาเย็บผ้าเป็นชุดๆ พร้อมกับรับชุดที่เย็บเสร็จ เรียบร้อยแล้วไปส่งให้ร้านค้าย่อยตามตำบลที่สั่งไว้พร้อมกับสินค้าอื่นๆ”¹²⁰

¹¹⁸ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม , นันทบุรีศรีนครน่าน , หน้า 207.

¹¹⁹ หจข. ร.6 คค. 5.3/8 “รายงานการเสด็จตรวจราชการทางรถไฟสายเหนือของกรมขุนกำแพงเพชร”.

¹²⁰ สถาบันศิลปวัฒนธรรมโยนก สถาบันวิจัยโยนก, อัตชีวประวัติ แม่ไต้ย จิระสันติการ, หน้า 11.

ในกิจการป่าไม้ พบว่ามีประชาชนส่วนหนึ่งเข้าไปเป็นแรงงานในกิจการโรงเลื่อยและป่าไม้ ดังปรากฏในบันทึกการตรวจราชการของหลวงประสิทธิ์ภูมิการในปี พ.ศ.2464 ว่า "ชาวนาบางส่วนเป็นลูกจ้างในกิจการป่าไม้และอยู่กับห้างเจ้าของไม้เกือบทั้งหมด"¹²¹

ในอาชีพรับราชการ จากการเปิดโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนในเมืองตามแนวความคิดของรัฐแบบใหม่ ได้ส่งผลให้ชนชั้นดั้งเดิมบางกลุ่มสามารถเข้ามาสู่ระบบราชการในกรม กองต่าง ๆ โดยเฉพาะในตำแหน่งเสมียน ปลัดอำเภอ ในส่วนของการปกครองระดับภูมิภาคมากขึ้นกว่าแต่ก่อนเช่นในปี พ.ศ. 2462 มีจำนวนข้าราชการที่เป็นคนพื้นเมืองถึงร้อยละ 59 ของจำนวนข้าราชการทั้งหมดในมณฑลมหาสารบุรี ดังปรากฏในตารางที่ 34

ตารางที่ 34 แสดงอัตราเฉลี่ยจำนวนข้าราชการแต่ละระดับในมณฑลมหาสารบุรี ปี พ.ศ. 2462 (คิดเป็นร้อยละ)

มณฑล มหาสารบุรี	ระดับสูงกว่าตำแหน่ง นายอำเภอและยศสูง กว่ารองอำมาตย์เอก			ระดับตำแหน่งนาย อำเภอ และยศรองอำมาตย์ ตรี			ระดับตำแหน่งปลัด อำเภอและยศต่ำกว่า รองอำมาตย์ตรี ถึง นายสิบเอก			ระดับเสมียนและยศ นายสิบโทและนาย สิบตรี			รวมทุกระดับ		
	คนพื้น เมือง	คน กรุงเทพฯ	คนจาก จังหวัด อื่นๆ	คนพื้น เมือง	คน กรุงเทพฯ	คนจาก จังหวัด อื่นๆ	คนพื้น เมือง	คน กรุงเทพฯ	คนจาก จังหวัด อื่นๆ	คนพื้น เมือง	คน กรุงเทพฯ	คนจาก จังหวัด อื่นๆ	คนพื้น เมือง	คน กรุงเทพฯ	คนจาก จังหวัด อื่นๆ
จังหวัดแพร่	-	๘๖	๑๔	๘	๕๕	๓๗	๕๔	๑๒	๓๔	๖๙	๔	๒๗	๕๘	๑๕	๓๐
จังหวัดลำปาง	๕๐	๕๐	-	๒๔	๓๓.๕	๒๔.๕	๔๒	๙	๔๙	๗๖	๔	๒๐	๕๗.๕	๑๑	๓๑.๕
จังหวัดน่าน	๖๗	๓๓	-	๑๓	๓๕	๕๒	๔๙	๗	๔๔	๘๔	๓	๑๓	๖๕.๕	๘.๕	๒๖

หมายเหตุ: ตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และยศพลตำรวจจตุร ไม่มีในตารางนี้เพราะทั้งหมดเป็นคนพื้นเมือง

ที่มา: หจข. ร.6 ม 27/9 ม. 27/9 "ความเป็นไปในมณฑลพายัพ," (ลงวันที่ 9 ธ.ค. - 18 ม.ค. 2462)

¹²¹ หจข. กส. 1.2/13 "มณฑลมหาสารบุรีส่งรายงานการตรวจแผนกเกษตรกรรม จ.แพร่ และที่เมือง
ลอง จ.ลำปางของหลวงประสิทธิ์ภูมิการ"(2464).

จากกล่าวสรุปได้ว่า การเจริญเติบโตของเมืองแบบใหม่ที่มีความทันสมัย เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเมือง ทำให้แรงงานอิสระบางส่วนได้เข้ามาประกอบอาชีพที่หลากหลายในเมือง เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม เช่นกิจการเดินรถ โรงพยาบาล โรงเรียน ตลอดจนในภาคอุตสาหกรรมต่างๆ และขณะเดียวกันชนชั้นล่างในสังคมเดิมบางส่วนก็มีความสามารถในการแข่งขันโดยผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ เข้ามามีส่วนร่วมในระบบราชการอยู่จำนวนไม่น้อย ซึ่งต่างไปจากสังคมแบบเดิมที่ชนชั้นล่างเหล่านี้แทบไม่มีสิทธิในการเข้ารับราชการ

การเจริญเติบโตของชานานาในฐานะพ่อค้าคนกลาง ภายใต้การเปลี่ยนแปลงฐานะของชานานาและแรงงานอิสระของเมืองลำปาง แพร่ น่าน ได้ส่งผลให้ชานานาเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ในขณะเดียวกันแรงงานอิสระบางกลุ่มก็เข้ามาประกอบอาชีพต่างๆ ในเมือง ทั้งในงานบริการ ซึ่งเป็นแรงงานมีฝีมือและแรงงานไร้ฝีมือในภาคอุตสาหกรรม บางกลุ่มก็ได้เข้ารับราชการ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมเมืองได้ส่งผลให้ ชานานาบางกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับพ่อค้าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในท้องถิ่นในฐานะพ่อค้าคนกลางรับช่วงต่อจากบรรดาพ่อค้าชาวจีนในการค้าข้าว เนื่องจากบรรดาพ่อค้าชาวจีนไม่สามารถเข้าไปถึงเพราะไม่มีถนน ประกอบกับบรรดาพ่อค้าท้องถิ่นเหล่านี้เคยเป็นเป็นชานานาจึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชานานามากกว่า ทำให้ได้รับความช่วยเหลือซื้อข้าวได้ดีกว่าพ่อค้าในเมือง¹²² ส่งผลให้บรรดาชานานาบางกลุ่มได้พยายามที่จะทำการค้าข้าวเปลือกโดยเป็นคนกลางระหว่างโรงสีกับชานานา¹²³

ชานานาบางกลุ่มได้ขยายการค้าเข้ามาในเมือง ในฐานะพ่อค้าตัวต่างเพื่อรับซื้อข้าวจากชานานาไปขายให้กับพ่อค้าคนจีนจนประสบความสำเร็จมีฐานะร่ำรวย ดังกรณีพ่อค้าคนกลางรับซื้อข้าวในเมืองแพร่ เช่น นายแสน ผาทอง (ต้นตระกูลวงศ์วรรณ) ซึ่งเป็นลูกชายของชานานาฐานะดีที่เมืองแพร่ ได้เริ่มเข้าไปค้าขายข้าวโดยรับเป็นพ่อค้าคนกลางให้พ่อค้าชาวจีนที่สถานีรถไฟเด่นชัย และต่อมาได้ขยายกิจการการค้าออกไปในเมืองแพร่ โดยเข้าไปรับเป็นลูกช่วงทำไม้แก่บริษัทอีสต์เอเชียติก และพัฒนาการค้าและการลงทุนในระยะเวลาดังกล่าวโดยเฉพาะในชั้นลูกหลานได้กลายมาเป็นพ่อค้าคนสำคัญของเมืองแพร่ โดยลงทุนในกิจการยาสูบจนประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี¹²⁴

¹²² อานันท์ กาจนพันธ์ "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือ (2420-2500)," ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือประเทศไทยปัจจุบันและอนาคต ลือชัย จุลาลัย, มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีสมมติการพิมพ์), หน้า 109.

¹²³ คาร์ล, ซี ชิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม แปรและเรียบเรียงโดย ชิม วีระไวทยะ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราฯ, 2525), หน้า 117

¹²⁴ ปลายอ้อ ชนะนนท์, บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อตัวของทุนนิยม.... หน้า 115.

การบุกเบิกที่ดินและเหมืองฝายในภาคเกษตรกรรม เมื่อการขยายตัวทางการค้าได้แพร่เข้ามาในบริเวณเมืองลำปาง แพร่ น่าน ภายหลังจากเปิดเส้นทางรถไฟสายเหนือ ทำให้กระบวนการผลิตได้เปลี่ยนไปจากเดิมคือ จากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ดังปรากฏเด่นชัดจากการเพิ่มจำนวนของผลผลิตในภาคเกษตรกรรม เป็นจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะการส่งออกไปยังกรุงเทพฯ ที่มีปริมาณการส่งออกที่เพิ่มจำนวนสูงขึ้นมากกว่าแต่เดิม (ดังปรากฏในตารางที่ 21) ซึ่งการเพิ่มผลผลิตเพื่อตอบสนองต่อการเจริญเติบโตทางการค้า เป็นผลจากการกระตุ้นโดยพ่อค้าและข้าราชการให้เกิดการผลิตเพื่อการค้า ดังปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษในปี พ.ศ.2473 ได้รายงานถึง การซื้อขายข้าวของพ่อค้าชาวจีนกับชาวนาในท้องถิ่นต่างๆ ว่าบรรดาชาวนามีความต้องการเงินเพื่อซื้อสินค้าบริโภคและสินค้าสำเร็จรูปต่างๆ มาใช้ในครอบครัวทำให้ชาวนาบางส่วนขายข้าวที่ยังไม่ถึงเวลาเก็บเกี่ยวไปก่อน ที่เรียกกันว่า “ขายเชียว” แล้วชาวนาก็ใช้วิธีนี้ซื้อสินค้าต่างๆ จากพ่อค้าและจะใช้คืนให้เมื่อข้าวเกี่ยวได้แล้ว หรือแลกเปลี่ยนเงินกับพ่อค้าชาวจีน¹²⁵ การเจริญเติบโตทางการค้ามีส่วนอย่างมากในการกระตุ้นให้บรรดาชาวนาบางส่วนนำข้าวออกมาขายก่อนเวลาเก็บเกี่ยวและบางส่วนก็ขายผลผลิตของตนจนเกิดสภาวะการขาดแคลนข้าวโดยทั่วไป ในเมืองลำปาง และเมืองแพร่ ดังปรากฏในบันทึกการตรวจราชการเกษตรจังหวัดแพร่ในปี พ.ศ. 2461 ถึงการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดของชาวนาเกี่ยวกับการผลิตเพื่อการค้า ดังความว่า “เข้ามีราคาแพง ราษฎรชาวนาในจังหวัดนี้นิยมขายเข้าส่งทางรถไฟทางได้มากขึ้น จนจะไม่มีเข้าเหลือไว้บริโภคต่อไปก็มี”¹²⁶ หรือในรายงานราชการจังหวัดลำปาง ในปี พ.ศ. 2464 ว่า

“...และที่อำเภอเมืองลอง (จังหวัดลำปาง) ได้ขายเข้าให้พวกพ่อค้าหรือเป็นการตกแลกกันมาแต่ปีกลายนี้ให้พ่อค้าพวกจีนบรรทุกรถไฟขายกรุงเทพฯ อยู่เสมอ และการตกแลกทราบาคิดค่าป่วยการกันแรงๆ เกือบ 2-3 เท่า นำเกรงว่าราษฎรจะไม่มีเข้าเพียงพอรับประทานได้ตลอดปี ทั้งจะไม่มีเข้าพันธุ์ต่อไปด้วย”¹²⁷

¹²⁵ ดูเพิ่มเติมจาก บทที่ 3.2.1 การผลิตและการค้าส่งสินค้าในภาคเกษตรกรรม.

¹²⁵ BBC., Chiangmai.1930

¹²⁶ หจข. กส. 5/505 เล่ม 27 “มณฑลมหาราชบุรีส่งรายงานนายเชื่อม ประสานเกษม ตรวจการแผนกเกษตรในจังหวัดแพร่” (พ.ศ. 2461).

¹²⁷ หจข. กส. 1.2/13 “มณฑลราชบุรีส่งรายงานตรวจการแผนกเกษตรจังหวัดแพร่ และที่เมืองลอง จ. ลำปาง ของหลวงประสิทธิ์ภูมิการ” (พ.ศ. 2464).

นอกเหนือจากการเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อให้เพียงพอกับการส่งออก ในเมืองลำปาง แพร่ น่าน มีการเพิ่มการส่งออกอ้อย และยาสูบ เพิ่มขึ้นทุกปี การตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงของชาวนาและผู้ใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรม ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน(ไพร่)ในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนแนวคิดในเรื่องการผลิต และการค้าอันส่งผลให้เกิดการขยายตัวของการบุกเบิกที่ดิน การทำเหมืองฝายและการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีทางการผลิตในภาคเกษตรกรรม เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ดังปรากฏถึงความพยายามของบรรดาชาวนาในเมืองแพร่ และลำปางที่จะขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวและสินค้าเกษตรต่างๆ ในเอกสารราชการเมื่อปี พ.ศ. 2468 ถึงการขออนุญาตขุดเหมืองและทำฝายใหม่ในอำเภอบ้านกลาง จังหวัดแพร่ เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าวเจ้า ถึงข้อตกลงในการขุดเหมืองความว่า

“ข้อ 4 การตรวจที่จะขุดเหมืองทำฝายใหม่ในเขตรักษาบ้านกลางนั้นมีอีกแห่งหนึ่ง คือ จะขุดเหมืองจากภูแจลบยาวประมาณ 4000 เมตรและจะทำฝายที่ลำแม่น้ำยมตามบ้านหนูนเหนือขึ้นไป ประโยชน์จะได้คือ

- (1) เหมืองฝายที่จะคิดทำใหม่นี้ จะได้มีผลใหม่รวมทั้งที่น้ำค้างซึ่งน้ำไม่พออีกประมาณ 10,000 ไร่เศษ
- (2) การทำได้ประชุมราษฎรพร้อมใจกันแล้ว ใครขุดเหมืองยาวได้ 2 เมตรจะได้ที่นา 1 ไร่”¹²⁸

นอกจากจะขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวแล้ว ยังพบอีกว่ามีการขยายพื้นที่นาไร่อ้อย และยาสูบอีก เพื่อเพิ่มผลผลิตในการส่งออก ในเมืองลำปาง และเมืองแพร่ มีการขยายพื้นที่ในการปลูกอ้อย โดยการขยายพื้นที่ไปยังที่ดอนเพื่อปลูกอ้อยทำน้ำตาลส่งออกขาย ดังปรากฏว่าบริเวณเกาะคา จังหวัดลำปาง มีการขยายพื้นที่ปลูกอ้อยออกไปจากเดิม ซึ่งปลูกเพียง 480 ไร่ในปี พ.ศ. 2464 และมีการคาดหวังถึงผลผลิตที่จะได้เพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่ปลูกด้วยอีกประมาณ 2,000 ไร่ และในปี พ.ศ.2464 เมืองแพร่มีการขยายพื้นที่ในการปลูกอ้อยเพิ่มขึ้นอีกกว่า 5,000 ไร่¹²⁹ และในปี พ.ศ.2468 จากการตรวจราชการการเกษตรของหลวงสุวรรณคีโกสัย พบว่ามีการเพิ่มปริมาณในการเพาะปลูกอ้อยอีกกว่า 2 เท่าตัว¹³⁰

¹²⁸ หจข. กส. 1.2/229 “รายงานการเพาะปลูกและขุดเหมืองของหลวงสุวรรณคีโกสัย”(2468).

¹²⁹ หจข. กส. 1.2/13 “รายงานตรวจราชการแผนกเกษตรมณฑลมหาสารคาม”(2464).

¹³⁰ หจข. กส. 1.2/229 “รายงานการเพาะปลูกและขุดเหมืองของหลวงสุวรรณคีโกสัย” (2468).

การขยายพื้นที่เพาะปลูกในภาคเกษตรกรรม เป็นจำนวนมากเป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้า และการกระตุ้นของข้าราชการในการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าให้เกิดขึ้น แต่ขณะเดียวกันการขยายตัวทางการผลิตและการค้า ในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ไม่ได้กระจายตัวออกไปอย่างสม่ำเสมอและเท่าเทียมกัน จนนำไปสู่การเกิดปัญหาอย่างมากแก่ชาวนาและผู้ใช้แรงงานในภาคเกษตรกรรม อันเนื่องมาจากการขยายพื้นที่ในการผลิตได้ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ในบริเวณเมืองลำปาง แพร่ น่าน จนก่อให้เกิดความขัดแย้งกันในหมู่พลเมือง แย่งชิงผลประโยชน์ในภาคเกษตรกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพื่อตอบสนองต่อการเจริญเติบโตทางการค้า นอกจากนั้นยังมีผู้นำท้องถิ่น เช่นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านบางคน ได้เข้ามาลงทุนสร้างฝายเข้าไปในที่บุกเบิกใหม่ๆ และเปิดที่ดินใหม่ให้ชาวนาซื้อหรือเช่า บางกรณีก็เก็บค่าใช้น้ำโดยบรรดากำนัน ผู้ใหญ่บ้านและชาวนาบางคนเท่านั้นที่สามารถขยายที่ดินในครอบครัวออกไปเป็นจำนวนมาก จนนำไปสู่ความขัดแย้งของเกษตรกร กรณีการใช้น้ำและการขยายที่เพาะปลูกในสองประการคือ

ประการที่ 1 ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านในการแย่งชิงน้ำ ทำให้เกิดกรณีพิพาทเกี่ยวกับการขุดเหมืองฝายอยู่เสมอๆ เช่นที่เหมืองฝายแม่หล่าย จังหวัดแพร่ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่แจกจ่ายน้ำไปหลายตำบล จนนำไปสู่ความขัดแย้งในการใช้น้ำ ดังปรากฏในเอกสารราชการถึงข้อพิพาทกันในปี พ.ศ. 2464 ว่า

“เหมืองฝายแม่หล่ายเป็นที่ตดน้ำไขน้ำทำการเพาะปลูกตามตำบลต่างๆ แต่การขุดซ่อมที่ทำกันมาแต่ พ.ศ. ก่อน(2463)ยังไม่ลึกพอที่จะไขน้ำเข้าทุ่งนาและที่ทำ การเพาะปลูกการทำนาในตำบลแม่คำมี และตำบลแม่หล่ายเสียหายมาก...ปีนี้ ราษฎรจะขอขุดซ่อมเหมืองให้ลึกพอที่จะไขน้ำเข้าทำนาได้สะดวก แต่การที่จะขุด ราษฎรทั้ง 2 ตำบลต่างแก่งแย่งกัน ฝายราษฎรตำบลแม่คำมีจะขุดเหมืองที่ขุดใหม่ให้ ลึก แต่ราษฎรที่ตำบลแม่หล่ายจะขุดซ่อมเหมืองเก่าโดยเกรงเหมืองใหม่น้ำจะเดินไม่ สะดวก เหมืองเก่าเคยได้ผลมาแต่เดิมอยู่แล้ว...”¹³¹

อีกกรณีหนึ่งเกิดขึ้นที่เหมืองแม่ส่าย ซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอเมืองแพร่มีเขตติดต่อกับอำเภอสูงเม่นในเมืองแพร่ มีข้อขัดแย้งกันเพราะน้ำไม่เพียงพอ จากการทำอำเภอสูงเม่นอยู่ปลายน้ำไม่ได้

¹³¹ หจข. กส. 1.2/13 “รายงานตรวจราชการแผนกเกษตรมณฑลมหาสารบุรี”(2464-2465).

น้ำจากการขุดเหมืองฝายเนื่องจากราษฎรในอำเภอเมืองแพร่ที่อยู่ตอนต้นน้ำได้ปิดทางน้ำไม่ให้เข้าไปในท้องที่อำเภอสูงเม่น¹³²

นอกจากนั้นกรณีพิพาทเรื่องการจัดสรรน้ำในเมืองฝายแล้ว ยังปรากฏความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับบรรดาเจ้าของบริษัททำป่าไม้ที่ได้ตัดไม้ปล่อยลงมาจนทำให้ฝายพัง อันส่งผลให้การทำนาเสียหาย ผลผลิตไม่ได้ตามที่ต้องการ เช่น ฝายแม่คำมี ฝายแม่สอง จนเป็นเหตุพิพาทกันอยู่เสมอ¹³³

อาจสรุปได้ว่า ความขัดแย้งจากการแย่งชิงน้ำและความขัดแย้งในกรณีบริษัทป่าไม้กับชาวนา เป็นผลจากการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและทัศนคติต่อการประกอบอาชีพซึ่งแต่เดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ทำให้ชาวนาและแรงงานอิสระ คิดถึงประโยชน์ที่เกิดจากการเป็นเจ้าของที่ดินตลอดจนมีความพยายามใช้ที่ดินให้มีประโยชน์สูงสุดโดยเฉพาะมีการเพิ่มปริมาณของผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น โดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำ

ประการที่ 2 การขยายพื้นที่เพาะปลูกและการทำเหมืองฝาย เป็นผลมาจากการกระจายตัวของระบบราชการแบบใหม่ ที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองโดยมีข้าราชการเป็นกลไกของรัฐที่จะเข้ามาชี้แนะและจัดการกิจการต่างๆ เนื่องจากผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพของราษฎรจะก่อให้เกิดรายได้แก่รัฐ ดังปรากฏสะท้อนให้เห็นอยู่เสมอเช่นในคำสั่งของสมุหเทศาภิบาลที่มีต่อข้าราชการมณฑลมหาสารบุรีเช่นใน พ.ศ. 2465 ความว่า

“...การทำนาแลการเพาะปลูกต่างๆ เมื่อสิ่งใดมีการขัดข้องหรือเสียหายเกิดขึ้น ให้กำนันท้องที่รับแจ้งรายงานต่อกรมการอำเภอ แลให้กรมการเมืองท้องที่ออกตรวจตราในการเรื่องนี้ให้เสมอไปทุกแห่งแลตำบลด้วย...เพราะการได้เสียต่อการทำมาหากินของราษฎรตลอดถึงประโยชน์ของรัฐบาลที่มีการเพาะปลูกหรือทำนาเป็นสิ่งสำคัญ”¹³⁴

นโยบายดังกล่าวส่งผลให้บรรดาผู้นำท้องถิ่นต่างๆ เป็นผู้เข้ามาจัดการดูแลขุดลอกและขยายเมืองในบริเวณต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกประโยชน์แก่ราษฎรทั่วไปในเมืองลำปาง แพร่ น่าน โดยการอุดหนุนและสนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรออกไป ดังปรากฏในรายงาน

¹³² หจข. กส. 1.2/13 “รายงานตรวจราชการแผนกเกษตรมณฑลมหาสารบุรี”(2464-2465).

¹³³ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน.

ตรวจราชการหลวงสวรรคโลกชัย ในปี พ.ศ.2468 ความว่า “เช่น ในเมืองน่านปรากฏว่าต้นข้าววงอกงามดี มีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าวบริบูรณ์โดยมีเจ้าราชวงศ์ ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นชั้นแข็งในการออกตรวจตราและซ่อมเมืองฝายที่ชำรุดด้วยตนเองจนสมบูรณ์”¹³⁵ หรือเมืองแพร่ในเขตบ้านกลางปรากฏว่ากำนันตำบลบ้านหนอง เป็นผู้ดูแลเมืองหนองกุ่มที่ลำห้วยแม่สอง เอาใจใส่ดูแลขยายเมืองออกไปเพื่อให้เมืองฝายให้เกิดประโยชน์ชานานในพื้นที่ นอกจากนั้นยังเสนอแนะถึงวิธีการควบคุมการทำเมืองฝายให้เกิดผลสูงสุดแก่ราษฎร โดยเน้นการเข้าร่วมกันของราษฎรในการทำเมืองฝาย โดยเฉพาะ กรณีเมืองฝายทุ่งไผ่ที่จะทำใหม่ ในปี พ.ศ.2468 โดยนายพุทธาจะเป็นหัวหน้าเมืองฝายดูแลการขุดเอง หลวงสวรรคโลกชัย ไม่ยินดียี่งที่จะให้นายพุทธาลงทุนขุดเอง และแบ่งขาย ดังความว่า

“...นายพุทธา หัวหน้าเมืองฝายจะขอลงทุนลงแรงทำเอง ถ้าใครจะต้องการที่นา ซึ่งน้ำเมืองฝายนี้เดินไปถึงหัวหน้าเมืองฝายจะคิดทำนาไร่ละ 15 บาท

ข้าพเจ้า(หลวงสวรรคโลกชัย-ผู้เขียน) ได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าจะให้นายพุทธาจัดการทำโดยลำพังแล้วแบ่งขายที่นานั้น ดูเหมือนจะเป็นบริษัทขุดคูนา ถ้าผู้ปกครองท้องถิ่นเป็นธุระจริงจังแล้ว จะเป็นประโยชน์แก่ราษฎรดีมาก เพราะเหตุว่าที่นาอำเภอบ้านกลางน้อยกว่าจำนวนคนและราคาซื้อขายกันในเวลานี้ไร่หนึ่ง ถ้าเป็นที่นาดีก็เป็นราคาถึง 100 บาท”¹³⁶

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบราชการที่มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้เข้ามามีส่วนในการพัฒนาการผลิตเพื่อการค้า จากกรณีการขยายพื้นที่เพาะปลูกและขุดเมืองฝายพบว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมของชนชั้นเดิมที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบใหม่ กรณีของเจ้าราชวงศ์เมืองน่านออกดูแลราษฎรในฐานะข้าราชการของราชอาณาจักรสยาม โดยสำนึกถึงหน้าที่ของตนเองในฐานะข้าราชการ เมื่อเกิดปัญหาออกไปดูแลจัดการด้วยตนเอง มิได้คิดถึงความสัมพันธ์ในฐานะเจ้านายพื้นเมืองกับไพร่เช่นแต่ก่อนที่คอยช่วยเหลือประชาชนของตน ในฐานะกลุ่มเจ้านายพื้นเมือง และขณะเดียวกันสิ่งที่สะท้อนออกมาจากการขยายโอกาสของรัฐบาลในการให้ความช่วยเหลือในการเกษตรแก่ชาวนา ได้ส่งผลให้เกิดการรับรู้ถึงบทบาทของตนเองในหมู่ประชาชนที่เข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง

¹³⁵ หจข. กส. 1.2/229 “รายงานการเพาะปลูกและขุดเหมืองของหลวงสวรรคโลกชัย”(2468).

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน.

สำนึกของชาวนาบางกลุ่มในการที่จะคิดถึงศักยภาพและความสามารถในการประกอบกิจการและการดำรงชีวิตจนแสดงออกในการแย่งชิงน้ำและการขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูก

อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเมืองแบบใหม่ ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างระบบราชการกับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ได้ส่งผลให้ประชาชนในสังคมเมืองที่อดีตเคยเป็นชนชั้นล่างในสังคม เช่น โพร ได้กลายเป็นชาวนาและแรงงานอิสระ โดยเฉพาะชาวนาได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต และวิถีคิดในการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อขาย ประกอบกับประชาชนบางกลุ่มหันมาประกอบอาชีพในภาคอุตสาหกรรม และการบริการ จนนำไปสู่การสร้างสถานะของแรงงานอิสระจนส่งผลให้ชาวนาบางกลุ่มยังหันมาประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลาง และดำเนินกิจการการค้าต่างๆ ด้วยเช่นกัน

แต่อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นกับชนชั้นล่างในสังคม เป็นเพียงการก่อรูปของสถานภาพ “ประชาชน” เท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชนกลุ่มใหม่ในสังคมซึ่งประกอบไปด้วยข้าราชการและพ่อค้า อันเป็นชนชั้นหลักของสังคมแบบใหม่ ซึ่งมีโครงสร้างทางสังคมที่สัมพันธ์อยู่กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จึงส่งผลให้ชาวนาและแรงงานอิสระที่อยู่ในสังคมแบบใหม่เป็นผู้ที่เสียประโยชน์มากที่สุด โดยเฉพาะเป็นผลกระทบจากการที่ชาวนาและแรงงานอิสระเข้าไปในสังคมเมืองต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกมากขึ้น จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมชนบทเอง เพราะการไม่รู้เท่าทันเทคนิคและวิทยาการต่างๆ การขาดความรู้ในเรื่องการตลาดการลงทุน จนไปสู่การสูญเสียที่ดิน การโยกย้ายออกจากสังคมหมู่บ้าน และกลายเป็นชาวนายากจน ไร้จ้างทำนา หรือเช่านาทำเกษตรกรรม และบางส่วนเข้ามาประกอบอาชีพในภาคอุตสาหกรรมและบริการต่างๆ เพราะต้องสูญเสียทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชนชั้นใหม่ในสังคมเมือง

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในกลุ่มชาวนาและแรงงานอิสระเริ่มปรากฏเด่นชัดเมื่อเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ในช่วงปี พ.ศ. 2472-2477 โดยเฉพาะการค้าข้าวในตลาดโลก เกิดการล้มละลายของตลาดรับซื้อข้าวเหนียวในจีน ญี่ปุ่น และหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของฮอลันดา จนราคาข้าวตกลงอย่างมาก¹³⁴ จากสภาวะการณดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาและแรงงานอิสระในเขตเมืองลำปาง แพร่ น่าน จนปรากฏในบันทึกของกงสุลอังกฤษจำนวนมาก ดังความตอนหนึ่ง ในรายงานกงสุลปี พ.ศ. 2477 ความว่า

“สภาพทั่วๆ ไปของการค้ายังคงตกต่ำ...ถึงแม้ว่าขณะนี้ปริมาณข้าวเปลือกจะมีมากมายและผลผลิตในปีต่อไปคาดว่าจะดี แต่ตลาดที่ญี่ปุ่นและเกาะอินเดียตะวันออกที่

¹³⁴ อานันท์ กาญจนพันธ์ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือ. หน้า 74.

อยู่ในการปกครองของฮอลันดา ซึ่งเคยรับซื้อข้าวเหนียวจากภาคเหนือยังคงปิดอยู่ เมื่อห้าปีที่แล้วข้าวจำนวน 100 ถัง เคยขายได้ในราคา 100 บาท และขณะนี้ลดเหลือเพียง 20-25 บาท

...มีการจำนองกันมาก และส่วนใหญ่จะจำนองไว้กับคนอื่นซึ่งรวมตัวกันซื้อสินค้าและกักตุนไว้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังขึ้นราคาสินค้าเพื่อป้องกันการแข่งขันจากบุคคลภายนอก...

การซื้อขายเงินรูปีเพื่อเก็งกำไรโดยชาวจีนได้เพิ่มความเดือดร้อนเล็กน้อย ให้แก่ชาวบ้านเมื่อไม่นานมานี้ ...ผู้ได้รับสัมปทานไม้รายเล็กๆ ตกงานเช่นกันภาวะอันเลวร้ายในอุตสาหกรรมป่าไม้ ได้เพิ่มความยากจนให้กับท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มียผลเสียหายเท่ากับภาวะในตลาดข้าว..."¹³⁷

ชาวนาในเมืองลำปาง แพร่ น่าน บางส่วน ที่ได้ขยายพื้นที่ทางกลีกรมออกไป ต่างได้รับผลกระทบจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ดังปรากฏในบันทึกของซิมเมอร์แมน ในปี พ.ศ.2473 กล่าวถึงสาเหตุของหนี้สินของประชาชนในเขตล้านนา ว่ามาจากการเพาะปลูกไม่ได้ผล ทำให้จำเป็นต้องไปกู้เงินโดยการจำนองที่ดินเป็นประกัน เมื่อเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนำไปสู่การฟ้องร้องยึดทรัพย์และที่ดิน¹³⁸ จนประมาณว่า การที่ราคาข้าวเปลือกตกต่ำคราวนี้ ทำให้กำลังแห่งการซื้อทั่วไปพลอยตกต่ำไปด้วย หนี้สินของชาวนชนบทกำลังทวีมากขึ้น เหตุนี้ระหว่าง 5-15 ปี ข้างหน้าลูกหนี้จำนวนมากจะถูกบังคับให้โอนกรรมสิทธิ์ให้แก่เจ้าหนี้ และความยุ่งยากก็จะเกิดขึ้น¹³⁶

อีกประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะ การค้าข้าวของพ่อค้าข้าวไม่ได้เป็นไปตามกลไกของตลาด ดังปรากฏในการวิเคราะห์ของซิมเมอร์แมน ถึงปัญหาของการค้าข้าวไว้ว่า

“ถ้าราคาข้าวในตลาดกรุงเทพฯ เขยิบสูงขึ้น ราคาในชนบทก็หาขึ้นตามไม่ ในคราวราคากรุงเทพฯ ตก ราคาในท้องที่จะลดตามด้วย ในระหว่างที่ข้าวเปลือกขึ้นราคาพ่อค้าข้าวเปลือกจะมีกำไร ในระหว่างที่ข้าวเปลือกลงราคา ชาวนาเป็นผู้มีกำไร ซึ่งขณะที่เมื่อพ่อค้าขาดทุน พ่อค้าจะงดการซื้อข้าวเสีย เนื่องจากข้าวเปลือกใน

¹³⁷ BCR "Notes on trade-Nakawn Lampang 1934".

¹³⁸ คาร์ล, ซี ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม แปลโดย ชิม วีระไวทยะ (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโครงการตำราฯ, 2525), หน้า 117-118.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

ตลาดกรุงเทพฯลดราคา ในขณะที่ชาวนาจำใจต้องขายข้าวถูกกว่าเดิม เพราะพ่อค้า
ไม่กล้าซื้อแพงด้วยเกรงว่าราคาจะตกต่ำลงไปอีก”¹³⁹

ความเสื่อมโทรมของสังคมชาวนาจากการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับระบบการค้าในตลาด
โลกได้ส่งผลให้ชาวนาที่เข้าไปมีความสัมพันธ์ด้านการค้ากับพ่อค้าชาวจีนในช่วงที่เศรษฐกิจเฟื่องฟู
ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวตกต่ำอย่างมาก จนทำให้ชาวบ้านที่เข้ามามีความสัมพันธ์ในระบบ
สินเชื่อและการกู้ยืมเงินพ่อค้าชาวจีน จากกรณีการ “ขายเขียว” ข้าวให้แก่พ่อค้าชาวจีน เนื่องจาก
มีความต้องการเงินตราในการซื้อสินค้าสำเร็จรูปต่างๆ ต้องมีพันธะผูกพันจนหนี้สินเพิ่มมากขึ้นจน
ล้นพ้นตัว ผลกระทบจากภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจได้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมชาวนา และผู้
ใช้แรงงานในเมืองลำปาง แพร่ น่าน เนื่องจากสภาวะตกต่ำของราคาข้าว ส่งผลให้การเปลี่ยนแปลง
ทางการผลิตและการขยายพื้นที่ทางการเกษตรในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้รับผลกระทบอย่าง
มาก จนชาวนาบางส่วนในเมืองลำปาง แพร่ น่าน ไม่อาจที่จะรักษาที่นาของตนเองไว้ได้ จนต้อง
ขายที่นาของตนให้แก่พ่อค้าชาวจีน และปรับเปลี่ยนตนเองจากเจ้าของที่นามาเป็นผู้เช่านาของผู้
อื่นทำแทน หรือบางส่วนได้อพยพเข้าทำงานในเมืองหรือทำงานในท้องที่อื่นๆ แทน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองลำปาง แพร่ น่าน ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าการเกิดสภาวะ
เศรษฐกิจตกต่ำในระหว่างปี พ.ศ.2472 ไม่ได้มีฐานการผลิตจากข้าวทั้งหมดแม้ว่าประชาชนจะหัน
มาขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากขึ้น แต่สินค้าเกษตรกรรมที่ได้รับการพัฒนาเป็นสินค้าหลักของ
เมืองลำปาง แพร่ น่าน ในการส่งออกทางรถไฟตั้งแต่ปี พ.ศ. 2459 เป็นพืชชนิดต่างๆ เช่น ฝ้าย
อ้อย ยาสูบ หอมกระเทียม ถั่ว พริกแห้ง เพื่อทดแทนข้าวที่ไม่สามารถผลิตได้เพียงพอต่อการ
จำหน่ายภายในเขตเมืองทั้งสาม จึงทำให้ประชาชนที่ไม่ใช่ชาวนาในเมืองลำปาง แพร่ น่าน มิได้
รับผลกระทบมากนัก แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต และการค้าจะขยายตัวอย่างรุนแรง แต่
จากรายงานการสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม ในปี พ.ศ. 2473 ได้กล่าวถึง สภาพของเมือง
น่านไว้ว่า

“...การทำนาของราษฎรในตำบลต่างๆ...ในจังหวัดน่าน อาศัยแต่น้ำฝน
อย่างเดียว ราคาข้าวขึ้นลงเกี่ยวกับจำนวนน้ำฝนที่ตก...ในขณะที่ทำนาเสียหายมาก
ราษฎรจะพยายามสะสมข้าวเปลือกไว้รับประทานตลอดปี โดยกว้านซื้อหรือแลกเปลี่ยน
ด้วยสิ่งของอื่นๆ ข้าวเปลือกเป็นมาตรฐานวัตถุในการเปลี่ยนทั่วไป เกือบ
กล่าวได้ว่าเงินค่าแรงงานกรรมกรคิดเป็นข้าวเปลือก การค้าขายอยู่ในมือผู้หญิงเป็น

¹³⁹ คาร์ล, ซี จิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม หน้า 101

ส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนระหว่างตำบลหนึ่งกับอีกตำบลหนึ่งที่ใกล้เคียง กระทำ เฉพาะในฤดูแล้วเท่านั้น ส่วนมากเอาไปแลกกับของที่ต้องการ...”¹⁴⁰

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจะทำให้ประชาชนในสังคมเมืองลำปาง แพร่ น่าน บางกลุ่มเข้าไปมีความสัมพันธ์กับระบบการค้า และการผลิต แต่ประชาชนชาวชนบทส่วนมาก ก็ยังคงมีวิถีการผลิตแบบยังชีพ อาศัยอยู่ในชนบท ไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง ภายในสังคมเมืองมากนัก ดังปรากฏการบันทึกการสำรวจชนบทของซิมเมอร์แมนในปี พ.ศ. 2473 ว่า “ชาวชนบทในประเทศไทยยังมีนิสัยคล้ายในสมัยที่ยังทำการเพาะปลูกเลี้ยงท้อง และยอม เสี่ยงภัยในกิจกรรมในขั้นการค้า” ซึ่งมีผลให้สภาพทางสังคมของประชาชนในบริเวณมณฑลมหา ราชบุรีไม่ได้ตกต่ำถึงขั้นรุนแรงมากนัก โดย ซิมเมอร์แมน ให้ความเห็นเกี่ยวกับสภาพทาง เศรษฐกิจสังคมของประชาชนเมืองลำปาง แพร่ น่าน ไว้ว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่เมืองลำปาง แพร่ น่าน ไม่ใช่ปัญหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจตกต่ำ แต่เป็นเพราะปัญหาการจัดการชลประทานไม่ดีพอ จึง ทำให้ประชาชนอดตัดขาดแคลน ดังความว่า

“การชลประทานในท้องที่ซึ่งเคยเป็นผลสำเร็จมาแล้ว คือ การสร้าง ทำนบทดน้ำในตำบลแม่คำมี (อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่) ชาวนาหลายสิบคน อพยพครอบครัวจากตำบลนี้ไปตั้งภูมิลำเนาที่อื่น เนื่องจากขาดน้ำเป็นนิตย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดได้ออกไปสำรวจท้องที่อย่างละเอียด และแนะนำให้สร้างทำนบทดน้ำขึ้น เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูก การสร้างทำนบนี้มิได้ใช้เงินของรัฐบาลเลย ราษฎร ช่วยกันสร้างด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเองทั้งสิ้น เมื่อการสร้างทำนบเสร็จแล้ว ชาวนา ที่เคยอพยพไปอยู่ที่อื่นนั้นกลับเข้ามาตั้งบ้านเรือนในที่เดิม แม้ว่าทำนบซึ่งราษฎรช่วย กันสร้างขึ้นนี้ไม่ถาวรมั่นคง ทำนบนี้ก็สามารถเก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูกได้ ถ้ามี นายช่างชลประทานเป็นผู้แนะนำกิจการในทางวิศวกรรม ราษฎรคงจะพากันสร้าง ทำนบทดน้ำขึ้นอีกหลายแห่ง เพื่อเป็นที่เก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูก

ในตำบลนาแก้วและบ้านหมาก จังหวัดลำปาง ที่ทำการสำรวจเศรษฐกิจตาม ชนบทไม่จำเป็นต้องสร้างเขื่อนทดน้ำขนาดใหญ่ในแม่น้ำวัง การออกความเห็นใน เรื่องการทดน้ำในจังหวัดลำปางเป็นปัญหาใหญ่หลวง กิจการอันนี้เป็นงานของนาย ช่างชลประทานและผู้ชำนาญในการชลประทานโดยตรง ก่อนที่จะพิจารณาปัญหา เศรษฐกิจและลักษณะของดิน ในจังหวัดนี้และปัญหาแห่งการใช้น้ำ ควรสำรวจ

¹⁴⁰ คาร์ล ซี. ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม หน้า 90.

ความเป็นไปของท้องที่ต่างๆ อย่างละเอียด ปัญหาต่างๆ ที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้เกี่ยวข้องกับ
กับปัญหาแห่งการชลประทานเป็นส่วนใหญ่”¹⁴¹

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ส่งผลกระทบต่อชาวนาและผู้ใช้แรงงานให้เข้าไปมีความ
สัมพันธ์กับระบบการผลิตและการค้าจากการขยายตัวของเส้นทางรถไฟ จนทำให้บรรดาชาวนามี
การปรับเปลี่ยนแนวคิดในเรื่องของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน การแสวงหาทรัพยากรจนนำไปสู่การแสวงหา
อาชีพใหม่ๆ ในเมือง แม้ชาวนาและผู้ใช้แรงงานจะเริ่มก่อตัวในฐานะประชาชนของรัฐบาลสยาม
ที่มีสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกันกับเจ้านายพื้นเมืองในการประกอบอาชีพต่างๆ ที่เป็นแรงงานอิสระ
และเป็นกลไกที่สำคัญของสังคมเมืองแบบใหม่ แต่การขยายพื้นที่ทางการเกษตรเพื่อการค้าไม่ได้
ขยายเป็นวงกว้างในเมืองลำปาง แพร่ น่าน เนื่องจากอาณาบริเวณเหล่านี้ไม่ใช่แหล่งปลูกข้าวที่
สำคัญ ทำให้ประชาชนในเขตมณฑลมหาสารคามได้รับผลกระทบไม่ได้เข้าไปในระบบการค้าและการผลิตในการ
เพาะปลูกขนาดใหญ่ เช่นการเพาะปลูกข้าว แต่เป็นเพียงการปรับเปลี่ยนการผลิตให้เข้ากับการ
ขยายตัวทางเศรษฐกิจดังนั้นเมื่อเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกประชาชนในบริเวณมณฑลมหา
สารคามไม่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์นี้ทั้งหมดเป็นเพียงประชาชนบางกลุ่มที่เข้าไปสู่การผลิต
ขนาดใหญ่เพื่อการค้าเท่านั้น

อาจกล่าวสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
คือการก่อรูปของเมืองแบบใหม่ ที่มีความทันสมัย ความเจริญ และความรู้ความสามารถที่ผ่านการ
ศึกษาเป็นเครื่องวัดสถานะทางสังคม และประกอบกับการขยายตัวของระบบราชการที่สัมพันธ์อยู่
กับความทันสมัย ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ และบทบาทของข้าราชการในการดูแลความปลอดภัย
พัฒนาการศึกษา และแสวงหาอาชีพให้แก่ประชาชนในสังคม นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคม
เมืองแบบเดิมที่ประกอบไปด้วยเจ้านายพื้นเมืองและประชาชนให้เกิดการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับกฎ
เกณฑ์ทางสังคมแบบใหม่ที่เน้นความสามารถของมนุษย์ ส่งผลให้กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองบางกลุ่ม
ได้ปรับเปลี่ยนตนเองเข้ากับสังคมเมืองแบบใหม่ แม้ว่าความพยายามนั้นในระยะต่อมากจะไม่
ประสบความสำเร็จก็ตาม ขณะเดียวกันประชาชนในสังคมที่เคยเป็นไพร่ เริ่มที่จะเรียนรู้และปรับตัว
เองเข้ากับสังคมแบบใหม่โดยการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมือง เช่นการปรับตัวของชาวนาเป็น
พ่อค้า และแรงงานอิสระในเมืองเช่นการประกอบอาชีพรับราชการ หรือทำงานที่เกี่ยวกับงานบริการ
ต่างๆ ในสังคมเมือง แต่ประชาชนส่วนใหญ่ที่เป็นชาวนาถึงแม้จะรับรู้ถึงสิทธิและความสามารถของ
ตนเองในการประกอบอาชีพ และแสดงออกโดยการแย่งชิงน้ำและที่ดินทำกิน เพื่อขยายพื้นที่เพาะ

¹⁴¹ คาร์ล, ซี จิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม หน้า 163

ปลูกแต่ก็เป็นเพียงบางส่วน ขณะเดียวกันประชาชนและผู้ใช้แรงงานบางกลุ่มก็ยังคงตกเป็นผู้เสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากชนกลุ่มใหม่ในสังคมที่ประกอบขึ้นเป็นชนชั้นหลักในสังคมก็ยังคงคดขี่และแสวงหาผลประโยชน์จากประชาชนเหล่านี้ เพื่อตอบสนองต่อการเพิ่มรายได้ และยกฐานะทางสังคมให้กับกลุ่มตนเอง